

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- PARTI NAGY LAJOS verse 1181
LÁNG ZSOLT: Bestiárium Transylvaniae (*A naphal*) 1183
BOGDÁN LÁSZLÓ versei 1203
KIBÉDI VARGA ÁRON verse 1207
MÉHES KÁROLY: Délután, Hajó (*novella*) 1208
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR versei 1215
GYUKICS GÁBOR versei 1216
LUKÁCS MÁRIA versei 1217
GÉCZI JÁNOS verse 1218
GRECSÓ KRISZTIÁN: Pletykaanyu (*novella*) 1220

*

- BACSÓ BÉLA: A szó (*tanulmány*) 1228
KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: Esztétikai identifikáció,
szublimáció, katarzis (*tanulmány*) 1234
NAGY EDINA: „Az élet építészete” (*Renzo Piano kiállítása
Berlinben*) 1249

*

- MÁTHÉ ANDREA: Féktelen és rengetés (*Parti Nagy Lajos:
Hősöm tere*) 1256
MILBACHER RÓBERT: Egy sikeres kísérlet tanulságairól és
várható következményeiről (*Margócsy István: Petőfi Sándor.
Kísérlet*) 1260
TÓTH ORSOLYA: A Kármán-rejtély (*Szilágyi Márton: Kármán
József és Pajor Gáspár Urániája*) 1266
PAPP ÁGNES KLÁRA: Fried István kétféle hagyománya
(*Fried István: Árnyak közt mulandó árny*) 1270
MEZEI BALÁZS: Pauler Ákos élete és filozófiája (*Somos Róbert:
Pauler Ákos élete és filozófiája*) 1273

2000

DECEMBER

Renzo Piano épületei 1248, 1250, 1252, 1254

Tóth László reprodukciói

*Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, Pécs Város Önkormányzata,
a Soros Alapítvány, a DDGÁZ Rt.,
valamint a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával jelenik meg.*

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Ceglédén:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Könyvesbolt,** Széchenyi u. 54. – **Mosonma-**

gyaróvárott: Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Iskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtára – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Kulturtrade Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Százdadvé Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

<http://jelenkor.c3.hu/>

JELENKOR

160,- Ft

JELENKOR

XLIII. ÉVFOLYAM

12. SZÁM

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@mail.matav.hu
web-oldal: <http://jelenkor.c3.hu/>
Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig a
Jelenkor szerkesztőségében.
Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),
a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon; valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 960,- Ft, a II. félévre 800,- Ft,
egy évre belföldre: 1760,- Ft, külföldre: 5800,- Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

DARVASI LÁSZLÓ íróval beszélgetett november 20-án a Planet Pécs étteremben Ágoston Zoltán, a Jelenkor főszerkesztője.

*

A JANUS EGYETEMI SZÍNHÁZ november 21-én mutatta be Darvasi László *Bolond Helga* című drámáját Mikuli János rendezésében.

*

ESTERHÁZY PÉTER volt a vendége az Áfium étteremnek Pécsen, november 29-én. Az író Ágoston Zoltán kérdezte.

*

CSORBA GYÓZŐ *Hátrahagyott versek 1962–1993* című könyvét, mely a Pro Pannonia Kiadó gondozásában jelent meg, mutatták be november 21-én Pécsen, a Művészetek Házában. A kötetről Bertók László költő, a könyv szerkesztője, Pintér László könyvtáros, valamint Szirtes Gábor a kiadó igazgatója beszélgetett. Közreműködött Gráf Csilla és Fillár István, a Pécsi Nemzeti Színház művészei, és Papp Szilvia fuvolista, a Művészeti Szakközépiskola növendéke.

*

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÉS A ROMANTIKA címmel országos tudományos konferenciát rendeztek a költő születésének 200. évfordulója alkalmából november 24–25-én Pécsen, a Művészetek Házában. A kétnapos tanácskozás előadói voltak: Fried István, Imre László, Rohonyi Zoltán, Szegedy-Maszák Mihály, Eisemann György, Z. Kovács Zoltán, Margócsy István, Zentai Mária, Dávidházi Péter, Borbély Szilárd, Tóth Orsolya, Szajbély Mihály, Kappanyos András, S. Varga Pál, Gere Zsolt, Milbacher Róbert és Nagy Imre.

*

A THALASSA folyóirat *Pszichoanalízis-kultúra-művészet* címmel mutatta be legújabb számát november 28-án a Művészetek Házában. Az est vendégeit, dr. Erős Ferencet, a Thalassa főszerkesztőjét, Valachi Annát, dr. Lust Ivánt és dr. Bóka Antalt a házigazda dr. Stark András kérdezte.

*

A DEBRECENI IRODALMI NAPOKAT november 9–10. között rendezték meg. A tanácskozás témája ezúttal az *Irodalmi élet, műhelyek, folyóiratok az ezredfordulón* címet

viselte. Vitaindító előadást tartott Veres András és Thomka Beáta. Korreferátumot tartott Ágoston Zoltán, Csuhai István, Forgách András, Gerold László, Grendel Lajos, György Péter, Kántor Lajos, Morcsányi Géza, Nagy Átila, M. Nagy Miklós és Oláh Szabolcs. A tanácskozás első napján Angyalosi Gergely, második napján Poszler György elnökölt. Ez alkalomból adták át az idei *Alföld-díjakat* Németh G. Bélának, Kálmán C. Györgynek és Térey Jánosnak.

*

A PÉCSI SZEMLE című várostörténeti folyóirat őszi számának sajtóbemutatójára került sor november 8-án a Művészetek Házában.

*

A MŰCSARNOK Folyóirat-olvasó Klubjának sorozatában november 9-én a *Műértő* című új művészeti periodika szerkesztőivel, Andrási Gáborral, Berényi Péterrel, Kozma Zsolttal és Nagy Gergellyel beszélgetett Bencsik Barnabás.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában *Baranya Art 2000* címmel a megyében alkotó képzőművészek munkáiból nyílt kiállítás látható november 3. és december 3. között. – A Pécsi Kisgalériában november 16-tól december 10-ig Hegyi Csaba munkáit tekinthetik meg az érdeklődők.

*

BUDAPESTI KIÁLLÍTÁSOK. A Budapest Galériában október 21-én *Transzpozíciók – A centrum körül – Kérdések a perifériákról* címmel nemzetközi kiállítás nyílt. A magyar alkotók között volt Chilf Mária, Hajdú Kinga, Köves Éva, Németh Hajnal és Szirtes János. – Az Ernst Múzeum Dorottya Galériájában *Raku* címmel Füzesi Zsuzsa, Gyuricza Gabriella, Jakobovits Márta és Kincses Ágota alkotásait tekinthették meg a látogatók november 6-tól 26-ig. – A Stúdió Galériában *Talált kép* címmel Szacsavay Pál kiállítása volt látható november 19-ig.

*

A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUMBAN Székesfehérvárott Hegedűs 2 László kiállítását Esterházy Péter nyitotta meg október 21-én, a tárlat november 26-ig tartott nyitva.

PARTI NAGY LAJOS

Egy őszológiai gipszer

(részlet a Dumpf-szonettekéből)

„nem látja a fásult az erdőt”
(Dumpf Endre)

*bensőmből hallom hangomat
zörgését egy betegnek
két bátyám lélek és szomat'
sértetlen elketyegnek
s a szív az őszi gipszvonalat
csühhögő meg-megálló
elragcsálom a tsipszomat
pizsamás bús daráló
nem hasít más semmi
csendespihenőmbé
csak a „tsipsz” mit enni
számba kezem tőm be
jobb szeretnék lenni
már a temetőmbé'*

✻

*az undok bélmosás után
melyet rám rótt főorvosom
sétautam rovom sután
s kis szobrokat fosom*

de az vesse rám első kövét
aki nem fájlalná e diétát
s nem ringatná el az övét
miképp Jézus Piétát
takarodókor se más a helyzet
eléggé marad a fentebb jelzett
kálvária
mert a tegnapi napon suttyomban
két kis zsák gipszet * elfogyasztottam
na ja

*

bár tejberizsa rizzsel szép ebéd volt
s tornác kedvében bukfencet hányt az égbolt
hányt mindenfélet
a külsérelmem fájton fájva kékül
mivel vascsőből zuhanyrózsa nélkül
foly' rám az élet
elhussanó regények kínjaim már
a költés nekem örleményi rímtár
virágok hajh' te nőnyár és te hímnyár
nem érdekeltek
ti őszológiában oly jártas bamba kertek
ti tarkatúrt pojácák ti kékrezőldre vertek
kik híg azúr között nagy nyögtönben heverték
szerbusztok immár

* csokisat, mi sajnos gyomortükrözéshez használatos, míg nővéreim, magyar proletárok nézték a Vad angyalt

Bestiárium Transylvaniae.

A naphal

Egyetlen napi járóföldre voltam klastromunktól, de mint valami mértéken felüli erőfeszítés után, napokig vesztegeltem éjszakai szállásadóimnál, a moldovicai apácáknál. Megfordultam máskor is náluk, mi adtuk a templomi kommemorációt. Kimerült, egyszersmind roppant éber voltam, bár sem kimerültségem, sem éberségem nem játszott szerepet abban, hogy ott ragadtam. Hajnalonta, miután fölébresztett a zümmögés, ablakom előtt ugyanis dohányvirágok magasodtak, némelyik a párkányt is túlnőve, így aztán a kitárt ablakon máris be-betévedt egy-egy munkás méh, s megszállva a faliszőnyeg színes foltjaitól, riadtan csapódott ide-oda, míg valahogy sikerült kikeverednie, többnyire az én segítségemmel, talpra szökkenve tehát, minduntalan elhatároztam, hogy azonnal szedelőzködöm, ám tekintetem, korai ébresztőmhöz tapadva, a maga részéről odázva a dolgot, oktan megfigyeléseivel feledtette szándékamat: a zsályát a darazsak látogatják, a dohányvirágot a méhek, de a kert többi része is fel van osztva közöttük, az árnyékos falak mentén a méhek röpködnek, a szellősebb léckerítésnél pedig a darazsak; munkamódszerükben is jól elkülöníthetők: a darazsak háromszor is bebújnak ugyanabba a virágtölcsérbe, másutt pedig egyáltalán nem jártak, míg a méhek homlokegyenest ellenkező módszerrel fosztogatják a virágokat, de hát ez már nem is fosztogatás, hiszen gondosan, körkörösén letről felfelé haladva járják végig az égre mutató virágszáron elhelyezkedő karcsú kelyheket, egyet sem kihagyva.

Fogoly voltam magam is, mint a virágmézbe ragadt bogarak.

Házigazdám, Rebeka anyó a hátsó traktusban lakott, ahová a virágerdőn keresztül kanyargó, keskeny, kövekből kirakott járdácska vezetett. A járdát vérvörös kövekkel szegélyezték, itt-ott élére állított, málladozó téglával pótolták a csorbaságot, mintha a különleges kő egyszeri szállítmánnyal érkezett volna arról a vidékről, amely végképp elsüllyedt a történelem kavargásában. Úgy volt tehát, hogy egyetlen éjszakát maradok, aztán számlálatlanul teltek a napok, s bár nem mertem bevallani az okát, tudtam, mi tartott ott, méltán szabhatván magamra Teofat testvérem mondását, „hallgat, mint kamrába rekesztett falánk konyhaszolgá”. Nem csupán a meghitt szoba, a különös mintázatú szőnyegekkel kibélelt puha, meleg fészek marasztalt, nem csupán az ablakom előtt illatozó virágerdő, amely esténként, miután a templomból hazatérve leereszkedtem a küszöbre, és a csillagos ég alatt ábrándoztam, odacsalta a faliszőnyegek káprázatos pillangóit is, ekként eggyé olvasztva a kinti és a benti világot, kiragadván abból az otthontalanságból, amely klastromunkból eljőve rám telepedett. Reggel és este szabályos rendszerességgel, de olykor a nappal más óráiban is fölrop-

pent az anyóka házikója mögül, az ereszig magasodó jázminbokrokron túlról, ahol a pitvarból elérhető hátsó udvar lehetett, fájdalmasan vágyakozó fohászként egy lány éneke. Mindig tartozik efféle házakhoz egy fiatal lány, aki szolgálatába szegődik a rokonszámba menő apácának, és annak halálával nem csupán tisztét és munkáját örökli, hanem vagyonkáját, ingó holmiját. Az idő folyásával aztán ő is elhoz falujából egy ifjú teremtest, öt-hatéves gyereket, akire nem tudnak figyelni sem szülei, sem idősebb testvérei, mert annyi a gyerek, hogy a szülők szeretete elvész, mint maroknyi mag a mező madarainak begyében, elhoz ide egy leánygyermeket, akit eddig is az Úr nevelt, Ő viselte gondját, orrát is megtörölte, megsimogatta haját, és ha sírt, édes ordával etette, így hát magától értetődő, ha az Úrhoz való ragaszkodásában erős láncszemként kapcsolja egész életét az alázat évszázados láncolatába.

Kicsike templomban imádkoztak a moldovicai apácák. Alakja hordóra emlékeztetett, görbe falaival, parányi ablakaival, dongaként meggömbült oldalgerendáival. Az ország egyesülésekor felszenteltek egy hatalmas, támfalakkal megerősített kőtemplomot, de oda inkább csak az idegenek jártak; persze azok közül is a fiatalabbak. Mert az öregebbje még mindig a régi fatemplomhoz kapott föl, a gyümölcsfák földre hajló lombja között tekeredő meredek ösvényen, úgy kapaszkodva egy-egy göcsörtös szilvafába, majd úgy vetődve a következőhöz, mintha azok érintése adna ölelésnyi erőt nekik. A gyertyaláng kéklő füstje az ikonosztáz legfelső képsoránál lebegett, épp azoknál a képeknél, amelyeken tömött, lassan kavargó felhők kísérték az apostolokat. Alant, homlokukat a kopott szőnyegre tapasztva imádkoztak az anyák, körülöttük viaszcseppek halmai, évszázados fákká terebélyesedve, elferdült, kicsavarodott, göcsörtös törzsekkel, idomtalan, kificamodott ágakkal, a pokolbéli vad és tisztátalan világot jelképezvén, amely körülöttünk tombol; az ablakok piszkos, repedezett üvegén beszüremelő fényben mintha valóban eleven vonaglás rázna volna meg olykor-olykor ezeket a viaszfiákat. Ebben a templomban elrejtőzhettem. A nappali órákat éjszakává tettem, a csönd valódi volt, csak a viasz csepegése hallatszott, olykor egy-egy pernyedező gyertyasistergés. Zsidánynak nevezték itt a gyertyát, mert a gyertyaöntő anyák egykoron a nuculi zsidó sakterektől vásárolták a faggyút, amikor még jeles számban éltek itt zsidók, fakitermeléssel keresték kenyerüket, és a nehéz munka miatt sokat ettek. Különös imák születtek ebben a templomban. A zsidányok fényében pedig a sűrű füst már nem is felhőre emlékeztetett, hanem próféták szürke szakállára, az imbolygó fényben az ikonok is megelevenedtek, megmozdultak Isten prófétái, körülvették az imádkozókat, és úgy adták át a szavakat, ahogy ők is hallották, Illés és Ábrahám hangján, az ő ajakmozgásukkal, és amikor bevégezvén a fohászt, áldásra emelték karjukat, nehéz illat csapott elő köntösükből. Zimbru atyának volt ehhez fogható illata, de nem emiatt kerültük őt, hanem mert feldühödött, ha ifjoncok közeledtek celálájához, amely magányos kis fészkerfélében volt a leghátsó udvarban, és Zimbru atyának még igumenünk is ifjonc volt a maga hatvan évével, ami mulatságos összeszólalkozásokat eredményezett. Sötétedés után még sokáig maradtam a templomban, s amikor már biztosra vettem, hogy a lány alszik, akkor tértem szállásomra.

Kiültem a szoba küszöbére, és ábrándoztam megint. Akkor pedig... „A csil-

lagok!”, kiáltottam fel ijedten. Mert megmutatkozott mindaz, ami nappal nem látható, jöllehet ugyanott van. „Óh, a csillagok...” Csak képzeltem, hogy egyre közelebből nézem őket, hogy már érzem arcomon fényük melegét, hogy a távolság jégként elolvad. Soha! Soha nem juthatok el oda! Máskor is bámultam én az eget, ráismertem Rebeka anyó küszöbéről is a Medvére, az Ikrekre, a Vándorra, a Fiastyúkra, a Kutýára, de soha nem volt bennem ekkora reménytelenség. De volt zavart állapotomnak másik oka is. Szemembe tűnt egy addig nem látott csillagkép: egy hatalmas pillangó. Tizenegy csillag rajzolta ki a szárnya alakját, és végtelen sok a potrohát. Igen, a Tejút volt a potroha, és az ég sarkaiban tizenegy fénylő csillag két szétterpesztett szárnya. Óriási égi lepke, amely oly lassan lengette szárnyait, ahogy az idő koptatja a világ tengelyét, vagy talán annál is lassabban. Előrenyúló szarvaival, a szarvak végében két halovány csillaggal már-már a végtelen kapuját dőngette, és ahogy a szárnya meg-megrezzent, a jövő pillanatai peregetek le a moldovicai háztetőkre. Sóvárogva vágytam arra, hogy leszálljon ide, és mint valami gyenge lepedőcskével takargasson be szárnyával. Vagy legalább hímporának egyetlen morzsája arcomba hulljon. Ehelyett hangokat hallottam felcsendülni: a hegyekből tértek vissza a lány énekének tévelygő foszlányai, a hűvösödő éjszakában bekéredzkedvén a falu meleget sugárzó kőfalai közé... Gyertek csak, gyertek, köszöntöttem őket, és könnybe lábadt a szemem a gyönyörűségtől.

Az én dajkám, az öreg Vaszilika (a falubeli porontyok Vazul bácsinak szólították) rettenetes hangon énekelt! Mert mindig csak olyankor zendített rá, ha rájött a bolondja, vagyis amikor beleköltözött az ebhendi Brazó, a majomkirály, ahogy ő nevezte, aki belülről rángatta, pöckölte körbe-karikába szemgolyóit, aki gyomrát tapodta két lábbal egyszerre, és szájába keserű habot fecskendezett. Az elátkozott templom énekeit énekelte ilyenkor Vaszilika, merthogy oda hurcolta őt Brazó, kényszerítvén arra is, hogy az ördögi liturgiában részt vegyen, és bár ő nem akart arra emlékezni, a rátörő erőtlenségben képtelen volt tovább szorítani az emlékezés iszákjának kibomló száját, az elátkozott mise pedig ott játszódtott le kimeresztett szeme előtt. És előttem is.

„Sötét az ég, és fény tör ki a pincékből, mert megfordult a világ. A gödrök és odúk ragyognak. Ami fönt volt, lent van, ami kint volt, bejött az ablakon.”

„Vaszilika, én kincsem, én drágaságom, hallgass már!”

„Tótágast billen a kereszt a templom falán, az oltár képei fejre buknak, a győzedelmes Pantokrátor a kupoláról a pádimentumra fordult, fönről pedig Brazó istene néz rám...”

„Ne félj, fogom a kezedet, csak hagyd abba!”

„Az emberek a Pantokrátor arcára taposnak, miközben farukkal jönnek befelé, és lemeztelenített ülepükkel nyomnak csókot az ikonra...”

„Hallgass el, hallgass el!”

„A valódi ikonok a szemétdombon szétdúlva, minden öklendezés, a királyok ajtaján patás barmok tódulnak be, mocskosak és bűdösek, és lerondítják a...”

„Vaszilika, nem akarom újból hallani. Fejezd be!”

„És a pápa beszéde nem a szájából jön elő, hanem az ülepéből...”

„Hagyd abba!”

„A püspöki trónus közepén egy lyuk tátong...”

„Az Istenre kérlek, most már elég legyen!”

Vaszilika torz arccal vigyorgott egyre, majd el-elakadó hangon énekelni kezdte az elátkozott templom énekeit. Olyan hangokat hallatott, mint akinek torkára vagy szájpaddlására hajszál tapadt, krárogott, tikkogott, harákkolt. „Öekkk, khuuuah!” Nyálát gurgulázta, fogát csikorgatta, orrával fintorgott, miközben gyomra is bekapcsolódott a zajongásba, visszataszító szörcsögés és kuruttyolás hallatszott a hasából, beleiből sziszegő, elnyújtott kiáltások távoztak, oly erővel, hogy attól egész teste belerázkódott. „Fittyhhh, khhh...”

Most azonban selymes ajkak és gyöngyházfogak közül, suhogó bársonytüdőkből, lágyan, mint az ablakon beszökkenő éjszakai szellő, oly szelíden, mint a falikárpitról kiröppenő lepkék, szálltak a dalok. És mégis jobban felkavartak, mint az elátkozott énekek.

Hallottam én szépen énekelni Ilie atyát, márpedig senki sem énekel szebben az esperességben, mint ő. Ilie atya, jóllehet nagyon öreg, reszelősen beszél, amikor nótára gyújt, különösen akkor, ha előtte kutnári vörösborral lemossa torkáról a mezők porát, merthogy agg kora ellenére az egyik legkiválóbb mezei munkásunk, akkor kristályosan csendül a hangja; ő maga kiegyenesedik, görnyedt háta hürként kifeszül, fejét hátraszegi, gyér haját hátrasimítja. Ilie atya keleti mesterektől tanult énekelni, egyenesen Ilariontól, a görög vándorkalugyertől, az pedig Zamfirtól, az pedig egyenesen Szent Pantelimontól. Sajátos jegye éneklésének a testi átalakulás, amely a szépséget ott is megteremti, ahol azelőtt csak maró gúnnyal lehetett volna szépséget emlegetni.

Befoghattam a fületem, nem használt, hiszen a hangok gyengülésekor, észrevettem, minden egyebet kirekesztve figyelek. A felvett sükettségben is meghallottam, még ha nem is a hangokat, hát valamit... A húsvéti Szent Jeromos Liturgián a püspök szétszakította szticharionját, hogy a Templom kárpitjának kettéhasadását idézze elénk, felemelte karjait, így állt a megdermedt sokadalom közepette, és én akkor a világ Megváltójának kiáltásától megremegtem. Ugyanúgy meghallottam szentjeinket is, „hallgassatok meg, atyák, mondjatok éretünk imát”, szólt a szerpap, és a várakozó csendben harangzúgásként zúgott fülemben a szentek kara, jól kivehettem, miként fohászkodnak értünk, földi halandókért közös Urunkhoz.

Az ének hangjai színültig töltötték lelkemet, miközben egyre erősebben sóvárogtam. Nem tudtam eldönteni, vajon kétségbeesésem annak szól, hogy elburjánzani látom magatartásomban az elégedetlenséget, amely végül is sóvárgásomat táplálta, vagy annak, hogy sóvárgásom kielégítetlen marad. A lányt vágytam látni, átszellemült arcát, ahogy a dalba belefeledkezve mosolyog, vagy pedig elkomorul a dallam hervadt virágszirom illatú szomorúságától, ajkait, amelyek közül kiröppennek a hangok, nyakát, ahogy az inak és izomkötegek mozgásának árnyjátéka átváltoztatja, a vállát, hullámozó mellkasát, derekát, ahogy a hangok le-felmerülését követve maga is hajlong, hajának áradását, szökkenéseit, elfutásait, imbolygását, lépéseit. Immár szüntelenül ezekből a magam elé rajzolt képekből élesztgettem, reménykedve, hogy végre elém lép a következő reggelen. A hangok itt bolyongtak testetlenül, már rég megfeledkezve a lányról, de ez csak fokozta sóvárgásomat. Nyár elején, a búza megáldásakor a Szamárdomb tövében tartottunk szent liturgiát, a falubelieknek ez volt legna-

gyobb ünnepük. Szabadban állítottuk fel az oltárt, az ikonosztáz helyén most csupán a Megváltó ikonja, mellette pedig a rombusztálban füstölgő tömjén. Karcsú oszlopban emelkedett föl az ég felé az illatos füst, mintha csodálatos, végtelen és eltérhetetlen oszlopa lett volna egy végtelenbe nyúló templomnak. Ilyen szélcsend soha nem volt, és épp akkor, amikor a templomépítés gondolata kínoztatta a falubelieket, akik között haragvás támadt az építés ürügyén szerzett gondok miatt. És akkor mindannyian megértettük, hogy e csodálatos oszlop megszentelte ezt a véghetetlen teret, amelynek pádimentuma az anyaföld a sárguló búzamezővel, a pipacsokkal, a vadrepcével, kupolája pedig a kék égbolt, és hogy a Győzedelmes arcma most valódi arcként ragyog áttetszően a végtelen távolságban, mindenkitől egyformán messze, de közben nagyon is kivehetően. Minden, ami csak szükséges egy templomban, kéznél volt, látványosan átalakultak a fűszálak selymes szőnyegrojtokká, a vakondtúrások lettek a gyertyacsepp kupacok, az asztagok árnyai pedig hamisítatlan ikonokat festettek elénk. Nincs amiért örökösen veszekedjünk, gondolták az emberek, Isten építi a legmaradandóbb templomot, építkezzünk vagy se, Isten megszentelte a teret, amelyben élünk, templomunkká tette, otthon vagyunk, és semmitől sem kell tartanunk. És a füstoszlop napokig egyben maradt, és még a dobrudzsai püspök is eljött, hogy letérdeljen elé, majd azt mondta, hogy sok templomban járt életében, és a hírben szereplő csodás látványt is elképzelte, de a valóságban minden másképp van, és semminek nincs olyan nagy hatása, mint az eleven látványnak. Oly pontosan láttam valamit abban az énekben, mint soha addig. Pontosan, de felfoghatatlanul.

A kilencnapos böjt a legnagyobb titkok körébe tartozott. A böjtökre különben is nagyon vigyáztak. Ha bárkit a magunkfajták közül rajtakaptak azon, hogy a meghatározott böjti renden kívül, vagyis szerdán és pénteken, azon túl a Szent Kereszt felmagasztalásakor, karácsonykor, vízkeresztkor, húsvétkor, Péter-Pálkor, Nagyboldogasszonykor, Keresztelő Szent János fejevételekor, keresztállításkor, védőszentünk, Szent Demeter napján túl más napokon is böjtölt, szigorú büntetésre ítélték. Tilos olyasminnek az elnyeréséért böjtölni, ami emberi hatalomhoz kötött. Egyszer Movila testvérünk váratlanul megszédült, és átbukott a körfolyosó korlátján, három napig élet és halál között lebegvén a kórházi ágyban. Csúful összetörte magát. Utóbb bevallotta, vétke miatt büntette az Isten, merthogy titokban böjtölni kezdett, mégpedig azért, hogy Spiridon testvérünk elcserélje vele a celláját (az a cella a konyha mellett volt, és Movila testvérünk szerette a hasát). Azarie atya, ha fülébe jutott, hogy valaki megszegte parancsát, rettenetes haragra gerjedt. Oritása keresztülsüvített a termeken, végigszáguldott a folyosókon, ajtókat csapkodott, ablakokat zúzott be, falat döngetett, állatokat kergetett odájukba, aztán megragadta, majd istenesen megrázta a vétkezőt, és hipp-hopp a fogdának nevezett cellába penderítette. „Átkozott legyen, aki megszegi parancsomat, Jézus Krisztustól, Megváltónktól, a malasztal teljes Szűzanyától, a nikeai harmincnyolc atyától, Szent Miklóstól és Szent Demetertől szálljon rá az átkom, legyen Júdas reszkető társa és minden eretneké, fűj, ne kerüljön a szemem elé!” Hogyan toporzékolna szegény fájós lábaival, ha megtudja, miféle képek kergetőznek előtte. Azarie atya sárló állatokhoz hasonlított az asszonyi nemet, akikben szüntelen lakása van az érzékek bugyogásának, a viselkedésnek, a vériszap fortyogá-

sának. „Fúj, fúj, fúj!”, zengték az atyák. „Szemükben elátkozott fények!” „Fúj, fúj, fúj!” „A bokájuk, a combjuk, az ülepük....” „Fúj, fúj, fúj!” „Örök társuk, a pucér és mihaszna kígyó mozgását tanulták el.” „Fúj, fúj, fúj, ne is jusson soha eszünkbe rájuk gondolni!” „De, fiaim, de ha a gonoszra akartok ismerni, ha meg akarjátok tudni, milyen is lehet Belzebub, akkor igenis, nézzetek az asszonyokra!” „Fúj, fúj, fúj, megnézzük őket.”

Másnap szédülni kezdtem. Testem könnyű volt, de fejemben homok örvénylett, vizes, súlyos homoktenger. Megfordult velem a világ, mint Vaszilika rémtörténeteiben. Amikor reggel észrevettem, hogy a vízzel telt kancsót milyen szomjival emelem ajkamhoz, milyen örömmel és főképp milyen mohósággal csurgatom számba a vizet, és hagyom államon, nyakamon végigcsorogni, hogy mindezt egyre gyakrabban megteszem, akkor lemondtam a vízről is. A nagyfogadalmú monachusok (és püspöki felszentelésre várók) böjtje, talán sikerül nekem is. Este jóllakottság telepedett rám, szó szerint megfeszült a hasam. Ki az, aki így megtömött, aki belém szuszakolta az ételt, megtöltve bendőmet, beleimet, mi több, a maradékot bőröm alá is bezsuppolta, hogy semmi ne vesszen kárba? Miért vagyok ilyen mérhetetlenül kövér, alig szuszogok, az agyam is meredt kocsonya, olyan magatehetetlen lettem, mint az eretnek püspökök a néhai Despotēs vajda udvarában? Elvakultan azt gondoltam, hogy könnyen diadal-maskodom? Mennyire a múlt volt már minden, alig néhány nappal eljövetelem után. Klostromunkban a legszigorúbb rendtartás szerint éltünk, mindamellett közös játéknak tekintettük a böjtöt is, ugyanolyan kalandvággyal gyürkőztünk neki, ahogy a tantermekben nekiveselkedtünk, hogy fertályóra alatt szóról szóra bevágjuk a Bölcsesség Könyveinek tartalomjegyzékét; ugyanaz a jókedv és kitartás, mint amivel az atyák ámulatára egyetlen estébe hajló délután felaprítottuk a téli tüzelőt. Bár még nem léphettem a nagyfogadalmúak közé, a lépcsőkön szépen haladtam fölfelé, úgy véltem, képes volnék a legnagyobb lemondásra is, és akkor most minden egy csapásra kifut alólam...

Harmadnap hajnalban szokatlanul meleg szél fúj be az ablakon. Halszag áramlott be a szobába, s miközben hallottam saját ki-belélegzésem hangját, tehát bizonyoságot szerezhettem arról, hogy ébren vagyok, úgy tűnt, álombeli helyszínen ébredtem. Álom volt? Ó, annál sokkal valóságosabb. Mintha elmozdult volna a világ szerkezetében két elem, közel lett a távol, jelenbe csapott a múlt töredéke. Ahogyan egyszer rés támadt az istállók mögött... Kinyúlt egy szőrös kar a földből, és elkapta Vaszilika meztelen bokáját a reverenda alatt, mire szegény dajkám akkorát sikoltott, mint a templom, pedig értett az efféle démonok elűzéséhez, elő is kapta gyorsan a nyakában csüngő keresztet, csapkodni kezdett, ugrándozva, mint egy kígyómarta kecske. Megnyílt a tér... A halszaggal beáramló helyszín nem volt sem rémisztő, sem visszataszító, gyermekkoromhoz tartozott, amikor apámmal halásztunk a Szeret lankás partján, de lehetett akár az ő gyerekkora is, az apjáé, vagy éppenséggel a folyó évszázados történetéből valakié, Moldova bojárjainak és jobbágyainak akármelyik napja vagy éppenséggel Despotēs vajdáé, midőn még sihederként cipelte a halat hatalmas kosárban Jakab lovag vagy annak unokahúga, Carlotta után egy távolabbinál is távolabbi kikötő piacáról.

Kivert a verejték. Emlékeim között kutattam, volt-e hasonló élményem vala-

ha is, vagy ismeretlen következményekkel járó folyamat jelzi kezdetét? Újból felkapaszkodtam a dombtetőre, a kicsiny fatemplomba. A templomajtóban egy kutya feküdt, és fenyegetően morogni kezdett. Nem féltem tőle, macskánál alig volt nagyobb. Viszont, amikor már habzó szájjal csaholt, a mögötte tátongó templom felerősítette vékony hangját. Megtorpantam végképp. A kutya csaholása valójában nyüsztetés volt, rémült nyivákolás, jajveszékélés, segélysikoly, és ettől én fenyegetően közeledő, mindenre képes behatolónak éreztem magam. Holott pihegtem, arcomon verejtékcseppek futottak le, a szívem hevesen dobogott, nem éreztem, hogy a levegő bejut a tüdőmbe. Gonosz alaknak tűntem mégis a kutyasírás előterében. A templomba vágytam belépni, leroskadni, édes Istenem, végre eléd, és észre sem vettem, hogy egy szörnyeteget cipeltem föl... Egy kísértetet. Közben körülöttem minden élettel volt teljes, a domboldal rózsaszínű és fehér a virágzó, még érintetlen kaszálóktól, tücsökciripelés és madárdal, az enyhe szélről le-lehullott egy korán érő alma, de ez is az életet zengte, nem pedig az elmúlást, a korai halált.

Kiültem a gyümölcsös szélére, nyugtatván a kutyát. Elszunnyadtam. Lepkék köröztek fölöttem, amikor kinyitottam szememet. Mintha lejjebb csúsztam volna, közelebb a kicsiny, árnyékos patakmederhez, amely Rebeka anyó kertje alá vezetett. Kerestem a házat, de nem sikerült rábukkannom.

A klastromunk mellett, a Szamárdombon rábukkantam egy helyre, testnyi horpadály, csak én jártam oda. Az idősebb atyák közül senki sem mászott fel arra a dombra, „a legnagyobb számár, aki oda felkapaszkodik”, mondta Vaszilika. Amikor egyszer gombákat hoztam magammal, elhűlve bámulta, mert ő affélekét soha nem látott, pedig ismert mérgező és jó gombát, mindenkinél jobban. „Tanácsosabb, ha nem jársz te ott”, bökött fejével a domb felé. Csak később jöttem rá, mit takargat előttem.

Visszaindultam, remélve, szóval tartanak emlékeim, és ameddig szállásomon gyorsan összecsomagolok, nem jut eszembe a lány éneke. De útközben elfogytak gondolataim, egyetlen emlékkép sem idéződött elém. Megszédültem, le kellett ülnöm a fűbe, s már ott továbbdőltem, mint egy ájult test. De éber maradtam, mi több, továbbra is úgy tűnt, hogy lépésről lépésre haladok lefelé, mert ahogy oldalra fordítottam fejem, láttam a lökésszerűen felém röpülő képeket. A fűszálakat félreseperve kerestem a talajt, és az enyhén nedves és hűvös felülethez érintettem homlokomat. A falu felől sokféle zajt hallottam, ám sem tehénbögés, sem gépek zúgása, sem kopácsolás, sem kiáltozás nem tudta elnyomni az éneket.

Elhatároztam, most meglesem, milyen. De ahogy a ház közelébe értem, mégis inkább Rebeka anyó házikójához kanyarodtam.

„Zavarhatok?”

„Nem zavarasz, gyermekem.”

Rebeka anyónak tejszagú volt a ruhája, arca pedig anyámra emlékeztetett, jöllehet anyámról alig vannak emlékeim; egyetlen arc van, a nővéremé, anyám arcát (az emlők mellől látnom kellett!) a nővéreméhez kötöttem. Anyám kínzó hiánya sokszor keltette azt a látszatot, hogy idegen emberek anyám mosolyával ajkukon fordulnak felém. Szólni készültem. Ekkor sietős apáca toppant be, és anélkül, hogy köszönt volna, Rebeka anyóhoz hajolt, mély megrendüléssel mozdulataiban, a fülébe súgott valamit.

„Kérlek, gyermekem, hagyj most egy kicsit magunkra” – szólta Rebeka anyó. Kimentem az udvarra. A kapu felől hárman közeledtek, az iménti küldönc, aki előttem sietett ki, hasonló korú társával két oldalról támogatott egy alig vándorzó, falféhr anyókat, aki többször is összecsuklott volna, ha nem tartják. Ilyenkor könyökénél fogva megemelték, és lábait előreleadva, szaporítottak előre, akárha súlyos zsákok cipelnének.

A kicsi ablakon nem volt függöny, akaratlanul is beláttam. A cipekedők ágyra fektették a beteget, majd egyikük felülről, a fejkendő csomójával kezdve, másikuk a cipőjétől vetkeztetni kezdte. Pillanatok alatt mindenétől megszabadították. És amikor ott feküdt csupaszon, megjelent Rebeka anyó, egy libbenő függönnyel elzárt oldalsó kamrácskából: teljesen meztelen volt ő is. Odalépett az ágyhoz, és oldalról fölkapaszkodva rásimult az ott nyugvó testre. A bejelentkező apáca közben gyertyákat gyújtott, a tömjénező láncát ujja akasztva, a Szeráfok énekét énekelve, majd Szent Jakabhoz könyörögve, le s föl járkált az ágy mellett, eközben a másik apáca sűrű keresztvetésben állt egy helyben. Ismét megrogyant térdem, talán attól is, amit eddig láttam, éreztem, imádkoznom kell; a Miatyánkat mormolgattam, sokszor egymás után, majd arra ocsúdtam, hogy kinyílik az ajtó. Megjelentek mind a négyen. A beteg piros, mosolygós arccal sütkezett középen, Rebeka anyó viszont gondterhelten látszott. A többiek, két oldalról megcsókolva arcát, sorban elbúcsúztak tőle, ő közben végig sóhajtozott: most még tudott segíteni, de a következő alkalommal hiába hozzák ide a beteget, mert az már olyan, mint a szita, kicsorog belőle az élet. A boldog feltámasztott, csak mosolygott, feltehetőleg azt sem hallotta, amikor Rebeka anyó hozzátoldotta iménti figyelmeztetéséhez, hogy a bűnök bizony megkurtítják az életet, erről nem szabad megfeledkezni. A kísérő és láthatóan még nagyon tapasztalatlan apácák ugyanabban a ritmusban bólogatni kezdtek, sietős mozdulatokkal terelték a kapu felé a megelevenedettet, mint akiknek még sok behordanivalójuk van valamiféle lelki tartalékból, érdemtelenek bármiféle állásfoglalásra, de amúgy sem akarják erkölcsi vitákra pazarolni idejüket, főképp nem Rebeka anyóval, akivel a pópák sem szívesen akaszkodnak össze. Akit Isten kiszemelt, annak megmondja az igazságot, azután pedig nem tarthatja a száját, nem tűr ellentmondást, tanácsosabb tehát békével meghallgatni.

„Rebeka anyónál szállj meg”, tanácsolta Dorofej atya. „Ő Szent Salomea követője, nála erőt gyűjthetsz.” Bólintottam. Láttam rajta, szeretne még mondani valamit, vártam türelemmel. Az erőlködéstől bepárásodott a szemüveglencséje. Kapkodva mesélt, félt, hogy Azarie atya rajtakapja, amint épp egy asszonyt magasztal nekem. „Hallottad történetét? Pedig te már mindenről tudsz... Nem ismertek nála szerényebb és szépreményűbb apácát a moldovicai kolostorban. Még Károly király is meglátogatta egyszer. Aztán a háborúban a beözönlő katonák elhurcolták, és az augusztusi nagy offenzíva előtt három napig táborukban tartották. A Teremtő kedves szüzét ocsmány módon megbecstelenítették. Ha az összes ágyú megszólalt volna, ha az összes gonosz fegyver vijjogni kezdett volna, akkor sem nyomhatta volna el a fájdalom kiáltását. De Rebeka néma maradt. Megtelt sebekkel és tetvekkel, ótvarral és keléssel, férgekkel és mocsokkal, de soha semmikor egyetlen jajszó nem hagyta el ajkát. Újra lecsaptak rá, másféle katonák, hagyta. Teste fájdalmasan meg-megvonaglott, ám lassan azt is sikerült

elnémítania. Vegyétek, itt van! Téphetitek, marhatjátok, haraphatjátok, üthetitek! Később a falubeliek is rájártak, mint a toportyán a döghúsr. Ha gonosz gyerekcsapat csipkedte, hagyta, ha bogarak szálltak rá, nem csapkodott, ha kutyák martak bele, nem menekült. Mindenki prédája. És egyszer csak, igen, fiam, egyszer csak felépült a templom. Magassága több volt, mint százhusz sékel, szélesebb volt, mint hatvan, háromszáznál nagyobb volt hosszúsága, faragványai, oszlopai, aranykelyhei, rézmedencéi is szebbek voltak Salamon templománál. Rebeka felépítette a test templomát, és milyen csodás egybeesés: Axinte kalugyer ekkor talált rá Szent Salomea evangéliumára. Ez a könyv egyenetlenséget támasztott egyházunkon belül, pedig Salomea igazszájú tanúja volt annak, hogy miként szentelte fel a Megváltó a test templomát.” Nagyot sóhajtott, és lehunyta szemét. De még folytatni akarta. Erősen pihegett, fel akart állni székéből, de rájött, erre képtelen, ezért mozdulatát azonnal leplezte egy rándulással, majd nehogy félreértsen, és segíteni akarjak, bosszúsan annyit mondott, hogy senkinek se adjam tovább, amit tőle hallottam. Legyintett. Nagyon meghízott pár hónap alatt. Oly rettenetes gyorsasággal terebélyesedett, hogy amíg mesélt, azalatt is kiliffedt egy újabb vastag hurka tokája alól, fénylő fehér kitüremkedésként ütve át szakállán. Az asztala felé mutatott, közben lehunyta szemét. Az utóbbi időben percenként elaludt. Ha ilyenkor feleszmélt, mindig megkérdezte tőlünk, tudjuk-e, hol járt? S bármiképp kérlelhettük, hogy meséljen, mindig az volt a felelet: úgysem hinnénk el. Nem látnánk magunk előtt, őt viszont a háta mögött hazugnak neveznénk. „Butaság. Nincs semmink. Akkor mi van? Vallo-más van és ima. Vagyis ígéret van és másvilág van.” Kinyitotta szemét, mosolygott. „Hadd simogassalak meg, fiacskám. Búcsúzóul. Ujjaim még emlékeznek a fiatalságra, talán még arra is, milyen a fiatal bőr érintése. Még egyszer érezni szeretném...” Megsimította arcomat. Mosolygott. „A testben élő ember nagyobb mértékben képmása a teremő Istennek, mint a test nélküli angyalok.”

Az anyácska gyógyító ereje megpezsdítette a levegőt is, akárha zápor után, minden felfrissült: szokatlan erővel ontották illatukat a virágok, én pedig, kö-zöttük térdelve, az óriásdáliák hatalmas leveleitől takarva, mozdulatlan-ságomban arra vágytam, hogy Rebeka anyó engem is új életre leheljen. Azt akartam, hogy ez az anyai test az enyém legyen, hozzám tapadjon, hogy az én testem belefoglaltassék az ő gyógyító testébe. Lehunytam szememet, figyeltem az átalakulást. Rémületem megnyugvásba fordult, a megnyugvás vidámságba, a vidámság reménykedésbe, a reménykedés ábrándozásba, az ábrándozás bizonytalanságba, a bizonytalanság szárnyaszegett magányosságba, a magány vágyakozásba.

„Anasztázia nagyon fél az idegenektől” – szólított meg Rebeka anyó. – „Ije-dős kisnyuszi, szíve meghasad, ha ráijesztesz.”

Ő, anyám, látni szeretném, akartam mondani, de ahogy fölnéztem, és a szemé-be pillantottam, hirtelen átalakult a sugárzó jóakarat, és hirtelen, ahogyan egyetlen i betű elmaradása a szót az ellenkező értelembé fordítja, gyöngeség-éhségem átcsapott iszonyodásba és undorba; tekintete sötét és delejező volt, szemgolyói-nak hirtelen beállt taszító kancsalsága eltorzította az előző képeket is, már nem anyámként, és nem gyógyítóként, hanem aszott bőrű, lógó mellű pucérságában, a hozzáképzelt ragyogó bura nélkül láttam őt... Ugyanakkor minden megmaradt

mégis. A baljóslatú zavart tekintet olyasmit sugallt, hogy szántszándékkal ő maga a kuszaság előmozdítója, és azért fordítja ki szemgolyóit, mert nem akarja látni azt, amit meglátott. Ne tudjon arról, amit felfedezett, mert ha tudná, ki kellene mondania, és ha kimondaná, akkor nekem meg kellene hallanom.

„Anyám!”, kiáltottam hangosan, és közelebb csúsztam hozzá, átkaroltam a térdét, és arcomat ruhájába temettem. Hagyta. „Anyám”, suttogtam, mintha valóban anyám volna. Teste betegek szagát árasztotta, miazmás pocsolják, elhagyott malomágak nehéz levegőjét.

Salomea, aki bár nem nevezte magát apostolnak, mégis annak tartották, százhusz évet élt. Halála utána földbe helyezték testét. Hogy sírja merre van, akik eltemették, senkinek sem árulták el, mert féltek az ereklevadászok erőszakosságától, amellyel minduntalan kihantolták a csontokat. Sok-sok évvel utána élt egy moldovai herceg, aki Bolognában tanult, és ott azt hallotta, hogy a halál legyőzhető, ellenszere van, mégpedig egy fa termésének képében, amelyhez úgy lehet eljutni, hogy az ember elindul a szent víz nyomában, követi a patakka dagadó csermelyt, a folyóvá öblösödő patakot, és egyszer csak ott áll majd a fa tövében. A bojár a bolognaiaknak elmesélte, honnan jön, és az ottaniak nagy ámulattal hallgatták, hiszen a herceg nyelve fölöttébb hasonlított az övékéhez. Egyesek ebből kikövetkeztették, hogy Flaccus egykori országából érkezett, a római börtönök vidékéről, ahová annyiakat száműztek. De nem, nem, mesélte a bojár, akinek a nevét sem jegyezték meg, mint ahogy történeteit sem. Akkoriban furcsa fülviszketegség fertőzte meg a várost, mindenki a fülét vakargatta, ezért töredezetten jutottak hallószervükbe a mondatok, és nem éreztek elég kíváncsiságot, hogy összerakják őket, így hát új és újabb tévhitek születtek, a régiek is tovább tartván magukat. De a bojár nem kapta meg a betegséget, és jól hallotta, hogy Salomea sírját a száműzöttek távoli vidékén kell keresnie. És ezzel arra is megkapta a feleletet, hogy hol találja a szent víz forrását. Sietősen hazatért, hogy végre elindulhasson a kibuggyanó csermelyt követve a Paradicsomba, ahol nem leselkedik a halál. A Paradicsomba? Egykor az oroszlánok közelsége elviselhető volt, de a mai ember számára mi sem rémületesebb. Később persze nem volt abban sem bizonyos, hogy az ösvény a szent víz ösvénye, hiszen a vélt sírhely alól kicsorduló forrás íze ugyanolyannak tűnt, mint a többié. Az ösvények akkor is csábítóak, ha csapdákat rejtenek. Ám egyik virradatkor a hajnali ködök ezernyi csodás jelenséget festettek elé. Mégiscsak jó úton jár: a káprázatok a káprázat rejtette valódi kertről tanúskodnak. Egy reggel kerubot pillantott meg, amint térdre ereszkedve kortyol a vízből, majd megnedvesíti szárnyait, egy fénysugárban felemelkedik az égbe. Igen, jó úton halad. Rebeka anyó lábánál magamat láttam a moldvai herceg képében, és az anyót a fényben fürdő angyalként. „Édesanyám, temess magadba”, szólongattam, de akkor már a víz nyomában bolyongtam. Fuldokoltam, holott csak nagyon siettem, és a kapkodásban a levegőt is kapkodva vettem. De hová sietek? Mi az, ami ebben a hatalmas súllyal rám nehezedő keresésben hív engem? Olyan volt, mintha egy helyre kíváncsoztam volna. De hogy így volt-e, azt csak akkor tudtam meg, amikor megelétem azt a helyet. Mélyvörös domb, előtte még üdén zöldell minden, és meleg a föld, heverni lehet a fűben. Azúrkék égen apró tollpihe szállod, majd hirtelen nekilódul. A szél? A lélek a pihéhez kötődik mindenekfölötti kitartás-

sal. Mi kényszeríti rám magát? Mi támaszt éhséget és szomjat, és vajon elárulja-e az éhség és a szomj természete, hogy jó úton haladok-e? Az embernek hatalma van arra, hogy a nemlétből hozzon létre dolgokat, igaz, nem a teljes semmiből, mert arra csakis Isten képes. Újra meg újra bolyongani, mint a Krisztusért balgatók tették, aztán majd kilyukadni valahol... Akkor már folyóvá nőtt a víz. Sokkarú örvényre lettem figyelmes a part közelében. Valósággal megdelejezett. Egyet tehettem csupán, hogy belevessem magam a hirtelen megnyíló fekete semmibe. És akkor újra ott hevertem, Rebeka anyó térdét ölelve.

Köszönés nélkül szedtem a sátorfámat. Elindultam a buszpályaudvar felé, s valamiféle búcsúként betértem a lenti kőtemplomba imádkozni. Később inkább mégis a hegy felé fordultam. Egy kerítésen áthajló faágról leszakítottam egy almát, elmajszoltam. Ám ahogy az utolsó falatot lenyeltem, gyomrom háborogni kezdett, és mielőtt visszaküldte volna az almát, három nap óta az egyetlen táplálékomat, hagyott annyi időt, hogy leszaladhassak a patakhoz. A kövek között elfutó víz fölé hajolva öklendeztem, szorongva lesván, mi minden távozik belőlem; rémülten figyeltem a csobogást is elnyomó hangokat, testem rémisztő ordítását, mintha az elátkozott énekeket hallanám... Most kijön a fattyúhal!, gondoltam, s az elfutó víz, a kelet felé, tehát klostromunk irányába csobogó víz visszavitte gondolataimat a múltba, mintha azok ugyanúgy nem akartak volna velem jönni, ahogyan gyomrom szegényes tartalma sem. Egy domború, szürke kő hátán a víz vékony hártaforgója fénylett, néha-néha szétnyílt, és a kő, bár nedvesen és szűk ideig, belekóstolhatott a levegőbe. „Ha majd nagy leszel, azt is megérted, ami most elvonul melletted, de nem látod, átmegy előtted, de nem veszed észre”, mondogatta Vaszilika.

A lány énekének nem volt utánozható dallama, képtelen voltam felidézni, miképpen azóta sem jutott soha eszembe. Nem hasonlított semmi másra. Reggeli fasuhogásba olvadt, és amikor fészkeikhez szálltak a fecskék, és bentről a fiókák kiáltoztak, kintről meg a szüleik nyugtatták őket, vagy amikor csak a villanydrótra szállva fityfirtyeltek, ebbe is beleolvadt, ahogyan a só a vízbe, vagy egyszerűbben, ahogy a víz kékje belevész az égbolt kékségébe kora tavaszkor, a hóolvadás első napján. Azt képzeltem, az a lány a testvérem...

Kétszer történt, hogy nővéremet színre láttam az után, hogy elszakítottak egymástól minket. Amikor elővezették a Cantemir-kastély parkjában, amely a mi időnkre már poros, fátlan, szemetes udvarrá csupaszodott, egy csapásra megváltozott tekintete. Olyan tisztaság sugárzott szeméből, mint ikonjaink legszebbikéről, a Kalafat-tábláról, a fára festett Mária-képről. A szeretet vágya a szeretetre. Nővérem felé léptem, hogy átkaroljam, de épp akkor fordult ki az udvarra az ellenkező oldalon Azarie atya. A hátam mögött közeledett, mégis nyomban megéreztem, hogy ott van. A folyosóról, az ablak mögül is lesett, és azért lopakodott mögém, hogy minden apróságot felfedhessen viselkedésemben.

Akkor már eldőlt sorsom. Miután bejutottam a szemináriumba (egy Eminescu-versből és Jeremiás siralmaiból vizsgáztam), észrevettem, hogy néhány tanárom beszédes figyelemmel fordul felém: mindenkor volt egy-egy nekem szóló nyájas mondatuk, és olyankor is felfedeztem magamon tekintetüket, ha annak semmilyen oka nem volt. A falubeliek így néztek a tölgyfára a nyár, fűz és éger között. Egy nyár eleji reggelen Azarie atya, akkor még a szeminárium igazgató-

ja, lent az iskola udvarán magához intett. Az új, vaslemezből frissen hegesztett kaput szemrevételezte, onnan tartott visszafelé, én akkor léptem ki a könyvtárból, hónom alatt három hatalmas könyvvel, mindegyik matematikai feladatgyűjtemény. Tehetségem és szorgalmam messzire fog segíteni, mondta nekem, előre szól, sokat várnak tőlem, ezzel számot kell vetni, nehogy tájékozatlanságom másfelé vezessen. Bifurk archimandrita életéből okulva mondja, nagy dolgokat várnak tőlem, és azért említi épp őt, mert ő is egy Szeret menti kis faluból érkezett, árván, azaz a szucsvai klostrom gyermekeként nőtt fel, később pedig hű fiaként vitte előre az egyházat a parancsolatok útján. De aztán váratlan házassága meggátolta abban, hogy a legmesszebbre eljusson. Ismerjük életét, nem részletezi. A helyzet az, hogy a magamfajta nagy értékű személy annyira a tehetségének szenteli magát, hogy nem tud biztonságosan tájékozódni ebben a világban. Könnyen kihasználják, egykettőre kelepcebe csalják. A Sátán szemtől szemben nem tud győzelmet venni rajta, viszont akármilyen, mások számára könnyen átlátható furfanggal a hatalmába kerítheti. Ezeket mondta, miközben jelentőségteljesen egymásra helyezte kezeit a mellén. Attól kezdve folyton úgy éreztem, hogy bár látszólag folyamatosan, fennakadás nélkül peregnék tovább a pillanatok, véletlen találkozásunkkor mégiscsak eltorlaszolódott járatuk. Kialakult bennem az a szokás, hogy előre átgondolok minden mozdulatot, a legapróbb lépéseket is. Megváltozott az arckifejezésem, örökösen lerántottam ajkamat, és homlokomat ráncoltam, mintha mélyen gondolataimba merülnék (amiről a mai napig nem tudtam leszokni). „Neked, gyermekem, a nagyfogadalmúak között a helyed, más nem is jöhet szóba. Krisztus után közel kétezer évvel még mindig folyamatos mártíromság az életünk... Miközben teljes életet kell élnünk. Birtokolni kell a titkot, de annak önmagunk előtt is rejtve kell maradnia. Tanulnod kell.” Így szólt, mielőtt útra keltünk volna a jászvásári teológia felé. Váratlanul ért az útra kelés híre, de hátam az örömtől lúdbőrözött, és nem a rossz előérzetektől.

Azarie atya szavai kapóra jöttek. Bizonytalan, ingadozó lélekkel szerettem Istent. Forrón vágytam Jézus Krisztus közelségére, ám mindentől óvakodtam, ami által a közelébe juthattam: rettegtem, hogy a hit felesleges kellékeivel torlaszoló el az utat. Mennyit és miket olvassak? Hogyan imádkozzam? Törődjem-e a napokkal, vagy hagyjam számlálatlanul elmúlni őket? Akkoriban érkezett hozzánk Rohiából Miklós atya, aki megszállottja volt a könyveknek, és szüntelenül ostromolt velük. Trofin atya viszont éjszakánként a hálóterem előtt őrködött, és keményen nyakon vágta a tanulószobából későn megtérőket, azt üvöltözve, hogy a könyvek megzavarják az embert, Istenhez tudatlanul is el lehet jutni. „Vaszipika, édes dajkám”, faggatóztam csökönyösen, „te tudod, hogyan juthatunk Isten közelébe?” Felelete szűkszavú volt, meghagyott bizonytalanságomban: „Ne csináljatok én mellém ezüst isteneket”. „És a könyvek?” „Vajon ismered-e a betűket?” Nem fogtam fel, mire akar rávezetni, és ennél többet nem lehetett belőle kihúzni. A nagyfogadalmú azt jelentette, hogy kinyílik előttem a nagyhírű fakultás kapuja. Felhős, füledt levegőjű reggelen keltünk útra, egy rozoga autóval; köntösünket benzinfüst itatta át, kavargott a gyomrom. Vaszipika nem jött velünk; belelépett egy rozsdás szegbe, és vérfer-tőzést kapott, fel se bírt kelni, annyira reszketett a magas láztól. Integetni sem

tudott, hiába lestem ablakát. Trofin atya viszont csúfondárosan kikiáltott, hogy most viszik a tinót a marhavására.

Mint annyiszor, egyedül voltam a könyvtárban, előttem hatalmas, ezüst kapcsokkal lezárt könyv, legrégibb Pentakosztarionunk. Talán még Axinte atya hozta magával, midőn átkelt az afrikai szelektől borzolt Égei-tengeren. Fölpatintottam a zárat, széttártam a könyvet. A lapok közül finoman porló homokot fújtam ki. A homokszemek egyre terebélyesedő felhőt formázva zizegtek a levegőben, és egyszer csak kirajzolták előm Szent Dariosz alakját, legelső atyánkat, aki személyesen ismerte az apostolokat is. Dariosz atya, legszebb könyörgéseink költője, ezüsthangú melodoszunk! Most azonban sustorogva, a szél keltette papírzizegés hangján szólalt meg, alig értettem szavait. A katasztrófákról beszélt, amelyek hamarosan megszorognak a világban. „De hát milyen szegényes tapasztalatai vannak a földi halandónak! Katasztrófának nevezi, ha összedől lakása, holott a katasztrófa valódi méreteiben a világ egészének megsemmisülése. De ez nem úgy következik be, ahogy egy ház leomlik. Hiszen a világ nem épület, még csak nem is építmény.” Hatalmasat tüsszentett, attól féltem, menten szétoszlik, és a homokszemcsék eltűnnek, végérvényesen beleveszve a padló réseibe. „A való világ létezik, csak hogy a földi halandók hamis képét látják. Te ne törődj velük, bármelyik minutumban megláthatják az igazit. Csak következzék be az a minutum, gyermekem! Segítsd! Meg kell találnod az érintések láncolatát, az majd elvezet a forrásig. A világ gyönyörűséges képének hajléka van benned, letéteményese vagy te az igaz világnak”, mondta Dariosz, mielőtt a homokfelhő mégiscsak szétszakadt. Azután történt ez, hogy Azarie atya magához intett a szeminárium udvarán. Szavainak visszhangját mutatta a döbbenet, amellyel magamban újra meg újra átéltem Dariosz atya jelentkezését. Megrendülésem nem csupán a jelenésnek szólt; hanem leginkább annak a tizennyolc évnek, amit magam mögött hagytam, és ami alatt soha nem vettem számot: a világ annyira torz, hogy nem lehet az Isten teremtetten világ. „Te esendő pára, nem látod, mennyire ferde!”, szidta Vaszilika minden áldott este a gyertyát állító Milkovot, akinek olyan volt a szeme, hogy ő azt látta egyenesnek, ami Vaszilika szerint ferde volt. Dariosz atya kiragadott a szokványos társalgásból, amely a ferdeséget tulajdonította nekünk igazságul. Én magam is minden igekezegetéssel részt vettem benne, de most kikerültem. Hát változzék meg a szemünk? Vagy csak a szavak értelme? Igen, életem megrendítő eseménye akkor következett be, amikor tudatosság és lélek állt másféle szavak mögé; íme, keresd meg a másik képet, ez volt felemelő megbízatásom. Megrendített, hogy e megbízatás rám szállt, mint őskőtől való juss. Vaszilika sokszor elmesélte, mennyi gondja volt velem, miután magához vett. Hogy mihaszna pulyaként sok bosszúságot okoztam neki. Már elcsapott volna, ám egyszer, a vasárnap délelőtti liturgia után, a kórakás mellett meglátta, hogy a sok lurkó között csak engem nem szálldosnak a legyek; aztán még ugyanazon a napon történt, és voltaképpen ez győzte meg igazán arról, hogy kiválasztott lehetek: az istállóban hagyott, míg az abrakos targoncáért ment, és közben a rossz lámpa lángra lobbantotta a szalmát, majd az istállót is, én viszont sértetlen maradtam. Betört értem a lángok közé, és látta, hogy ott ülök, ahová letett, egy könyvet lapozgatok, körülöttem pedig ég a szalma, füst gomolyog, de nekem kutya bajom. Ölébe emelt, és tudta már, ve-

lem mehet akár a tűz szívébe is, a lángok majd széthajolnak előttünk. A könyv, amit akkor nézegettem (mert olvasni még nem tudtam) Szent Márton életéről szólt, és Vaszilika gyakran emlegette előttem, célzatosan nagyra tárva szemét, hogy bizony elkelne egy Szent Márton mifelénk is; ki más volna képes végre megszüntetni az egyházbeli egyenetlenkedéseket.

Cantemir herceg egykori kastélyának udvarán tettem le szóértésem első vizsgáját Azarie atya előtt. Nővérem egy darabig a rácsos ajtó mögött ácsorgott, míg egy kéz kitessékelte őt a folyosóról, s durván felém taszította. Az ajtó üveg-támlái fényesen ragyogtak a nyárvégi napsütésben. Feltűnő ellentét volt a poros udvar, az omladozó épület, a gazzal feldert romkupacok és a fényesre tisztított ablakszemek között. A porhoz, a málladozó vakolathoz, a salétromos falakhoz nővérem agyonkopott, szürke flanelruhája is odatartozott. Ám a szeme felragyogott, már az ajtó mögött. E ragyogásban gyermekkorom folytatódott: kilendült belőlem egy kép, és megelevenedett. Magamra ismertem. Fázom és éhezem, nem tudom, hányadik napja, mert még nem ismerem a számokat, kiszáradt a torkom, démonok telepednek mellkasomra, és rémséges pofákkal ijesztgetnek. Igen, ez akkoriban történt, amikor már nem volt sem anyánk, sem apánk. Engem láz gyötört, öntudatlanul nyöszörögtem. Akkor ez a hibbant lány tudta, mit tegyen: magához vont, már-már a halálból vissza, testéhez szorított, a nyálával itatott. Nyála gyógyszer volt, teste megvédett a halál démonaitól. Igen, gondoltam, ahogy a kastély folyosóján megpillantottam, és egyszeriben eloszlott minden félelmem, szemérmem, zavarom, igen, a nővérem nagyon is épeszű teremtés volt mindig, ekként pedig sokkal magányosabb lehet ebben az intézetben, mint én a klastromunkban; ebben a kastélyban semmi vigasztaló nincsen. Megállapítottam azt is, hogy tekintete tisztább, mint az enyém! Mert én sírni készültem. Könnyek fojtogattak. Úgy sejtettem, nővérem is sírni szeretne, és most őszintén együtt tudnék sírni vele. De a nővéremnek esze ágában sem volt a sírás. Derűsen kipillantott az örület fátylai mögül. Ezek a fátylak eltakarták őt a világ elől, ahogy engem a szerzetesi köntösöm. Ebben a csendes kitárulkozásban mutatta magát nekem, miközben meg is nézett. És ha nem fogom őt innen kimenekíteni, az is jó, mert neki a folytatódó rabságban ez a találkozás kiemeríthetetlen emlékeforrása lesz. A templomi szentély alapzatába befalazott ereklye. Az ég kék szelete a sírba készülő számára. Szerencsehozó négylevelű lóhere, amelyet sohasem volt szabad letépnünk, bár sokszor órákig bóklásztunk a folyó felé vezető ösvény mentén, hogy ráakadjunk, és szerencséivel, vagyis tömött kosarakkal térjünk vissza; apánk megtiltotta, hogy leszakítsuk, de a helyet megjegyeztük, és gondolatban többször magunk elé idéztük: akkor most a régi ványolóház tövében van egy négylevelű, segítsen minket a szerencse! Ennyi is elég volt. A horgászszineg megfeszült. De már előtte a parafadugó hirtelen alamerült, és ez fokozhatatlanul gyönyörűséges érzés volt, előntötte a lelkemet: tudtam, hal akadt a horogra; klutty, elmerült a dugó, visszavonhatatlanná téve a várakozás érdemességét, kiegyengetve és megifjítva a görcsbe merevedő lelket. Olybá tűnt, megnyíltak a hullámok, kitárulkoztak vágyaink előtt, belebegünk a mélybe, egy hal összezárja ajkait, és szájon csókolja apánkat. Ahogy a dugón, azon keresztül a zsinegen, a boton, azon keresztül pedig a karomon, úgy rántott rajtam (a bennem megfeszülő zsinegen) nővérem pillantása. És én csak

merültem egyre, a képzelet örvényeinek tölcseres járataiban, egyre mélyebbre. Apám segített kiemelni a halat: vakítóan ragyogott, ezernyi színben. Nézz a napba, majd hunyd le szemed. Mit látsz? Nagy aranykarikák, pörögnek, kavarnak, peremükön kisebbek gördülnek körbe-körbe, más színűek, sok a fehér közöttük, de vannak vörösek és lilák és kékek, és bármilyen meglepő, a kékek vakítanak leginkább; az érintkező felületek felizzó pontjaiban újabb színek keletkeztek, és ahogy a parázsló tűz fölfelé szálló szikráit fölillantja a meg-meglóduló szellő, úgy villogtak ezek a karikák egy láthatatlan örvénylesben. De ez csak a hal egyetlen pikkelye volt, és valamennyi pikkely így tündökölt, mindeből pedig létrejött a test sziporkázó felszíne. Továbbá, ahogy magánhangzók társulnak a mássalhangzókhoz, úgy tapadt a színekhez valamilyen halk neszezés, és mivel százféle szín volt, a neszek is százfélék; hangjuk összeolvadt, egyetlen örvénylesben az is. Apánk nem törődött egész nap velünk, az utolsó időben reggeltől estig a kocsmában rekedt, hanyatlott idővel és szétrongyolt lélekkel ücsörgött a sarokban, de ezek a türelemmel kivárt naphalak, a dugófaragáshoz, horgászbótvagáshoz, csalikereséshez (piros vékonygiliszta!) eltöltött órák jelezték, a lélek nem halt ki belőle. A naphal volt szeretetének tanújele, az ő tiszta és érthető beszéde a szeretetről. Szimbolikus, mint egy pecsét. A dugó elindult a mélybe, ellentmondást nem tűrő, drámai mozdulattal, és ekkor a szeretet vize átszakította torlaszát, és elárasztott mindhármunkat.

Tudtam, mi lesz az a szó, amellyel nővéremet köszönteni fogom.

Három lépésre tőlem megtorpant. Én viszont elindultam felé, és már a karom is emelkedett. Ekkor nővérem váratlanul lehajolt, majd amikor kiegyenesedett, ruhája szegélye ott volt összezárt ujjai között: sután a melléhez szorította. Előtte állt csupaszon, meztelen szemérmével, talán a végső bizonyítékát is elem tárva, valóban a testvére vagyok. Rám ismert, bizalma teljes, életünk közös...

Szólnom kellett volna, tudtam tehát azt is, mit, de én sarkon fordultam, s elindultam Azarie atya felé, hiszen ő volt az, aki visszarántott. Éreztem, milyen sikeresen leplezem magam, az arcomról semmit sem lehet leolvasni. Ettől az érzéstől különösen magabiztos lettem, odáig menvén, hogy valamiféle szánalmat festettem arcomra, azzal közöltem vele: „Nem a nővérem!”

Azarie atya évek óta maga mellett tartott. Talán azért helyeztette magát klostromunkba jászvásári rektori székéből, hogy a fakultás után is maga mellett tudhasson. Szent Ciprianosz napján a vértanú életéből olvasott fel a liturgiát követő estében, és le nem vette rólam a szemét. Azt akarta így mondani, hogy minden, amit hallasz, rád vonatkozik. „Kövesd a vértanú példáját”, adta később szavakkal is tudtomra, „ne feledd, fehér mártírium is van!” Amikor a vesztőhely felé kísérik, Ciprianosz zenét hall. A stadion előtti téren, ahol a praetor felolvassa az ítéletet, megállnak. A praetort kólika kínozza, késik, így Ciprianosznak van ideje körülnézni. Ahogy hátrafordítja fejét, megpillantja az őt kísérő sokaságot, látja a mellette felsorakozó katonákat, akikhez az épp dologtalan stadion őr századból is csatlakoztak jó páran. Hirtelen úgy tűnik fel neki, hogy ő itt a fővezér, aki valahová elvezeti majd ezt a részben fegyveres, részben fegyvertelen (de annál elszántabb) sereget. A zene elhalkult, arra fülel. A praetor üzent, nem jön, majd kint a vesztőhelyen a százados felolvassa az ítéletét. „Nem adott kegyelmet”, suttogják lelkesülten mindenfelé. A zene újra felhangzik. Az utat

az előző császár, Maximus Severus parancsára felszórták castrumi kaviccsal, a kövek zenélnek a lábak alatt.

Siettem Azarie atyához. Életem tizennyolcadik esztendejében történt ez, az év kilencedik hónapjában, a hónap ötödik napján. Cipőm talpa meg-megcikkant a talajba nyomódott köveken. A hágó felé vezető ösvényen előbb a castrumi kavics zenéje, majd a durevicai köveké jutott eszembe. Rebeka anyó házától nem messze természetes asszonyosság sulykolta a kosárban kihordott vászonruhákat. Nagy, fehér rokolyájának ráncai úgy magasodtak szirmosan a derekán, mintha ő maga virág volna, és amint az ázott ruhát püfölte, a sulykoló képében szorgos méh is repdesett körülötte. A hang késve érkezett hozzám, a csapások leváltak a képről; hasonlóképp csak akkor érkezett fülemhez szaggatott éneke, amikor az ajka épp összezáródott, és akkor halkult el, amikor ajka mozgott. Feljebb egy óriás kőről, jó kétembernyi magasból zubogott alá a víz egy másik kőre, amelyben kádnyi mélyedést vágott már magának; észrevettem, ahogyan egy nagy, kerek pörölykövet görget lefelé, de a koppanás dobhártyát megremegtető hangját jóval a leérkezés után, a leérkezés képétől árván hagyva hallottam meg. Minden szétszakadt, bizonytalanságban tartva a szemtanút. De aztán ez a sokféle társtalan hang összekapaszkodott, sajátos csoporttá fogódzkodott. Mintegy keletkezett a hangon túl egy második hang, egy világhang. Mintha a tudom szusszanása mellett volna egy második lélegzetem is, amely arcom bőrén keresztül szívódik fel. Talán nem is hallottam mást..., amit egy lány énekének hittem, az ugyanez a világhang volt. Felfedett bennem egy rejtőzködőt, aki másféle ritmusban veszi a levegőt. Felfedett egy rohanót, aki elfehérült arccal pillant fel az égre. Egy jámbor hívót, aki lelki atyja utolsó érintését őrzi kezén. Egy megérintheetlen testet. Egy büntelen pillanatot. Egy angyalt, amint leereszti szárnyát. Felfedte a látott dolgok sebezhetőségét, megmutatta a valódi világ arctalanságát, megmutatta, hogy mást nem is várhatok, miközben azzal biztatott, hogy ugyan külön-külön mindenki szolgál, ám összefogódzva mégis arcot kaphat a szeretet, a szellem, a vágy. Belebotlottam egy konzervdobozba, fekete lé ömlött ki belőle, gyors fekete bogarak futottak szanaszét a kövek alá. Bokám meg-megbicsaklott a szabálytalan alakú köveken; egyik dobott át a másikra. Egy darabig így botladoztam a patakparton, a látott dolgok sebezhetőségének rémületével szívemben. De mégiscsak sikerült a világ valódiságára rápillantanom. Lélek költözött a képbe. A víz villogva futott a parti bokrok között; távolban birkanyáj, rohangászva csaholó kutyákkal, néma juhászokkal a füstölgő tűzrakás körül. A fák törzséről arcok kísérték, elnagyolt vonalakkal megrajzolt emberarcok, kerekre táglult, fekete lyukkal szájuk helyén, mintha kiáltás formázná ajkukat. Azon töprengtem, mit kiálthatnak, és hirtelen megértettem, hogy nem kiáltás az. A fák között betűk sötétlő kacskaringói futottak a fűben, ezeket olvasták ki az ajkak. Hatalmas A és I betűk... Azt is felfedeztem, hogy egészen fent, a legelő állatok között is megtalálhatók, sőt az állatok is betűalakzatokban legelésznek. Mintha egy szerteszakadt könyvből hullottak volna e vidékre; utolsó maradékai és maradványai egy hatalmas kódexnek, amelyet alkalmasint soha senki nem lesz képes összerakni... Mert ezeket az archaikusan megrajzolt betűket nem is lehetne elmozdítani... Mégis, ahogy jobbra-balra kapkodtam tekintetemet, rendre egymás mellé kerültek, sajátos sorrendben. Ek-

ként olvashattam le a vidékről a világot: volt előttem egy domboldal, és a maga fáival, köveivel, elhullajtott tárgyaival, selyemszövő bogaraival, földet túró vakondjaival valóban könyvként tárult eléem: kinyílt a világ, lehámlott a sebről a var, és Isten keze munkáját pillantottam meg, szellemujjainak nyomával a megszáradt agyagban, leheletével a kizöldült fákban, szavaival a megrepedt kövekben. Letérdeltem, majd homlokomat a földhöz érintettem, karomat ölelésre tártam. Éreztem, a föld visszaölel. Nem úgy ölelt, ahogy Vaszilika vagy Miklós atya, hanem... Engem ölelt, nem önmagát öleltette meg velem.

Volt-e megfejthető értelme a betűk sorjázásának? Amit leolvastam, értelem nélkül lebegett valahol a koponyámban, s csak miután földre roskadtam, alakult értelmes szóvá. Anyaföld!, buggyant ki ajkamon, és rögtön elválasztódott minden más szótól, mintha alapítószo, ősszo volna, vagyis formát és értelmet a többi szó kapott, amiért is a tisztelet lehetett oka a félrehúzódnak. Föld-gyermek, nem holmi vándor voltam már, az anyaföld megkeresztelt gyermeke, akit maga a megfeytett szó keresztelt meg. Hallgatóztam, de a föld néma maradt. Némán ölelt magához.

Klastromunkban mindenütt hideg kő, a földet, ha csupaszon maradt, szemérmesen eltakarták, ha nem mással, sűrűn ültetett virágokkal. A test meztelenségét is azonnal elfedték. Soha nem aludhattunk alsónemű nélkül, még a legmelegebb időben sem, soha nem fürödhettünk pucéron. Azarie atya egyszer vilámló beszéddel megfeddett, amiért a folyóparton csupasz felsőtesttel gyűjtöttük a komlót, télire való teának. Napfényes, meleg ősz, a sárga levegő sűrű, akár a komló méze, amely a kezünkre tapadt, ujjainkra, onnan arcunkra, homlokunkra, jólesett a tiszta vízben lecsutakolni magunkat. Bódultak voltunk a komló illatától, angyalokat láttunk az égben röpködni. Telítkeztünk télire. Aztán vilámként lecsapott igumenünk. „A meztelenség bűn, tehát büntetni fogom”, dörögte. „Két hét konyhaszolgálat és szobafogság!” Lelkiekben sem tűrte a lemeztelenedést. Mindenki a maga ura volt, a maga érvényesülését és igazságát követte és építgette. Lecsüggesztett fejjel elvonulni nem volt szabad. Emlékszem, amikor először szólt rám Miklós atya, akihez addig bármikor bemehettem, hogy délelőttönként ne zavarjam, mert készülnie kell az óráira, mennyire megrettenem. Faragatlan és figyelmetlen voltam! De később hagytam, hogy a fizikai fájdalom, amit az elutasítás szült, megkeresse a maga útjait, feltörjön egészen a torkomig, és a könnyek kibuggyanjanak szememből, egyenesen a torkomból buzogva elő. Miklós atyának fontosabbak az órái! Nem akartam többé látni sem. De senkinek nem mondhattam el, mi bánt, lepleznem kellett könnyeimet. Mindenkor a fegyelem, a visszafogottság, a színódusi szigorúság, a távortartás, amely sohasem párbajozott közeltartással, sohasem hagyta, hogy megmutathassam, van-e bennem igazi önzetlenség. Jézust is valamiféle ideális barátként szerettük, még akkor is, ha a szavak mást mondtak. A szavak azt mondták, hogy kövesd Őt, de nem a nélkülözéseket és a lemondást elviselve érdemeltük ki szeretetét. A követés mérhetetlen vágyát akartuk kielégíteni. Nem volt bennünk szerelem. Utam első állomását elhagyva hasított belém, hogy van a világban egy óriási, szédítő, mámorító, lenyűgöző önzetlenség. A mindenben úrrá levő egymásra találás pillanatában az önfeltárho szeretet megnyitja az utat. Arra is ráébredtem, hogy ezt miként szűrték meg a szigorú dorgálások. A torz tekinte-

tektől eltorzult a világ képe. Miként a Táborhegy áll a hegyek között, miként a Kármel a tengerek között, úgy áll otthonunkként a valódi világ a torz világok között. Lakatlanok, ez legfőbb jellemzőjük! Mert a zavaros és kielégületlen tekintetek mindent lakatlanná tesznek. Nem hagynak leborulni és földdé válni... „Nem nyugszik az úr szablyája”, mondogatta Vaszilika, „nem nyugszik, amíg a gonoszokat le nem vágja”. De miért így? Tán ünnepnap van? Hát nem látunk? Csupán a szemünket kellene behunyni, ó, barátom, hát hunyjuk be szemünket, és öleljük meg egymást. „Ne temesd el a testet, mert a lélek lakik benne; érezd meg az örökkévalóság illatát, nem más az, mint a szerelem; hatolj a végeességbe, és elnyered a végtelent”, ezt hirdette Salomea nesztorita evangéliuma.

A fogyatékosok otthona órányi járóföldre volt Jászvásártól, egy apró, jelentéktelen falu, Durevica határában (ahol a menekülő Cantemir vajdát lekaszabolták). Az udvarán teherautó állt, platójáról rőfögő kocát akartak leszedni. Deszkapallókat támasztottak a platóhoz, aztán három férfi felmászott, és lökdösni kezdte az állatot, csakhogy az nem engedelmeskedett. Egy asszony, aki ugyanolyan kövér volt, mint a hízó, sőt még a feneke is ugyanúgy rezgett, miként annak két szép sonkája, ekkor egy koszos fűcsomóval próbálta lecsalogatni, mézédesen cöcögve. De semmi. Madzagot kötöztek a disznó lábára, azt húzták. Egyik férfi lentről húzta, a szakácsnő továbbra is cöcögött, a két férfi fentről lökdöste. A koca néha felvisított. Végül, amikor a spárga végét tartó férfi elindult, hogy segítséget hívjon, a disznó egyszeriben leszaladt, faképnél hagyva mindenkit, és végigtrappolva az udvaron, a kerítés tövénél mohó csámcsogással legelni kezdett az embermagasságú csalán között. Amikor nővérem felemelte ruhája szegélyét, a hersegés abbamaradt, s bár nem láttam, magam elé képzeltem, hogy most a disznó apró szemével nővérem szemérmét bámulja.

Nekem a legmelegebb otthont jelentette az az öl! Este nővéremhez bújtam, csak úgy tudtam elaludni. Összefolytak a születésem előtti hangok nővérem testének hangjaival, és az emlékek emlékekkel fonódtak össze. Ott éltem, abban a testben, hallottam a morgását és zúgását, hullámlását, viharait, csapódásokat és spricceléseket, sikkánásokat és kocódásokat, bugyogás és ciripelés, váratlan durrogások, az örületbe kergető szabályos csöpögés. Nővérem testén visszataláltam ezekhez a hangokhoz, úgy vájtam bele magam, mint az anyagtalan melegbe, otthonos sötétségbe, kétségbeejtő gyönyörűségbe, kielégültségbe, jóllakottságba, televénybe és életmézbe.

Nővérem kancsalul nézett, szája besüppedt kövércés arcába, orra elgörbült, és az egész fejtartása riasztóan torzzá vált. Falunkban sok efféle alak élt, félrekapott lények, a sok-sok verés nyomaival mozdulataikban. Engem gyakran megkergett, s ha sikerült elcsípnie, a hátamat püfölte nagy ökleivel. A nemi szerve is torzan, valamiképpen elferdülve hasított testébe. Mint félreharapott ajkak. Szegény volt ajkban fent, és mintha lent kárpótolta volna ezért a teremője, sok, egymásra rétegződő lebeny; vöröslöttek, köztük pedig egy fehérbundás állatka próbált elbújni, s a mozdulatlanságában őrizni rejtekét. Riasztott ez a test, mégis vágyva vágytam közelségét, majd a közelségtől fuldokolva igyekeztem hol még közelebb, hol távolabb kerülni. Fondorkodott a két test egymásért és egymás ellen. Teste az emlékek révén a végtelen idő örökkévalóságának ígérete és ígérete volt. Nővérem, anyám méhének megnyitója elvakított, hogy megnyissa látásomat.

Azarie atya a jászvásári fakultásra érkezve máris bevitt előljárónkhoz, Bartolomeusz atyához, és pirulnom kellett, amikor rólam beszélt. „Hadd bábozódjék be a tudomány bájjába”, mondogatták, „aztán ha elérkezett az idő...” Én még mindig nővérem testében bolyongtam, sok egyéb bolyongó, eleven és életetlen formák társaságában. A keletkezés és az elmúlás halmai és gödrei mentén, napsugaras ligetekben és gazdag könyvtárakban, ahol süppedős szőnyegek nyelik el a lépések kopogását. És a visszaszerzett látás képességével és azzal a lendülettel, amit nővérem megpillantása adott, elindultam egy végtelenbe vezető úton, ahol testek tűntek elő, nem csupán anyám teste, hanem atyámé is, a falubelieké, az izzadt félkegyelműé, aki csodatévőként jött-ment, mindannyiszor sivalkodó gyerekseregtől kísérve, Artimor atyáé, az egykor élt pópánké, aki cipőket talpalt, ősapáinké, a prófétáink teste, Jézus Krisztusé, aki az emberi testbe alászállva mutatta meg a test szentségét, igen, felemelte ezt a testet, minden kelékével és tartozékával, nyálával és ürülékével, éhével és fájdalommal, korhadó anyagával; valamennyi test szentségét mutatta fel ekként, a pogányokét is, feketékét, sárgákét, vörösekét, élők és halottak testét, annak a testnek szentségét, amely a kereszten kimúlt, annak a tetemnek a szentségét, amely a vízparton fel-fúvódva hever, amelyet férgek rágnak, madarak tépdesnek. „Jézus”, így szól Salomea evangéliuma, „visszahelyezte a testet a teremtés közepébe”.

Pirulnom kellett előljáróim előtt, nem csupán szavaikkal ellenkező gondolataim miatt. Hanem mert úgy éreztem, még mindig meztelen vagyok. A por elült örvényeinek kimerevített körei között meredtem magamra. A köldököm fehéren izzott, de hirtelen röppenve elvált hasamtól, és akkor felfedeztem, izzó vörös lepke az. Nem bírtam levenni róla tekintetemet, és ahogy szálldosott, láttam, a háttérben megváltozik a táj, elmarad a kastély foghíjas tetőzete, a girbegurba utcákkal szabdalt durevicai cigánysor, az épületeket dombok váltják fel, erdők méregzöldjét mezők elevenebb zöldje tagolja, majd pusztaság következik, végül homok, sárga és kietlen tájék, aztán egy újabb zöld, zöld sziget a homok sivatagában, különleges növényekkel, mint amilyeneket az ikonfestők a rohanva rohanó Mária Magdolna, a prostituált köré festettek, aki hozza a hírt: feltámadott! És észrevettem, a lepke immár egy másik lepkével kergetőzik, és ahogy utolértem, egyre csak nőtt, arányaiban megváltozva. Szörnyeként harcoltak egymással fönt a levegőben, majd földre csapódtak, és ijesztő csápjaikkal kaszabolták egymást. A szemük viszont káprázatosan szép volt, hosszú, selymes szempilláik lágyan legyezgettek; elámitott sugárzó szépségük. Négy egyforma szem, olyan egyformák, mint pénzérmék ugyanabból a korból. Emberi szemek. De hát mindent állatnak nevezünk, ami csupán hasonlóságában emberi. Még közelebb léptem, mozgásuk lelassult. Belesüppedtek egy démonikus, látszatokból felépített örökkévalóságba, mint valami visszataszító szuroktengerbe. Még közelebb érkezvén a szemek elriasztottak, mert ürességre láttam: mintha lyukon néznék ki az űrbe. Megrettenve hátrálni kezdtem, és most visszafelé tűnt elém minden, a lepkék, ahogy kergetőznek, majd körülöttük százával tűntek fel újabb lepkék, és ahogy egyre távolodtam, összefolytak, ahogy vízcseppek ragadnak egymáshoz, mignem tócsává nőnek, majd tócsák folynak egybe tavakká, majd pedig a tavak is összeérnek, és egyetlen hatalmas óceán van előttünk, olyan néptelen, mint az őskáosz. Kavargó és mégis mozdulatlan, megnyugtató és csalfa egy-

szersmind, mint egy álom, amely azzal ajándékozza meg álmodóját, hogy birtokába vehet valamit, ami nincs. Egyetlen hal úszott ebben a végtelen óceánban, egyetlen naphal. Pikkelyeinek ragyogása pazarló pompájú és mégis sejtelmes, mint a templomterítőkre varrt rubinkövek csillogása. Sugárzó és káprázatos, örömek és szenvedélyek forrása, erő, amely a maga képére formázza a világot. Annyira szép volt, hogy ennyi szépség már erő, amely megteremti a maga formáját. Leírhatatlan, bármiképpen is igyekeznék. És mert leírhatatlan, bármit mondhatok, nem fogok hazudni. Nincs olyan történet, amely magában foglalná, nincs olyan örvény, amely mélyébe rejthetné, nincs olyan hadsereg, amely legigázhatná. Ő, a naphal volt utazásom foglalata, a tanúpecsét az emléken, amely eggyé olvadt nővérem tekintetével. És Rebeka anyóéval és Salomea aposztatával, a szenvedélyes üdvtörténettel, amellyel Doroftej atya megajándékozott két asztmás roham között. Miért nem simogattam meg nővéremet, miért nem tettem tenyeremet kitárt nemi szervére, miért nem érezhettem selymes emlékét, amelyet végképp megszerezhettem volna, elnyervén kiapadhatatlan forrását az otthonosságnak?

Két napi gyalogútról beszélt a kőtemplom diakónusa. „A hágóban remeték laknak, náluk megszállhatsz. Olyan számócalekvárt főznek hogy szégyenkezhetnek az asszonyok... Telente beereszkednek sítalpakon hozzánk... Hatalmas komondorok kísérik őket, némán és türelmesen mindig a nyomukban maradnak, mint az őrangyalok. Ne félj tőlük.”

a pohár

ötvenkét évesen csak ül és halott barátaira gondol
 árnyak úsznak el az ablak előtt a márciusi havazásban
 gurulnak a megállíthatatlan biliárdgolyók
 a végzet zöld posztóval bevont asztalán
 törvényszerű volt-e hogy dani harminchét évesen?
 előd negyvenkilenc évesen? imre ötvenévesen?
 és miért élte túl őket pontosan ő aki

ez már nem átirat felszámolták a múzeumot az átiratoknak vége
 fénybe írom át hamarosan az arcom minden enyém lesz
 nem kellene már tükrök maszkok hivatkozások idézetek
 egy talpas pohár is megteszi nagy pojánai
 úszásokra emlékszem felmerül a hetvenes évek vége
 a nyolcvanasok eleje tél hó csönd és ragyogás
 az uszoda csupaüveg falain túl mintha érintésközelben
 vibrálnak a jézusfehér csúcsok a fenyvesek közül
 néha a víztükrön landol egy napsugár
 úszom és úgy érzem de ez mindegy túl banális nem érzem már sehogy!
 elértem persze hogy elértem a napsütötte sávig
 túl is haladtam rajta
 és utána a bárban sör vodka beszélgetések körhintái
 minderre csupán e talpas pohár emlékeztet
 elkértem egyszer emlékebe kellene! erősen kellene! dadogtam
 már nem tudok másik pohárból! inni másból nem esik jól!
 a pincérnő furcsán nézett először mintha nem fogta volna fel hogy mit akarok
 negyven körüli fáradt asszony de karcsú még és kíváncsi
 a járása még az antilopé de hajában már ökörnyalak
 szeme körül karikák amelyeken aligha ugrálnak át
 a kalandok idomíthatatlan tigrisei
 megül a szenvedély leopárdja s inkább kívárja sorát
 elképzeltem éjszaka kettőkor ér haza vagy még később
 a másik szállodában valahol egy alagsorban van a szobája
 innen már nem látszanak a hegyek nem látszik semmi
 az ablakon rácsok a függönyt elhúzza semmire nem kíváncsi
 így legalább nem leskelődhet be a kószáló halál
 fájós lábát masszírozza zuhanyozik de keze már nem téved el testén
 fájós lábát áztatja krémezi lányának ír levelet
 ha van leánya egyáltalán? s már mért is ne lehetne?

lefekszik az altató fehér holdja alatt
 fiatalabb mint lánya most a nárciszréten lebeg
 a napfényben minden szépnek tűnik hiszi sikerülni fog minden
 nem is képzelet hogy huszonöt esztendő múlva
 ebben a szobában megy le végképp a nap marad végleg magára
 ha kopognak ajtaján s ha felriad gondolkodhat
 beengedje-e a félrészeg látogatókat
 a biztonsági őrt egy másik pincért az unatkozó gondnokot?
 vagy húzza inkább fülére a paplant s álmodjon medvékkel
 macsó úr szerencsét jelent pénz áll a házhoz
 bár neki nincs is háza ami előtt momentán megállhatna
 mindegy ez is megoldódik valahogy végül is minden
 de hát kinek is örizze magát? és miért?
 nem lepődnek meg ha időnként elszántan nyitna ajtót
 s miközben a látogató dolgát tenné a nárciszrétre is gondolhatna
 arra a kislányra aki volt sírhatna is
 ilyesmiket gondoltam miközben ő furcsán nézett rám
 kissé anyásan is noha egykorúak lehettünk
 vigye ha akarja vont vállat és elfordult
 azóta enyém a pohár ivott belőle Dani is Előd is Imre is
 élő és halott barátaim ittak belőle
 a vodka tükrében lebeg azóta is a pojánai uszoda
 amikor még én is azt hittem az ablakon túl magasló
 csúcsok árnyékát kerülgetve hogy kikerülhetem a
 de hát ezt hagyjuk olyan mindegy az átiratoknak vége
 hová írnám át még magam és miért?
 mostanában halott barátaimmal álmodok hívnak
 zsigá bácsi is gróf rettegő is gerzson is
 biztos helyem van a mennyei Sugás törzsasztalánál! hangsúlyozzák
 ott azután kedvemre beszélhetek nem szakít félbe senki
 mi itten figyelünk egymásra mondják de hát van időnk

 ötvenkét évesen csak ül és halott barátaira gondol
 ha átírja magát közéjük a pohárral mi lesz?

2000. március 24.

a bajkál

*igen a bajkál a tó fölött kilencvenegyben kirgiziába menet
repültél el igen valahol ott volt a tó is ott kellett legyen
tízezer méter persze tízezer méter csak a felhők
varacskos disznóra emlékeztető fehér háta örvénylett
mintha egy hómező fölött szálltatok volna remélted
feltűnik hamarosan scott kapitány amundsen a felfedezők
a teázó az orosz kultúra háza mellett hívogatott
a pepita oroszlán töszomszédságában ha meguntátok a bajkált
átugorhattatok a pepita oroszlánba keletről nyugatra
csak ott kétszer-háromszor olyan drága volt minden
1975. december huszonnyolcadikán is ott ücsörögtem
mit kerestem és mit nem? ma már teljesen mindegy
emília vagy luca nevére nem csak mellére emlékszem
viszonylag tisztán fogalmazott az üzlet üzlet
igen kihoz névházasság útján is ha kell de ez nemcsak tőle függ
nyilván tőlem is! és szemembe nézett az éjszakai csillag
zöld kérdőjelei örvénylettek szembogarában
szívemnek szegeződött egy lándzsa ránk dőltek az évek
egy adott pillanatban már nem is tudtam ki vagyok
én!én!én!én!
visszhangzott az idegen lakás a világbazár üzemelt
az örök vesztesek – megannyi erdélyi fogoly
ott vonultak-búsongtak-vonszolódtak körülöttünk
de én leváltam róluk kiváltam a csapatból még hittem magamban
azt hittem hogy minden jóra fordul előbb-utóbb
noha nem tudtam volna világosan kifejtteni hogy mi lenne jobb?
hát balra tekintettem magamtól el!
és fortygott na mi is? és vodkát ittunk előtte
tonikkal azután tonik nélkül és mentünk ismerkedni
egymás idegen testével ha volt szoba
ha nem hát nem tovább ittuk a vodkát
előtte közben utána és helyette is
mint a légiók bizánc nem inkább karthágó előtt
elszántak voltunk!
egyszer el is fogyott a pénz akkor darab időre
otthagytam emília vagy luca s én elgondoltam
ha nem jön vissza mit is tehetek? mi a francot csinálók?
bizonytal az adósok pesti börtönébe zárnak noha a bárost
már ismertem (ő is engem) meg lehetett volna dumálni
de hát akartam volna-e?
olyan mindegy volt hogy mi történik a helyzet kimúlt
és átléptem rögtön egy másikba a bolondünnep felragyogott*

*és más irányt vettek a dolgok leporello-élet
és várt ránk hívogatón egy idegen szoba egy ágy
rémlik még beugrottunk a pepita oroszlánba is ahol
ahol ugyancsak folytatódott mindez csak másként
a dolog érdemi része persze nem jött össze itt maradtam
először el kellett volna válnia így megy ez
azóta a bajkál teázó is eltűnt a pepita oroszlán is
az orosz kultúra házáról nem is beszélve csak az astoria örök
huszonöt esztendő napjai pörgetnek élő rulett
rakosgatomi eszelősen a sorspasziánszt vagy az rakosgat engem?
így is történhetett volna! úgyis! de olyan mindegy
szájába vett mint madár a fiát tart azóta is*

2000. április 22.

384

(Genesis)

*A kezdet kezdetén a világ világossága,
aztán a töredelmes fénytörés,
az utánzás hangutánzása,
a díszlépésben járók fényűzése:
kiűzetése.*

*A paradicsom a kezdet kezdetén,
aztán – harmadnapon – a bűnbeesés csodája:
a tetten értek meztelensége,
a valóság bűnös felruházása.*

*A világ elején a tettesek,
a tettesek és a névadók.
Ne adj nevedre, nézz a keresztre:
a sorszámiot háromszor bemondják.*

Délután, Hajó

Mintha a sírból kelne ki. Minden délután. Be a hideg víz alá a fejét. Ott áll, és most már fel mer nézni a tükörbe, csöpögő fejjel. Több, mint egy év kellett hozzá. Igaz, azelőtt sose aludt ebéd után. Munkahelye volt, felesége, fia. A fia Kanadába ment, az talán neki jó, a munkahely megszűnt, az rossz, a felesége három éve meghalt, az... hát az még ma is hihetetlen.

Pedig az övék még igazi csinált házasság volt, a felesége igazi eladott menyasszony. Az apósa valaha táblabíró Horthy alatt. Margit fülig beleszeretett egy hivatalnokba, ami még hagyján lett volna, de református volt!

Mindez 1961-ben, a kádári konszolidáció zsenge éveiben, borzasztó nagy bűn egy atya szemében. Azt mondta, keresztet éget a lánya bőrébe, ha nem hagy fel ezzel a kapcsolattal. Ő meg a börtönből szabadult, amnesztiával, mert csak a Rákosi-címert vágta ki a zászlóból, ennyit tudtak ráhúzni, de biztos több zászlóból is vágott, legyen három év, mi az egy ilyen rohadék ellenforradalmárnak, féllábon is kibírja, a rendszer jóságos gazdája még néhány hónapot el is engedett. Jó lesz neki egy ilyen megesett lány, szeressétek egymást, gyerekek, felszólító mód, furamód, adassék nektek szebb világ, mint amilyen nekünk adatott, mondta apósa a lakodalmi tósztt alkalmával, és a fülében hallotta a börtönkapu csapódását.

Adassék.

Az ő Évije akkor már eltűnt a környékről, hiába ígért fűt-fát 1958-ban, azon az estén az ő kis mackójának, ahogy Gida urat becézgette, amikor tudta, jönnek érte. Ültek a kis olvasólámpa sárga fényében, nem is nyúlt egy ujjal se a lányhoz, mert tudta, most a szemével kell dolgozzon, harácsoljon össze mindent az arcából, csak ezt viheti magával oda be. Tudta jól, hogy utoljára találkozni, legalábbis így, szerelmesen, érezte, minden szép ígéret ellenére. Mégis majdnem megállt a szíve, mikor érdeklődött utána, és azt a baráti felvilágosítást kapta, hogy elvitte innen a stricije. Évi özvegy apja nem engedte be a lakásba, csak az ajtóüvegen elhúzott függöny mögül rikoltott ki, borostásan, szája sarkában mezítlábas cigarettát lógatva, mi nem paktálunk le a szocializmus ellenségeivel, baszkikám, különben is azt mondták, hogy kitepték a tökeidet odabent, akkor meg mit akarsz? Ez az ember valaha mindig zakóban, gondosan bevizezett, középén elválasztott hajjal, ruganyos léptekkel hordta a kislányát az iskolába, és az ő édesanyjának „kezicsókolom, nagyságos asszony”-t köszönt.

Negyven év szállt el azóta, összesen hatvan. Amikor Margitot eltemette, és a fia tényleg nem érkezett meg Kanadából, elhatározta, többé nem kíméli magát. Kinek, minek tartogassa magát, a pénzét, a napjait? Ha más, legyen más. Az élet, amit életnek titulálunk, iskola, tanulás, igyekvés, házasság, gyerek, gürcölés véget ér, a forradalom, a büntetés is véget ért, a megbocsátás is, akkor hát mindennek vége. Arra jutott, akkor ez már nem lehet más, mint a halál. A halál-

ban pedig mindent szabad, nincsen jó és rossz, immár nem válik el semmi semmitől, csak az ő nagy fekete lelke marad, mindörökkön örökké. Ezért érzi minden egyes alkalommal úgy, mintha a sírból kelne ki, rossz, gyötrő álmok után, amiket mégis élvez gomolygó kábulatában, csak a fejét kell bemártania hideg vízbe, csak a száját kell kiöblítenie.

Megtörülködik, kétszer kulcsra zár, és indul a macskaköves járdán a Hajóba. Huszonöt év alatt egyszer sem tette be a lábát ide, még csak megvetésre sem méltatta az intézményt, annyira nem vett róla tudomást. Döbbenet konstatálta első vizitációjakor, hogy a Hajó legénysége tudott a létezéséről, mintha arra vártak volna annyi hosszú éven át, hogy megérkezzen oda, ahová valójában tartozik. A doktor úrnak mi a kedvence, tette fel a csöppet sem bizalmaskodó, ám figyelmes kérdést a kopasz, pajeszos és harcsabajszos főnök úr. Megköszönte a torkát, valahogy kinyögte, hogy ő nem doktor úr, bár igaz, hogy a kórházban dolgozott, de az élelmezésen, kérte, szólítsák csak Kemény úrnak, vagy mint valahogy régen a családja, Gidának, ha épp tetszik, hiszen mostantól fogva (ugyan ezt még nem merte közölni, csak érezte) ide tartozik.

Leballag a lejtős Megye utcán, befordul a sarkon, és máris szemben áll a Hajóval, ahol az ilyen kora délután – és igazság szerint épp ezt szereti benne – csöndes és családias, a főnök úron kívül csak a Lali támasztja a pultot, meg egy-két szinte rokonszámba menő törzstag, és úgy diskurálnak, mint egy derék családban, amikor estefelé mindenki megérkezik a munkából, és a közös asztalnál elmesélik egymásnak, mi volt, mi lesz.

Mikor ő belép, két éve most már mindennap, ugyanolyan hódolat fogadja, mint legelőször, tán, jut eszébe néha, még mindig azt hiszik, hogy ő a doktor úr, csak letagadta, mindenesetre megtiszteltetés, hogy ma sem feledkezett meg róluk, itt van, eljött.

– Gida úr, remélem, meglocsolta a lányokat, hogy benedvesedtek rendesen! – nyitott a főnök, rézfoga megcsillant, és máris mérte a rozét a söröskorsóba, mert Gida úr nem aprózza el a dolgokat, két deci borra kér három deci szódát, afölött ücsörög az első menetben, aztán nyomtatónak jöhet valami keményebb.

– Mit locsolkodjak itt vén fejjel? Megvan még mind a két tojásom, a fenének kellene újak!

Ezen aztán lehetett röhögni, Gida úr elfoglalta a helyét a zöld cserépkályha mellett, annak vetette a hátát, és az oldalra fordított széktámlára könyökölt.

A pult előtt magas, ősz, hátra fésült hajú férfi állt, farzsebéből sárga fésűnyél lógott elő, a melegben is begombolt fehér inget viselt, mandzsettával. Szipkából szívta a cigarettát. Ezt az egyet nem tudta megszokni Gida úr, a bagófüstöt, ezért is nyitotta mindig résnyire az ablakot. A tiszta levegő, a börtön után ez jelentette számára az igazi szabadságot, a tiszta levegő, ehhez ragaszkodott, ez neki megjár.

Az ősz hajú konyakozott, Gida úr látta, egy lassú zuttyintás a szájszélről, öblögetés, majd ugrik az ádámcsutka. És utána egy borzongó sóhaj. Sose halunk meg, ha mindig meghalunk.

A férfinak különösen kiugró, veresre beretvált ádámcsutkája volt, a pucolt csirke bőrére emlékeztetett. Egy ideje már diskurálhattak, mert az ősz hajú visszatérni látszott egy régebbi témára.

– Abban a házban egy mészáros működött, még jóval a háború előttről. Weisznak hívták. Hogyhogy nem emlékszik? Persze aztán az államé lett, de ő maradt, meg kellett érnie, hogy a szép, fehérrel csempézett üzletében egy deka hús nem akadt. Hébe-hóba tepertőt sütött, hátul az udvaron, ahol a lakása is volt. Na, az volt a karácsony. Honnan szedte a zsírt, tudja az ördög. De az az illat!

– Nem emlékszem, kérem. Később jöttem én ide. Hetvenben, amikor megnősültem – közölte a főnök úr elmélázva.

– Én meg akkor születtem – kottyantott közbe Lali is.

– Na tessék, minden rossz akkor kezdődött – konstataulta a főnök úr.

De az ősz hajú nem hagyta magát eltántorítani.

– Ez a hentes igen rendes ember volt. Apámnak munkát adott, amikor mindenhonnan kidobták. Az öregem fát vágott neki, takarított, néha, ha sok volt a meló, még trancsírozott is. Megengedte. A fater, mondjuk, ezt nem nagyon hálálta meg, negyvenhatban nagy kommunista lett belőle, legalábbis, ha jól tudom, fekete vágásért feldobta a Weiszet.

– Dezsőnek meg kellett halnia – motyogta maga elé az asztalnál Gida úr.

– Parancsol, doktor uram? – kapta fel rögtön a fejét a főnök úr.

– Semmit nem mondtam – felelte, mert várta, mit hoz ki ebből az ősz hajú.

– És tetszik tudni, ez nekem rossz volt, hogy a fater így belezúgott Rákosi apánk téziseinek gyakorlati megvalósításába, hogy így mondjam. Mert én már a felső tagozatban kinéztem magamnak ennek a Weisznak a lányát.

– Gereblye! – kiáltotta ekkor Gida úr.

– Hogy érti azt, hogy gereblye, doktor úr? – érdeklődött buzgón a főnök úr.

– Kérdezze csak meg az urat, mire emlékezteti a gereblye?

A férfi odafordult, a keze megállt a mozdulatban, hogy a szipkába illessze a következő cigarettát. Gida úr egy kézmozdulattal jelezte, hogy szívesen látja az asztalánál.

A férfi szipkát, cigarettát zsebre vágott, és egyenes tartással, kissé szögletes, láblendítő járással odajött hozzá. Mintha kissé meghajtotta volna magát.

– Ha megengedi – szólt és leült, majd előszedte újból a kellékeit, és komótosan rágyújtott. Gida úr egy pöccintéssel kijebb lökte az ablakot.

– Hanyas? – kérdezte aztán.

A férfi felkapta a tekintetét, a szeme kicsit összeszűkülte. Mintha nagy titkot bökött volna ki.

– Negyvenes, a kurva életbe is.

– Bizony, abba. Akárcsak jómagam. – Gida úr megemelte a poharát, ivott egy kortyot. – Akkor tudnia kell, mi az a gereblye, főképp, ha bejáratos volt a henteshez. Vagy sose állt sorba húsert?

– Dehogynem. – A férfi lerakta a szipkát, úgy mondta, mint akinek megvilágosodása van. – A sovány oldalas! Azt hívtuk gereblyének. Már ha volt.

– Ugye, ugye.

– Édes istenem! Volt ott egy Jeneiné nevű vén nyanya. Minden vasárnap ott ült az első sorban a misén, öröm volt nézni. Tudom, mert ministráltam.

– Maga?

– Anyám azért továbbra is eljárt misére. No jó, még negyvennyolc előtt. Ott ült ez a spiné kis kalpagban, még fátyol is lógott az arca előtt.

– Biztos azt gondolta, borítsunk fátylat a máltra! – rikoltotta hátulról a főnök úr. Lali illemtudóan röhögött.

– Hát ez a Jeneiné úgy furakodott és lökdösődött a gereblyeosztásnál, hogy öröm volt nézni. Engem egyszer úgy megtaszított, hogy szabályosan kirepültem a sorból, de közben a dorkóm orra beakadt két macskakő közé, és úgy repültem ki az útestre, hogy öröm volt nézni.

– Magának boldog gyermekkorra volt ezek szerint – vetette közbe Gida úr. Az ősz hajú fölfelé tartotta a szipkában a cigarettát. Látszott, ezen most roppantul csodálkozik.

– Ha egyszer mindent öröm volt néznie...

A férfi nem szólt erre semmit, csak szívott egyet a cigarettából.

– Tudja, hogy milyen okos a szódás lova? Odaestem eléje az útestre, de nem taposott el, átlépett.

– Mint a kedves fater a szocdempártból a komcsikhoz? – kérdezte tűnődően Gida úr.

– Nono! – emelte megint a szipkát az ősz hajú.

– Mért – intette le Gida úr –, hány családban megtörtént ugyanez? Apám se volt kivétel. Azt hitte a nyomorult, ha belép, nyugton hagyják, mert közibük tartozik.

– Azt mondom, nekik sem volt könnyű, a fateréknak. Mit akartak? Élni akartak. Meg hogy nekünk, koszos kölyköknek jobb legyen, ne csak a kurva élet. Nem így van? Erre jól beletenyerelek.

– Illetve beleléptek.

– Lovagol itt a szavakon! Mi maga, hivatásos cinikus? – Az ősz férfin először mutatkoztak az izgatottság jelei.

– Ugyan, ezt a luxust: haragudni. Főnök úr, egy italt a tisztelt úrnak! – játszotta Gida úr a dzsentrit. – Hanem mond-e magának az a név valamit, hogy Hóman?

– Kultuszminiszter volt, vagy mi a rosseb.

– Ez nem éppen. Még csak szegény rokona se. Parkőr volt, kérem szépen. A Miasszonyunk, azaz mit is beszélek, a Szamuely Tibor, vagyis mégis inkább a Miasszonyunk terén. Mondják, nyilas volt. Azt, hogy a nyállal hogyan bánt, nem tudom, de gerelyvetésben jó volt. A hegyes végű kampós botját úgy dobálta, mint valami dárdát. Labdát, bicikligumit, kiszúrkált az mindent, ha gyereket látott a fűvön. Amíg az ügyvéd úr lányát hátba nem dobta, hogy majd' belehalt. Le is csukták, mint a huszonegy. A Rohonyi lánya volt, a szegények ügyvédjéé.

– Most hogy mondja... Nem sántított kicsit? – érdeklődött az őszhajú.

– A lánya?

– Dehogy! Az ügyvédet értem.

– Elöttem titkolta. Mindegy, úgyis lecsukták. Őt is. Lehet, hogy együtt ült a parkőrrel.

– De visszajött. Még '56 előtt. Most már rémlik – bólintott az ősz hajú.

– Ezt hívták váltógazdálkodásnak. Vittek helyette mást.

– Az ám. Öröm volt nézni.

– Magának lehet.

– Ne higgye. – Az ősz hajú férfi hátrasimította a frizuráját, és mintha egy só-

hajtást nyomott volna el. – Tudja, hogy megutáltam az egész kurva életet? Annyit tudtam csak, el innen, el, amint lehet. Még mindig a Weisz lányára fájt a fogam, de ő, megmondom őszintén, bunkónak tartott. Tudtam ezt akkor is, és persze idegesített. Úgyhogy elkezdtem csapni a szelet a kis barátnőjének, az Évinek.

Gida úrnak hirtelen nagyobbat dobban a szíve, mint amekkorát az első, kezéből kihulló földrög koppant a Margit koporsóján.

– Helyes faros-bögyös barna fruska volt, egy pár utcával lejjebb laktak, az Ispitában. Akkor Stromfeld Aurélnak hívták az utcát.

– No, arra még emlékszek én is – szólt hátulról a főnök úr, aki egy kicsit kínosnak érezte, hogy tudatlansága révén ennyire kimarad a társalgásból házigazda létére.

Gida úr igyekezett nem az ősz hajú arcába nézni, mikor az tovább szötte a szavakat.

– Volt neki valami nagy bánata, amit az istennek se volt hajlandó elárulni. Igaz, amúgy se szólt sokat. Hagyta, hogy kísérgessem. Egy idő után hajlandó volt felülni a biciklivázra, elvihettem a boltba meg vissza. Nagy szó, ugyebár!

– Hát... – köszörülte a torkát Gida úr, de végül nem szólt semmit.

– Ami még jobban bosszantott, ezt a Weisz-lányt egy csöppet sem hatotta meg, hogy az Évit kerülgetem. Még csúfolt is vele.

– Csúfolta? Hogyan?

– Azt mondta... hogy bukok a kis özvegyre!

– Háh! – tört fel valami krákogásféle Gida úr torkából. Gyorsan ivott egy kortyot, amit sikeresen félrenyelt, és most következhetett a két percen át tartó köhögés könnyező szemmel. Az ősz hajú felállt, mögé kerülve a hátát veregette, míg a fulladozás abba nem maradt. A főnök úr sietősen kihozott egy pohár tiszta vizet.

Gida úr hátradőlve pihegett. Az ablakon lesett kifelé, látta, hogy az antikvárium utcai üvegszekrénykéjéből Szukits úr kiemel egy zöld fedelű könyvet, majd kis kulcsával gondosan visszazárja az ajtót.

– És? – nyögte aztán. – Nincs tovább?

Az ősz hajú roppant elfoglaltságot mímelve ismét a szipkával és a cigarettával bajmólódott, hátrafésült hajának néhány tincse az arcába lógott. Csak várt, mintha nem is tudná, mit mondjon még.

– De. Van tovább – mondta aztán halkan. – 1959 tavaszán táborozott le a régi piactéren a Gábrieli Cirkusz, Vörös Csillag néven. Mondom, nem tudtam én magammal mit kezdeni, hát kitaláltam egyik napról a másikra, hogy a cirkusz, az kell nekem. Élni egy más világban, mindig másvalahol lenni, miközben nem lenni sehol, ez az, ez vagyok én. Meg is egyeztem már harmadnap a direktorral, hogy bevesz mindenesnek, aztán majd meglátjuk, mit lehet faragni belőlem. Úgy volt, csak az utolsó nap csatlakozom hozzájuk, ne legyen nagy... – Az ősz hajú felhorkantott. – Azt akartam mondani, ne legyen nagy cirkusz belőle... Közben, amekkora eszem volt, az utcában, a Garasban szélteben-hosszában meséltem, hogy cirkuszos leszek. Igaz, nem nagyon hitték. No, utolsó nap, egy elég hideg, szeles májusi este egyszer csak beállított hozzám az... Évi...

Az ősz hajú felkapta leszegett fejét, és Gida úr arcát fürkészte, aki viszont még most is az utcára bámult. Mégis rögtön szólt.

– Beállított...

– Kerek perec megkérdezte, igaz-e, amit hall, hogy én cirkuszos leszek. Mondtam, igaz. Erre azzal jött elő, hogy nem akarom-e, hogy velem jöjjön. Mert hogy így, meg úgy, ő itt úgy is csak elemésztí magát, vagy őt emésztí el a kilátástalanság, olyan ez a néhány vacak kis utca a számára, ahol él, mint a börtön...

– Börtön? – csapott le erre a szóra Gida úr, és most merőn az ősz hajú szemébe nézett. – Ezt mondta?

– Igen. Én meg mit felelhettem volna? A direktor úr dönti el. Az ajtó mögül már emelte is a motyóját, hogy induljunk. – Az ősz férfi elhallgatott. A gyufaskatulyát az asztal szélére húzta, hogy a fele lelógott. Két karján egy mozdulattal felcsúsztatta a zakót, megint kivillant a visszahajtott, mandzsettás ingujj. Miközben bal kezét óvatosan a levegőbe emelte, a jobb kezével a skatulya alá nyúlt, majd felpöckölt. A majdnem üres doboz nagyot repült, és a legkisebb oldalán landolva állt meg Gida úr előtt.

– Ügyes – mondta. – Ezt produkálta a cirkuszban is?

Az ősz hajú mintha egy pillanatra elmosolyodott volna.

– Zsonglőr lettem. Nem egy világszám, de ahogy volt szíves megjegyezni, ügyes. Negyven évig zsonglőrködtem. Tavaly aztán nyugdíjba mentem. Elég volt.

– Pihenni is kell egyszer az életben, ugye, kedves vendég úr – szólt közbe hátulról a főnök úr –, nem elég csak a sírban.

Az ősz hajú csak bólogatott.

– Mi lett a lánnyal? – szólalt meg akkor Gida úr. – Az Évával – tette hozzá gyorsan.

– A lovakhoz került. Értett a nyelvükön, nem vitás. De valami miatt a medvéket szerette. Édes kis mackóim, csak így emlegette őket. Ott azonban nem volt esélye, egy román fickóé voltak a medvék, és olyan féltékeny volt rájuk, mint más a szeretőjére. Az Évi azonban csak bejárt hozzájuk, etette, simogatta, becézgette őket, hozzájuk bújt. Én magam is láttam. Iovan baromi mérges volt, ha rajta kapta. Épp ott voltunk náluk, Brassóban, mikor a Gamba szétmarcangolta az Évit. Tudta a gazember, a román hatóságok úgyis elhiszik, bármit is mond. Hogy az Évi hergelte az állatokat, nem értett hozzájuk, és azok megvadultak. De érdekes, addig sosem? Szerették az Évit a mackók, ezt így higgye el nekem, ahogy mondom, szerették. Iovántól félték, mint a tűztől, mert ütötte-vágta őket. De az Évi más volt...

Gida úr nem szólt semmit. A söralátétet próbálta megpörgetni, de az legurult az asztalról.

– Szerette az a medve, és mégis széttépte? – kérdezte hitetlenkedő hangon hátulról a főnök úr. – Hogy lehet az?

– Ugyan már! – fordult hátra indulatosan az ősz hajú férfi. – Maga még nem akarta szétmarcangolni a feleségét?

– Dehogyanem! – nevetett a főnök úr. – De őt azért annyira már nem szerettem. Különben se marcangoltam szét, jól is néznénk ki...

– Jól van, maga mégiscsak ember. A medve meg medve. Azt teszi, amit az idomár parancsol neki. Érti már?

– Értem én, kérem – felelte engedékenyebben a főnök. – A fene se akar medve lenni!

Gida úr ekkor maga elé húzta a gyufaskatulyát, és ugyanazokkal a mozdulatokkal, mint az elébb az ősz hajú férfi, elvégezte ugyanazt a műveletet. A skatulya ezúttal is nagy ívben repült és ugyanúgy a legkisebbik oldalán állt meg.

Az ősz hajú férfi szívott egyet a cigarettából, és lassan, fejét kicsit oldalt fordítva eresztette ki az orrán a füstöt.

– Ügyes – mondta aztán.

– Gondolja, hogy belőlem is jó zsonglőr vált volna? – kérdezte hadarva, karcos hangon Gida úr.

– Könnyen meglehet – mosolyodott el halványan az ősz hajú, majd egyetlen hosszú szippantással végigszívta a maradék cigarettát.

Az ajtó fölött megszólalt a kis harang, új vendég érkezett.

Virágének

virág, tudjad, az ég nehéz
kő potyog rám tőled el
test a testhez kell mennem
és te leszel nekem soha

íretted kell, aki távol
levetkezni nehéz gyászba
zuhog az ég, veled kegyes
lehet csupán öltözni fel

Ablakot nyit

Ablakot nyit rád az óceán,
benned neveli fel nagyfogú halait.
Örvény vagy: sós ízű, rosszkor dühös.
Kővel dobálnak a partról,
te hullámmal válaszolsz,
mintha más is beszélne ezt a nyelvet.
Hajókat térítesz el, tanítod őket
járni, amelyik nem süllyed el: istened lesz.
Ünneplőruhád fekete, mint az iszap.
Szertartásosan feljön hozzád az óceán-
mély, és emléktelenné mos.
Nyúlós növények, undorító
állatok tapadnak az időre.
Egyetlen táplálékuk te vagy.
Két part áll egymással szemben,
közöttük szélesre tárt ablak.
Azon jár ki-be a dagály.

Folyt. köv.

*Belenyúlok a falba,
Kiveszem a gumit,
Nem jó, ha csavaros,
A pöcök az, ami kell,
Aval megreparáljuk,
Eldöcög az még évekig.*

*Ha újra bedöglik,
Vele halunk.*

*A halál végül is
Minden hit szerint
Megújulás.*

*Ahol már minden elveszett,
És minden megkerült.*

Eső után

*Amikor az eső alábbhagyott,
Leráztad csukott ernyődről az esőcseppeket,
Kikerültél egy-két pocsolót,
És az úttól kissé távol állva
Vártál a mindig késve érkező buszra.*

*Lélegzeted látszott
Az isten izzadó testétől
Párás levegőben.
Az eső utáni csendben
Újra nyitottad esernyődet.
És felemelkedtél
Az öregúrhoz.*

Ív

*és miközben a szeretet mozdulatai
maradandó konvencionális hűségépületet
tetőznek
alatta naponként
a mértéktelenség új távlatait megnyitva
a visszanyelt kérdésekből és
erőszakolt válaszok nyomából
szivárgó kétség és
gyűlölet terjeng
mindent megsokszorozva és átértelmezve
és miután felül
a szeretet épül
alul a gyűlölet szaporodik*

(1992)

*

*A kinyitott való
és a rejtett
egymásba helyezkedése
egyszerre rejtett
és nyilvánvaló*

(1989)

*

*kettesével
szelik az éveket
ő még mindig
elgondolkozva
szalad a busz után
s hopp
egy autó árnyéka
mögött
kettészeli a pillanat*

(1987)

Physiologus

25.

364. p. belőled j. c. scaliger
 ennyi lehettél ez vagy
 a végtelent egykor behatároló nyomat – fellapozatlan
 a polcon
 poetices libri septem amelybe senki sem merül alá
 nem olvas: a szép amennyi tömegű voltál
 más – ördögi – széppé változott
 levetette magáról – miként sárgászöld selyemruháját
 asszonyod – latin mondatait
 nem vagy nagyobb kiterjedésű s több
 e dohos kötegnél – kettős hasáb
 renaissance betűfejek –
 nem érzem a titkodat
 nem nyithatsz ajtót bennem a magad öröklétébe
 aranyból van-e a fiist a borítódon j. c. scaliger
 vagy az csupán sár egyik diákod kezéről
 akit nem írt meg se az ő jövője se a tiéd
 se az enyémi

27.

b lótusza
 sem k sebe
 sem a rózsája
 példáikból s a példázataikból elég
 – egyik sem vált meg
 nem szenved helyetted
 ahogy kitöltöd a test alakú teret időt
 amelynek a neve – ha koszlottan is – a tiéd
 nincs érvényes hús
 lélek se példa
 amely lenne
 nincs az a lélekpiros nap
 fellüktető naplemente
 amelynek nem te vagy a részese

28.

*van mondat amelybe nem építettem házat
nem léptem ki belőle
nem csuktam be magam mögött az ajtaját
s mégis tudom*

*visszatér miként a hajnal
az alkony felmerül – sötétből
kék fény majd abból ismét a vágott bársony sötét –
vissza
mint a tükrökből a kép a szemközti tükröbe
könyvből a könyv lepkéből az illékony lepke*

*a mondat – talán >téres éjszaka!< éppen ez –
amelyet úgy vesztek el hogy nem olvastam
meg nem ismételtam: betűnként feslett ki
hullt el – száz szírom! – belőle
a könyv
amelyet forgat az olvasó
– percek köves medrében a történetet
az áradó idő*

Pletykaanyu

Meg van ez a világ bolondulva, föl van fordulva az egész pereputty a feje tetejére, ezt gondolják a faluban sokan, nem is egészen alaptalanul. Volt egy gyilok nemrég, vége, túl vagyunk rajta, hála a Magasságos Istennek. A volt osztályfőnököm fia meg kis híján lebukott, majdhogynem megrángatták a grabancát, mert Jugóból hozta az olcsócit meg a piát; egy színes fotó volt a katalógus, anyámnak is adott belőle.

Mert vette az olcsócit apámnak.

Az is kiderült, a Bicska brigád meg embereket csempészett, pontosabban nem derült ki, tudta azt az égvilágon mindenki, csak a rendőröknek is a fülébe jutott. Azt mondják, a helyzet úgy lett egyre forróbb a cigiseknek (így hívják őket a faluban), hogy kezdték a presszósok (a presszósokat meg így, presszósok) megelégtelni, a picsába, mondta valamelyik, aztán bement Szentesre, és elsorolta, ki árusít itten nálunk. No persze, nem különbek azok se, zárni kellett a Tölgyfa kocsmának is, hajtották élére a rostélyt. Az a veszettül bűdös szilva, aminek különben jó ereje van, azt beszélik, éltebe se látott zárjegyet, de még képről se. Most, hogy nyitnak, ugyanazt a kórógyszentgyörgyi itókát fogják mérni szerintem, dettó.

Apám is azt issza.

Döröginé egyébiránt most igen-igen boldog, végre rács mögött van Bicska, megtudja milyen az, ha ott ül. Kérdezte anyámat Döröginé, hogy szokta-e mondani a Szomszéd Marika néni, hogy az unokája dutyiba került. Már, hogy emlegeti-e neki.

Nem emlegeti, miért tenné?

Azért örül Döröginé ennek az egésznek, mert mikor a fiai agyonverték Polla nénit, akkortájt Bicskásnak verték a vályogot, épp itt, két háznyira tőlünk. Bicskás meg nem igazolta az alibit, a fiúkat úgy megverték a rendőrök, hogy ülni se tudtak, csak feküdni. Elpáholták különben az öreg Ferkót is meg Döröginét, úgy ment a kihallgatás: pofonok között egész éjszaka.

Borzasztóan titkos dolgok ezek.

Ferkót kirúgták a biztos állásából, nem sokkal erre rá. Azért, mert a szippantósság bizalmi állás. Én speciel nem szégyellem a szarom, de akárkinek én sem mutátnám meg. Ez nem komoly, persze, hanem sokan úgy vannak vele, hogy mikor feliratkoznak a ruhás boltban szippanttatásra, sürgős, kérdezi a Görög neje, sürgős, felelik, akkor megmondják, hová lesz téve a kulcs, hiszen munkában vannak, nem otthon. És ne dugja egy gyilkos a csövet az emésztőbe, álljon már meg a világ!

Most én is őket várom, azért vagyok itthon. Nem lehet lehúzni a vécét, mához járunk nagydologra, az a kis pisi elvan ott. A többi között.

Görögnek nem a neve ez, hogy görög, mellbevágó, hanem tényleg az. Megtet- szett neki valami kis helyi nő, ezért sűrűn járt hozzá. Végül itt ragadt, de nagyon rosszul éltek eleinte, anyu azt hallotta a fóliában, hogy kajára is épphogy futja nekik. Mostanra már munkásai vannak, azok szippantanak neki, nem ő maga.

Megjött Anya, kérdezi, mi van, mondom neki: a hajzselé elfogyott, a sarki bolt meg bezárt rég, szerintem a szippantósok sem jönnek.

Elfogytak a vénasszonyok a Kinizsi telepen. A legöregebb öregfaluban nincsen vénasszony, na jó, van néhány, de gyakorlatilag nincsen. Pisti azt mondja, azért nincs Mama egyedül, magányosan, csak nem lehet napról napra traccsparti, mint régen: Schriwanek mama kapuja előtt üres a bitumen. Hogyne, hogyne.

Szásznénak sincs sok már hátra, azt szűröm ki a szavakból. Galaimrééknek tűnt fel a múltkor, nem is úgy kezdődött, dehogynem, jól mondom, mégis: szóval Galaimre meg a fia ott rakosgattak az utcán, és észrevették, hogy Szásznénál ég mindenfelé a villany. A Galaimre fia, Imre az is, ha jól tudom, felágaskodott a kerítésre, és akkor belátott a szobába. Ott feküdt Szászné mezitelen, mint Krisztus a keresztfán, kiterítve. Nem halt meg, de ez azért mégse rendes dolog. És nem engedte, ezek után, hogy ott aludjon másnap éjszaka a lánya. Baj is lett belőle. A Galaimre fia vette észre másnap, hogy ég mindenfelé a villany. Na tessék, mégis másnap volt a világítás eset! (Zsuzsa figyelte Szászné lányát, feketében volt, de a gallérjában akadt egy kis piros.)

Ez alapján nem lehet tudni. Én nem tenném tűzbe a kezem.

De hol vannak ezek a legújabb eresztéshez! Azt hallani, kétszer-háromszor biztosan meszelhetünk, mielőtt Bicskás szabadul. Dörögi mama tudomása szerint (át sem öltözött az üvegházban, csak úgy, utcai ruhában rákezdte) Bicskás meg Szabó palesztinokat hordtak át hűtőkocsiban, de az egyik körben megful- ladtak a palesztinok. Szorosan volt rákapcsolva a kocsi ajtaja, és nem jutott nekik levegő. Szegények. Bicskás meg Szabó beleöntötték őket valami folyóba. Gyilkosok végül, nem lehet ezt másképp nevezni.

Pletykaanyu, így hívja Anyut az öcsém.

Szabó felesége úgy él, mint Marci Hevesen. Ez meg hogy lenne lehetséges, ha nem abból a pénzből, amit a palesztinok adtak. Az öcsém szerint jobb, ha ezt a „*nincs bizonyíték*”-os dumát Anya nem említi sehol. Úgyis rácăfolnak. Meg van ez a világ bolondulva, föl van fordulva az egész pereputtya a feje tetejére.

Semmi sem úgy működik, ahogy *rendeséknél*.

Torgyán Józsi bácsi is letelefonált a múltkor, mielőtt a Défoszban tartott volna beszédet, nehogy megint pörkölttel tömjék be a száját. Szerveztek frissiben halászlét meg sütöttek túrós lepényt.

Azelőtt Mama is mindig sütött, akkoriban még nem szerettem, most szeretem, hát nem süt.

Elképesztő, hogy a sajtóban is miket olvas magáról az ember.

Például az igen sértő volt, énnekem legalábbis, amikor Cinci nénit háttal fotózta le a hávége, meg be is volt dőlve jócskán, igen kedves asszony az attól, hogy olyan természetes, húsos segge van. Éppen igazította a nehezéket a boronán, és akkor vették le, *kőkorszaki módszerek a szegvári határban*, ez volt alá írva, meg- lehetősen modortalansággal. A kőkorszaki arra utalt, hogy a követ igazította a boronán, ami azért kell, hogy a szerszám mélyebb nyomot hagyjon. Le kell súlyoz-

ni. Arra gondoltunk, odacsörgünk Pestre, hogy számítógépet azért mégsem köthetünk a boronára. Jönnének inkább, segítenének, elkélne a munkáskéz. Okoskodni lehet sokat, de szarni senki se szarna, ha a paraszt nem dolgozná ki a belét. Kemény kenyér a parasztizálás.

Én mondom.

Azért a jó hírekről is szólva, most már szinte biztos, Munkácsy lakott itt a kastélyban néhány napot. Festeni nem festett. Pihent végre az istenadta, mindig nem dolgozhatott az se. De látszik a képein, hogy egy s más megragadta nálunk.

És ez nem is meglepő.

* * *

Betörték a Wittich-butikba megint, és elvittek négy húsdarálót. Két kézi hajtásos simát meg egy őrült drága elektromost, ami még annál is újabb fajta, mint amilyen keresztapámnak van.

Kérdeztem anyut, milyen volt akkor a negyedik daráló, ha se széna, se szalma. Nem tudta ő sem, mert nem lehetett tudni, egyszerűen érthetetlen, de semmit sem beszéltek róla a faluban, idáig is csak az újságból jutottunk el, nagy erőfeszítéssel (nekünk nem jár).

Abban meg csak annyi van, amennyi a zaccosa.

Igaz, ha lett volna merszem, megkérdezhettem volna tegnap, amikor szifont vettem a fürdőszobába, hogy ugyan mondják már meg, miféle daráló létezik még e kettőn kívül, de elfelejtettem, az adatokra koncentráltam: átmérő, belmagasság, nem olyan egyszerű egy ilyen lefolyószfion vagy mi, sokkal többféle van belőle, mint mondjuk húsdarálóból.

A szifon azért kell, mert elúszik a ház.

Három hete nem esett egy csöpp se, és a napokban mégis tócsákat találtunk a pincében meg vagy négy békát, ette volna meg őket a fene. Rüheltem azokat az átkozott varangyokat, ki nem bírom állni, de bejöttek a vízre, ki meg egyáltalában nem akaródzott nekik menni, hiába akartam fölcsalni egy szeneslapátra őket, mind csak lefelé igyekezett inkább, mint hogy hajíthattam volna már ki a piczába. No mindegy, ekkor fogtunk gyanút, honnan a hétnehézségből szökik ide a lé, már nem azért. Anyunak jutott eszébe először, hogy a fürdőszoba gyanús, ott lehet az ok.

Ott is volt, nem lehet bírni a biztosítóval, olyan nagy a kár.

Volt azért öröm is, nem akarok panaszkodni mindig. Egy csapat süldő lány érkezett Portugáliából, suvickos képpel, de rendesen, tisztán, nem volt rájuk sehol se panasza, különösen a tanárnő volt jóképű, azt mesélték lenni, a falunapon, ahová jöttek a lányok táncolni, hogy akkora csecse van neki, kitelne belőle három másiknak is, de komolyan. A Barna Máté Feriéknél lakott, nem tudom, ha kihagyta, egészen biztosan az orrára húzzák a mennyországban.

Nem is szólok ezek után a lengyelekről. Jártak azok is, legyen elég ennyi.

No, de mi történt még: hazajöttek az elszármazottak, volt nemulass. Találkozni jöttek, egy falu vagyunk végül a szívben belül, hiába a távolság meg a sok biszbasz, fontos dolog, hogy ezt mindenki megjegyezze. Próbálom én is.

Az előbb lementem vécére, mondtam is az öcsémnek, hogy én leginkább a tőlünk elszármazott Inci kutyára lennék kíváncsi, hol a bánatba van, de csak röhögött, mert ő nem állhatta azt az ebet. Gyönyörű jószág volt pedig, nem viccelek, kivételes állat. A telepi kocsmában lakott, azt beszélik, vagy három hónapot, ő volt a mérés mókamestere, sajnálták szinte a vevők, mikor hazajött. Azt nem értem, milyen rosszmájú, irigy emberek is vannak, mikor a faluban mindenki tudja, hogy Inci a miénk; volt nem is egy, aki ideszólt telefonon, még az Újfaluból meg a Réti telepről is, hogy ott lubickol Inci, menjünk, ha kell.

Nem is régen, mikor még itthon lakott, az öcsém fölfedezte, hogy éppen ő, aki, és ezt bátran mondhatom, minden idők legkisebb nagykorú ebe az összes Kinizsi telepi kutya közül, megtanult egerészni. Rajtakapta a konyhában, amint suta mozdulatokkal megszegényítette, elárulta a kutya-faját.

Ezt az öcsém szájából veszem, de beismerem, kicsikét van benne igazság.

Azt mondta az öcsém, hogy megpróbálta Inci fárasztani is az egeret, hogy teljes legyen a móka, mert megtanulta a Cicától (akinek csak ennyi a neve sajnos: Cica), hogy ki kell engedni az egeret, az meg elrohan, aztán meg el kell kapni, míg el nem megy a sunyiba. Majd kiröhögte a belét az öcsém, mikor látta Incit, mennyire nem érti, mi van, elment az egér, oké, de most akkor hol van, ki maradt a fogás, érezte az, szegényke, valami nincs rendben, áradt a szeméből a csalódottság.

Ezt én is megmosolyogtam, hülye ez a kutya, tényleg.

Most, hogy visszajöttem a szobámba, eszembe jutott, hogy valakire azért kíváncsi lettem volna ezen az elköltözött-falusiak találkozóján. A Jaksa tanítónak, aki a múzeumot alapította, volt egy néger unokája, egy szerecsen gyerek, aki elment, mint a legtöbb fiatal, ahogy kijárta az általánost, mert itt a faluban nincsen fölsőbb tagozat. Komolyan mondom, fúrja az oldalam, mi van vele. Jó lenne, ha eljönne legközelebb, és egy kicsikét velem is beszélgetne, bár ővele rajtam kívül biztosan sokan akarnának diskurálni, hiszen sokan cigánynál még nem is láttak feketébbet.

Érdekes. Hát még, hogy tősgyökeres.

De van ám ennél sokkal szebb dolog is, alig bírok magammal. Babamúzeum lesz a faluban, micsoda istencsudája. Én örülök neki, de sokan nem értik, mit akar már ezzel a gyógyszerész. Mire nem költi a pénzét, például ahelyett, hogy venne magának új kocsit az ütött-kopott piros Lada helyett. Az újságos előtt hallottam ezt, ahogy jöttem a takarékból, az újságos azt felelte, hogy ha Széchenyi is csak új hintót akart volna mindég, most a sarokról kéne hordani a vizet.

Ezt nem értettem meg annyira gyorsan, de a szélmalom magasságában leasett. Jó az a babamúzeum, mert például nincs és most lesz. Ilyesmi.

Hazaértem, elmondtam anyunak az egészet, bólintott, hogy igazam van.

És ez még tényleg semmi! Kaptunk egy tűzoltóautót Németországból, még a Híradóban is benne volt a falu: hihetetlen. Jó nagy dromedár, nincsen panasz. A régi egy kicsi zsuk volt, azt elkérték a szászok, cserébe az ottani múzeumnak, a kiváló állapota miatt tetszett nekik nagyon, hogy több mint ötven, aztán egy pöccre indul, ha szívatóval lett leállítva meg gázfröccsel tisztességesen.

Azon gondolkodtam, mikor leszóltam anyuéknak a konyhába, hogy rohanjanak már, mert benne van a bakterből lett polgármesterünk a tévében, hogy jó

ez a modern gép, alig húsz, tiszta új még szinte, de akkor most már ehhez kelle-ne tűzoltó is. Személyzet. Ráadásul kiadás kiadás hátán: be se fér a garázsba.

Például, mikor itt a Kinizsi telepen a közös szerűn kigyulladtak a boglyák, mire kiért a helyi csapat, a szentesiek már eloltották az egészet. Igaz, mondjuk, azok hivatásosok, ezeknek meg van más munkájuk is, ha elrohannak biciklivel, hogy jöjjön el a sofőr például a szolgálatból, akkor ott is baj van, mert ki csuko-gatja addig a sorompót.

Nem jó ez sehogy sem.

Végül meg: a szentesiek is olyanok, mint a tők. A múltkor kigyulladtak a kenderboglyák a gyári telepen. Jucó néni tekerte a kurbli-t a készüléken, hogy mi van, hamar, de azonnal siessenek, mert lángol a kender, mint a kurvaanya. Az meg elhajtotta, az ottani portás vagy ki, hogy szórakozzon, akivel akar. Az volt egyetlen mentsége a koszos szentesi tyúknak, hogy tényleg annyira zuhogott. Értem én, nehezen hihette. Azt kiabálta a nő, hogy nézzen már ki az ablakon, jó-ember, ezt így Jucó néninek, jóember, annyira esik, nem bírnak menni az autók az utcán, még lépésben se lehet haladni. Tényleg annyira esett, ez igaz, de Jucó néni mégis föl hívta megint, hogy ő a Kendergyárból telefonál, kiskeziticsókolja a hölgynek megint, és ő igazat ad, mármint Jucó néni, hogy úgy zuhog, ahogy a kishölgy mondja, de bizonyára nem látott még a kedveske kendert lángolni, mert ha látott volna, akkor hamarjában szólna az ügyeletnek, hogy ha egy kicsit lankad az eső, mikor már mozdulni lehet legalább, akkor azonnal induljanak.

Leégett az egész, mondanom se kell, mert nem lankadt az eső.

Lett is csőd, mehettek a faházak gyári fiúk albérletbe vagy ahová akartak.

Nagy faluban lakunk, mondom anyunak, még albérlok is vannak.

De nemcsak ezért, kurva is van, nem vicc. A kávézóban van, azt hallottam, egy darab, röhögtünk is rajta, hogy nők a pult mögött, pedig, ha jobban meg-gondolom, nincs is ebben semmi nevetnivaló, ottan van az egyik, nem tudom, melyik pultos nő, és ha tejelsz, odatartja neked, teljék csak kedved benne. Met-ropolisz ez már lassan, nem lehet kint hagyni a kocsit a bejárón, vagy legalábbis ki kell belőle venni a kulcsot, ami eddig azért nem volt jellemző.

Most vettem pedig egy Trabantot, mikor gyűlnek a viharfelhők.

Még bezúzzák a szélvédőt. Vagy letörik a tükröt. Lebuji!

Azért a jó hírekről is szólva valamit, az a helyzet, most már szinte teljesen biztos, Munkácsy lakott itt a kastélyban néhány napot. Festeni nem festett. Pi-hent végre az istenadta, mindig nem dolgozhatott az se. De látszik a képein, hogy egy s más megragadta nálunk.

És ez nem is meglepő.

* * *

Szörny lakik a Holt-Tiszában, ennek fele se tréfa. Béla bácsi fenekezett éppen, ami mostanában tilos, de másképp nem lehet boldogulni, és Béla bácsi a ha-sának horgászik, nem az a sportos bajnok-típus, aki vissza is dobná akár a vé-gén, hanem szereti megenni. És berántotta az öreget valami hatalmas csuka, ami tényleg természetes lehetett, ha ekkorát lódított az öreg. Azt beszélük, olyan

mérgező volt Béla bácsi, hogy azonnal elindult hazafelé, igen mókás volt, ahogy a népek a telepi kocsmá előtt ülve látták kilógni a méteres hínárt a gumicsizmájából.

Jót nevettünk anyuval ezen.

Pórus járt az öreg, nem tagadom, de azért még nem lesz lokneszi szörny a Holt-Tiszában.

Súlyosbodnak a bajok a fiatal pap körül is. Elégge nem szép, hogy Nagyszénásra jár macázni, ha igaz. Mama írt is egy cikket a Kisboldogasszony Híradóba, ami a helyi katolikus híveket értesíti, hogy törődjön mindenki a maga ügyével, meg hogy az vesse rá az elsőt.

Tulajdonképpen igaza van, én is voltam már Nagyszénáson diszkóban, de nem tetszett a legkevésbé sem, mert alig egy pillanatra, éppen hogy, és nem tovább, elgondolkodtam, már a mellét is megfogták a csajomnak, nem cicóztak.

Ciciztek, mondom anyunak, és jót kacagok.

Vad népek azok arrafelé.

Annyira, mint Szénáson, csak Mindszenten féltem egyszer, akkor nemcsak ahogy mondani szokták, hanem tényleg majdnem beszartam, akkora volt a helyzet. Félttem nagyon. Kezdődött azzal, hogy süldő legény voltam még, és nem túl izmos, mint ahogy egyébként most se, de akkor még ennél is sokkal kevésbé, elég, ha annyit mondok, húsz kiló mínusz. És akkor Matyi, mikor a pénztáros néni azt kérdezte, meddig, azt mondta, ahová tényleg mentünk, hogy haza, addig kérte a jegyet, ameddig tényleg, és nem tovább, Szentesig, mondjuk, ami már jó lett volna, az nem lett volna úgy baj, mint ahogy az igazság. Abban a szűrésben engem is meg egy másik fiút is felraktak a falra, bicska a nyakhoz, hiszen ha Matyi hazudott, akkor mi is hazudtunk, és az pedig komoly gond.

Mindez azért, mert akkoriban nagyon utáltak a mindszentiek minket, ment a kölcsönös tatárjárás. Legildomosabb az volt, ha letagadta az ember, hogy hova való, már ha idevalósi volt. A szentesi az fing, az azt mond, amit akar. Szóval ment a nagy károkozás, egy művház itt, egy kocsmá ott. Mikor merre, mikor mennyi.

Azt mondta anyu, ez már akkor is így volt, mikor ő még lány volt. Régi dolog, régi mese. Anyu szerint apu még több ilyen régi mesét tud, egész éjszaka tudja mondani, ha úgy a kedve. Engem, mondjuk, az a történet szórakoztatott leginkább, hogy a bakterből lett polgármester urat azért komálták annak idején nagyon, mikor még fiatal volt, mert úgy tudott röhögni, mint hat másik. Ment moziba a falu, nem volt baj, ha háborús, szovjet a film, úgy is lesz nagy mulatság, nagy öröm. Fogta a hasát az egész mozi, közben meg ment a sírás a filmben elejétől a végéig.

Nézett a gépész, mint Lajos a moziban, hogy mi van.

Anyu azt is tudja, hallotta az ábécében a pénztárosoktól, akik az égvilágon mindent tudnak, hogy mostanában meg úgy van, hogy akárhova megy a polgármester, kiszáll a kocsiából, és mindig a sofőrt hiszik annak, ami ő, aki pedig benne marad az autóban, ráadásul a volánnál ül és mégis, de azt egy komoly kolléga se hiheti, hogy ő az, ami: polgármester, hiszen a sofőrön legalább tiszta az ing, nemhogy csupa szalonnafojt.

Azt mondják, manapság már az is valami, a tisztaság, ha más nem, fél egészség.

Van egy költő a faluban, a fodrásznál hallom, ki gondolta volna. Kérdeztem

többeket, hogy miféle szerzet, nem tudni, a nagy kalapos hajszárító alatt, ahová nejlonzacskóval a fejükön az idős hölgyek szoktak beülni, különben se hallottam sokat. Fázott a fejem, és megkérdeztem, amíg sorra kerülök, beülhetnék-e. Nézett a fodrász, mint nyúl a puskacsőbe, de azt mondta, ha tetszik. Onnan tehát nem hallottam jól, de vannak már neki könyvei is, az abortuszról vagy mi a rossebról, ami szerintem nem olyan jó kis verses téma, mint az ősz például.

Az énnekem, hogy is mondjam, szép mindig.

Végül, hogy Póla nénit megverselte, annak örülök, hadd tudja meg a világ, mi járja. Az egyéb csúnyaságokkal, amiket a fodrásznál beszéltek, bizisten nem értek egyet, hová fajul az élet, ha már ilyeneket is meg lehet írni.

Kinyílt a bicska a faluban, mondhatom. Atomtemetőt, hogy három füle legyen a birkának, köszönjük szépen, nem kérünk. Láttam én már hétfejű káposztát a televízióban, mikor az oroszok maguk alá durrantottak ügyesen. Sárkányból se jó az, nemhogy.

Mesélem anyunak, ki van akadva ő is.

A népek háta mögött idekoszólnának. Aztán csak akkor vettük volna észre magunkat, mikor labdarózsát virágzik a tuja, szezonban kétszer. Lebukott vele, hál istennek, időben a polgármester úr. Pedig már állítólag útban volt idefelé a szászok mocska. De jó, hogy megúsztuk, Istenem. Nincsen nekünk elég bajunk.

Majd elfelejtettem, ahogy jövök hazafelé a Kinizsi telepen, látom, kiégett a Szabó zsukja teljesen. Nem volt egy mercedesz, de pofás kis járgány volt, ahhoz képest meg igazán, hogy most mivé vált. Egy halom hamu az egész, kétségbeejtő. Kiegészve az ablakok, a gumik, a mit tudom én, abba egy ép darab nincs. Azt mondja anyu, úgy hallotta, hogy féltékenységből csinálta a Szabó, hogy amíg ő benn van, addig a felesége ne tudjon forgolódni vele. Mondom neki, hogy ez aztán nagy marhaság, miért nem adta el akkor, aztán lett volna egy kis pénzmagja is. Nem olyan buta ember az, hogy maga alá piszkoljon.

Ilyen ez a pletyka, mint a tévében is mondták, fele sem igaz.

Na, de a tévé is: milyen bolondulás van mostanában! Nincs az utcán ember, ha megy a sorozat délután. Aki lemarad, mérgelődik, mert az van, igaz, hogy kétszer adják, ismételés van másnap délelőtt, de a legtöbben úgy vannak vele, hogy olyan jól van megcsinálva, úgy egészében, miért ne néznék meg kétszer is, ha lehet. A napszám is addig megy újabbán, míg nem indul a film, akkor aztán teker haza mindenki. Bolondság egy kicsit, ha innen nézzük.

Sokaknál meg berreg a videó.

Van vagy száz kazetta, mire fölveszik az egészet, de az nagyon jó, mert akkor vissza lehet nézni, amikor csak tetszik, és nem felejtődik el, mi volt az elején, mire nagy nehezen a végére érnek. Elaprózzák azok a mocskos tévések, piszkosul.

Voltam a könyvtárban tegnap, okosat hallottam eléggé. Forgattam az újságot meg a *Nők Lapját*, ahogy szoktam, mégsem lehet mindig megvenni, olyan szemtelenül drága mostanában, és akkor látom azt a nagy könyvet, ami ott hever az asztalon. Kérdeztem, mi az. Aztán megtudtam, mondjuk, rájöttem volna magamtól is, mivel a borítón mosolygott Friderikusz, hogy az a *Ki kicsoda*.

Azt mondta a könyvtáros néni, minden hiába, mert a nagy dolgok is, akár a csodák (és a pletyka róluk), három napig tartanak. Aztán el lesznek feledve.

Mert például Hollmann Endre már nincs benne a *Ki kicsoda*-ban, akkor meg ki

van benne, ha Hollmann Endre nincs? Ő volt a szavalófiú itten a faluban, és szép sikerek után meztelenkedett egy nagyot a *Herkulesfürdői emlék* című film-ben, de olyan ügyesen csinálta a vakarcs kölke, hogy elakadt tőle a szó. Komoly színész, mit kell kerülgetni a forró kását. Velencében kapott díjat, mondta a néni, már nem azért, kérem szépen, és mégsem jegyzik.

Mondtam anyunak ezt otthon, hogy minden csoda három napig.

Igen bizony, a jó csoda is meg a rossz csoda is három napig, a Jézuska is, ha jól belegondolunk, három napra, végtére tehát csak nem dől a mérleg semerre se (hogy jó-e valami vagy rossz), mert leginkább, ha azt vesszük, nem dől se-merre se.

Azért valami vidámabbról, kevésbé szívszorítóról is szólva valamit: az a helyzet, most már szinte ezer százalékgig biztosak lehetünk benne, hogy Munkácsy lakott itt a kastélyban néhány napot. Festeni nem festett, de pihent végre az istenadta, mindig nem dolgozhatott az se. Látszik azonban a képein, egy s más megragadta nálunk.

És, bevallom, ez nem is meglepő.

A SZÓ*

„Das Wort zeigt jäh ein anderes, höheres Walten.“

„A szó hirtelen más, magasabb működést mutat.“

(M. Heidegger: *Das Wort*)

Heidegger nyelvre vonatkozó elgondolásait illetően meglepetéssel szolgált az a múlt év végén megjelent előadás, amely az *Unterwegs zur Sprache* -kötetben (1959) megjelent írásoknak az első tématerveként olvasható, s amely azon túl, hogy érdekes szempontokat kínál Herdernek az *Über den Ursprung der Sprache* (1772) című akadémiai munkájához, egy ponton Stefan George *Das Wort* (1919) című verséhez is kapcsolódik. Ez a költemény az *Unterwegs*-kötet több írásában is visszatért, és mondhatjuk, Heidegger háború utáni, költészet és gondolkodás egymást átható terében megfogalmazott nyelvfelfogásában döntő szerepet játszott. Ezért is figyelemre méltó, hogy már ebben az 1939-es előadásban viszontlátjuk azokat a nyelv lényegére vonatkozó megfontolásokat, amelyeket eddig az úgynevezett harmadik korszakhoz szoktak sorolni, ahhoz, amit maga Heidegger a *lét topológiájának* nevezett egy kései szemináriumában. Ennek az előadásnak és a George-versnek az elemzése alkalmas annak megmutatására, hogy világosan lássuk azt a hermeneutikai botrányt,¹ amely a szó és a dolog egymást soha sem fedő viszonylataként tárul elénk.

(Stefan George verse)

Nézzük előbb a költői megfogalmazást, azt a költői szót, mely Heidegger meglátása szerint egy átmeneti szó („übergängliches Wort”), olyan szó, amely túlmegy azon a nyilvánvaló viszonylaton, amibe a dolog befoglalt. A beállt törés, a szó és dolog közti nem uralt viszonylat az, amely a lemondásban, a megvonásban és a *lét* elérhetetlen teljessége ellenében adódik az embernek. „Ha megtört a szó – megtagadja magát a *lét*. Ám ebben a megtagadásban (Versagung), önnön megvonásában (Verweigerung) nyilvánítja ki magát – mint csend, mint »köztesség« (Inzwischen), mint ami így van jelen. Most első ízben lényegi közelség (Wesensnähe) – és nem »lemondás«.”²

Das Wort

Wunder von ferne oder traum / Bracht ich an meines landes saum // Und harnte bis die graue norn / Den namen fand in ihrem born – // Drauf konnt ichs greifen dicht und stark / Nun blüht und glänzt es durch die mark... // Einst langt ich an nach guter fahrt / Mit einem kleinod reich und zart // Sie suchte lang und gab mir kund: / So schläft hier nichts auf tiefem grund // Worauf es meiner hand entrann/ Und nie mein land den schatz gewann... // So lernt ich traurig den verzicht:/ Kein ding sei wo das wort gebicht.//

A költő tanulja a lemondást, s mint Heidegger egyértelművé teszi, a lemondás nem

¹ A Kerényi Károly Szakkollégiumban Pécsen, 2000. április 10-én tartott előadás írott változata.

² Vö. H.-G. Gadamer: *Igazság és módszer*, Bonyhai Gábor (ford.), Gondolat, Bp., 1984. 281 o.

³ M. Heidegger: *Vom Wesen der Sprache* (1939), Klostermann, 1999., G. A. 85. kötet, kiad. I. Schüßler, 72. o.

kimondás (Aussage), ám talán mégis valamiként mondás (Sagen). Mindaz, amit korábban a messzi távolból vagy az álom mélyéről kincsként elhozott, amihez bizton nyúlhattott a költő, hiszen az mindenütt felvirágozott és ragyogott a vidéken, most hirtelen tovaillan. A (titkosan közlő és csendesen intő) sors istennő, akire hagyatkozhatott a név/a megnevezés születésekor, most azt adja tudtul, hogy semmi nincs a mélyben, nincs, mi ott szunnyadna. Ami ellillant, az a névbe foglalt, a név alá hozott, hiszen a névről mondja Heidegger az elemzésben, hogy az a megjelenítő szó. Az ábrázoló és megjelenítő művészet, mely a névbe foglaltat, mint a dolog megjelenítését gondolta el, nem tartható fenn már. A költői mű *nem reprezentáló* jellegére int George versével Heidegger, egyben arra, hogy miként hozható még egyáltalán működésbe a szó az egymásnak szegülő elemek kép és név nélküli intonációjának kihordásában (Austrag). A gazdag és finom művű ékszer, mit egykoron egy jó utat követően elhozott, nem kincse többé a földnek, ahol a költő most a lemondást tanulja: *hol megtört a szó, nincs ott dolog sem*. A vers utolsó sora „Kein ding sei wo das wort gebricht”, amely Heidegger szerint ebben a gnomikus formában a költészet átmenetét jelenti ahhoz a szóhoz, amely a lemondás és megvonás nyomán annak meggondolására indít, hogy miként lehet valami, ha a szó nem fejezi ki azt, ami *van*. Ha az, ami van, nem válhat a szóban teljességgel kimondottá. Az utolsó sort követően Heidegger három megjegyzést tett előadásában: 1. Csak a szó engedi a létezőt létezőnek lenni. 2. De miért? Mi a „szó”? *Név, megnevezés*. 3. A szó lényegének kétértelműsége.³ Ennek a három megjegyzésnek nemcsak a költői művet illetően van jelentősége, éppannyira érinti a gondolkodást is a *nyelv eredetének* heideggeri vizsgálata.

Egy évvel ezt az előadást megelőzően a következőt írta a csak 1997-ben publikált *Besinnung* (1938–39) című könyvében: a jövő gondolkodása, amely magát képes újra fontolóra venni, azaz képes a kijózanodásra (Besinnung), a lehetetlen küzdelmet választja, a küzdelmet, amely nem az elintéző győzelemben és kiiktatásban áll, hanem az egymásnak szegülő elemek egy olyan pontját keresi, ahol a vitázó felek közti térben/időben észrevétlenül születik valami, aminek nincs köze az alávetéshez és leküzdéshez. Ez a küzdelem, mely az emberhez egyedül méltó, azért a sajátunk felé mozdító eseményért (Er-eignis) folyik, ami éppen a vitát kihordva a mélység elé, a magát megvonó lét elé mozdít minket. A technikai uralás és kezelés győzelmei után (Machenschaft), az embernek önön pusztításából tanulva kell megértenie azt a küzdelmet, amelynek valóban emberi célja van. Itt annak a saját felé mozdító és a képet nélkülöző szónak („das er-eignete Sagen im bildlosen Wort”) lehet jelentősége, amely abból a józanságból és okosságból születik, ami a feltétlen uralom és győzelemittas birtoklás zsákutcájából az embert maga felé téríti,⁴ s ez megtanulható az átmenet szavaként értett George-versből. A kijózanodott gondolkodás a lét igazságát kérdezi a szó képet nélkülöző mondásában, s ennek során „a szó azonban a válasz-adás és vita közötti küzdelem hangja (Stimme), hangja az eseményből tör elő (anstimmen), áthangolva (durchstimmen) a világító tisztást (Lichtung) és ráhangol a lét mélységére.”⁵ Ennek a fordulatnak mint józanságunk bizonyítékának csak akkor lesz lehangoló következménye, ha nem a lét sokrétű/sokféle hangját kíséreljük meg hallani. Joggal írta Rodolphe Gasché a *Floundering in Determination*⁶ című tanul-

³ Vö. Heidegger, i. m., 72. o.

⁴ Vö. Heidegger: *Besinnung*, Klostermann, 1997., kiad. F.-W. von Hermann, G. A. 66., 15. o. és 84. o. „Seyn ist Er-eignis, austragsames Ereignis: *Austrag*. Das Denken ist künftig das Er-denken (das er-eignete Sagen im bildlosen Wort) der Bereitschaft für die Geschichte des Übergangs (die Überwindung der Metaphysik).” „*Austrag wesentlich dem Abgrund*”

⁵ Uo., 23. o.

⁶ Vö. R. Gasché: „*Floundering in Determination*”, in: *Of Minimal Things. Studies on the Notion of Relation*, Stanford U. P., 1999. 120–121. o. („a mesh of relations would thus emerge that would no longer be simply attuned, synthetic, or originary”)

mányában, hogy az egymásba szövődött viszonylatok módján értett „hang” nem a szintézis, és nem is valami eredet hangjaként értendő –, nem olyan egybe- vagy összehangzás eredménye, amit az emberi hang visszhangjaként hall meg (mintegy a szóba foglalt dolog így léteként!), hanem ráhangolódik arra, hogy a szó *viszonylata*ként érthető lét egy nem teljességgel felfejthető szövődék. Így és csak így értendő az a kijelentése Heideggernek, hogy „a szóban és szóként nyit teret és időt a lét”,⁷ megnyitva ezzel az átmenetet a hallás útján történő megértés felé. A (költői) szóba foglalt válasz, ráhangol a közeli és a távoli újragondolására, a józan hallgatásra. Ezért értelmezi Heidegger George versének „Verzicht” szavát úgy, mint ami nem egyszerűen lemondás a költői szóról és nem is mint ennek elnémulása értendő, hanem ezen a kerülő úton, mintegy a dolgot kifejező szó távollétében íródik a szó, mint magát megvonó lét –, ám valamiként hangot ad neki, még mond valamit a sokrétű viszonylatban levő létről: „mint magát megtagadás (Sichversagen) a lemondás mondás marad”.⁸ A posztstrukturáliszmus innen is tanulhatta volna (ha nem innen tanulta?) a szó által nem reprezentálható lét gondolatát, mint ahogy Werner Hamacher egy bátorítan lábjegyzet erejéig Heideggernek a háború végén keletkezett Nietzsche-szövegére utal (*Die seinsgeschichtliche Bestimmung des Nihilismus*), ahol a megtagadásként értett és elmaradó lét mint önmaga ígérete jelenik meg, az ígéret mint aporetikus szó. A szó olyan útra tér, egy olyan esemény/kimozdítás részévé válunk, ahol nincs semmi biztosítéka annak, hogy a szó és dolog egymással összehangba kerül. A szóban magát megvonó lét igazsága pusztá ígéret: „A megtagadás az ígérés igazsága”,⁹ vagyis a szó és dolog összehangzásának nincs alapja. „So schläft hier nichts auf tiefem grund” (George), ezt tapasztaljuk a vers olvasásakor, a dolgot nem fogja egybe a szó, a szónak nincsenek mélybe nyúló alapjai – pusztá ígéret, amit a lemondásban és megvonásban tanulunk. Tanulni azt, hogy az ígéret nem önbeteljesítő, hanem minket vesz igénybe. „A lemondás igenlőn szól... A lemondás magát megtagadásként, azaz mondásként, magát a szót érinti. A lemondás a szóhoz való viszonylatot/vonatkozást mozdítja ki abba az irányba, ami minden mondást mint mondást érinti. Csak sejtjük, hogy ebben a magát megtagadásban a szóhoz való viszony egy csaknem mértékfeletti bensőségre tesz szert.”¹⁰ Ez azt jelenti, hogy az ígéretet, a szóban rejlő ígérvényt beteljesíteni teljességgel lehetetlen, ám nem mondhatunk le arról, ha még bármi közünk is van a nem szóba foglalható léthez, hogy igeneljük a magát megtagadót (a létet). Az alteráló viszonylatok közt magát kinyilvánító és megvonó lét gondolata rejlik a *logosz* görög tapasztalatában, amivel kapcsolatban Heidegger az írás végén megjegyzi: a *logosz* szava a mondásé és a lété. „Mondás és lét, szó és dolog egy nem nyilvánvaló, alig meggondolt és nem is kigondolható módon tartozik együvé.”¹¹ A rejtett és nem nyilvánvaló vonatkozásnak/viszonylatnak (*logosz*) engedelmeskedő, arra hallgató ember csak egyet tudhat, hogy ez a viszonylat mint rejtett szövődék nem teljességgel felfejthető. A hallás ki van téve a félrehallásnak (hören versus verhören).¹²

(Herder a nyelv eredetéről)

Meglepőnek tűnik, hogy mi módon kapcsolódik Heidegger előadása Herder akadémiai pályázati szövegéhez, de remélhetőleg néhány alapvető herderi felismerés kiemelése nyilvánvalóvá teszi azt a szempontot, ami Heidegger 1939-es előadásában érvénye-

⁷ Heidegger: *Besinnung*, id. kiad., 23. o. („im Wort und als Wort das Seyn west”)

⁸ Heidegger: „Das Wort” (1958), in: *Unterwegs zur Sprache*, Neske, 1959. 228. o.

⁹ W. Hamacher: „Das Versprechen der Auslegung. Zum hermeneutischen Imperativ bei Kant und Nietzsche”, in: *Entferntes Verstehen*, Suhrkamp, 1998. 110–111. o.

¹⁰ Heidegger: „Das Wort”, id. kiad., 232. o.

¹¹ Uo., 237. o.

¹² Uo., 238. o.

sült. Elsőként mindjárt arra az átmenetre hívja fel a figyelmet, amellyel a nyelvre irányuló reflexió túl kell lépjen a nyelv metafizikai felfogásán, a nyelv mint ész szükségképpeni birtoklásán. Heidegger célja, hogy a Herder nyelvfelfogásával való vitán keresztül annak megfontolására intsen, ami a nyelvre irányuló reflexión keresztül a lét(vonatkozás) felé engedi kinyílni a gondolkodást. A nyelv megfontolását úgy jellemezte, hogy általa válik lehetségessé egy egészen más, nevezetesen a léttörténeti gondolkodásba¹³ történő átmenet. Az alapvető eltérés kettejük nyelvfelfogásában az, hogy míg Herdert áthatja egy felvilágosult optimizmus, a nyelv kompenzatorikus erejébe vetett hit, ami által az ember ki tud lépni az állat szűk ösztönmeghatározta életéből, addig Heidegger számára a nyelv mint az észhasználat biztos terrénuma már nem jön szóba. Mi több, Herder számára a nyelv mint pótlék („Keim zum Ersatze”)¹⁴ éppen az, ami az embert ténylegesen emberré teszi, mondhatni általa és benne ember – minthogy benne tesz szert a szabadság előnyére („Vorzug der Freiheit”).¹⁵ Ennek része, hogy az ember képes valamit valaminek a jeleként kivenni, úgy fogalmazhatunk Herdert követve, hogy képes valamit fontolóra venni (Besinnung) és ezt követően világosan különbséget tenni (Merkmale absondern),¹⁶ így tesz szert a szabadság előnyére. „Egy ismertetőjegy (Merkmal), amit el kell különítenie az embernek, és ami világosan megmaradt benne a megfontolás ismertetőjegyeként (Merkmal der Besinnung)... A megfontolásnak ez az első ismertetőjegye a lélek szava volt. Ezzel megtörtént az emberi nyelv feltalálása.”¹⁷ Heidegger kritikai ellenvetése minden nyelv- és ész-analógia ellen irányul, s az ellen, hogy a nyelv metafizikája végső soron nem szakít azzal a szofista felfogással, amely a név által véli értelmesnek a dolgot (vö. *Kratiilosz* 385 c.). Miközben elismeri Herder alapvető kritikáját a naiv racionalizmussal és szenzualizmussal szemben,¹⁸ megállapítja, hogy az mégsem kerül el a reflexiók filozófiák zsákutcáját – azt ugyanis, hogy a lélek önmagát mint legfőbb instanciát, mint az észlelt és jegyként felismert igazságának végső mértékét teszi meg. Heidegger nyelvkritikai fordulatának lényege, hogy a nyelv lényegét nem antropológiai eredete és absztrakt struktúrája felől kell vizsgálni, hanem abból a lényegi odatartozásból, ahogy a léthez, illetve a szó és megfelelés kihordásaként értett saját felé térítő eseményhez tartozik.¹⁹ Ezért utasítja el a nyelvfilozófia megnevezést, ugyanis Heidegger számára a szó folytán célba vett „második kezdet” jóval többet bont ki a szó újragondolásából, mint a nyelvre irányuló reflexióból. A szó, ha valaminek a megnevezéseként szól, biztatást, vigaszt nyújt, valamire szólít s valamit valaminek ítél (Zuspruch), azaz egyidejűleg úgy szól, hogy igénnyel és kíváncsisággal lép fel (Anspruch).²⁰ Heidegger elismeri, hogy Herder nem a tiszta grammatika vagy logika útját választotta, mégis „megmaradt az ismertetőjegyek képzésének, az észnek a *logosz*án belül”.²¹ Igazán fontossá az a herderi felismerés válik, hogy a hallás és odafigyelő engedelmeskedés folytán az ember hallón közelebb van a ki nem jelölhető középhez, ahol a vita időlegesen nyugvópontonra jut. Enged és hallón engedelmeskedik (Hörchen), így állandóan pótolva terjeszti ki a kört, és kimozdítva a név alá foglalt dolog végső je-

¹³ Vö. Heidegger: *Vom Wesen der Sprache* (1939), id. kiad., 5. o.

¹⁴ Vö. Herder: „Értekezés a nyelv eredetéről”, in: *Értekezések, levelek*, Rajnai László (ford.), Rathmann János (szerk.), Európa Kiadó, Bp., 1983. 200. o., és Herder: „Über den Urprung der Sprache”, in: *Herders Werke*, 2. kötet, R. Otto (kiad.), Aufbau, 1982. 109. o.

¹⁵ Uo., magyarul 201. o., németül 110. o.

¹⁶ Uo., magyarul 209–210. o., németül 115–116. o.

¹⁷ Uo.,

¹⁸ Heidegger: *Vom Wesen der Sprache*, id. kiad., 43. o.

¹⁹ Vö. uo., 55. o.

²⁰ Vö. uo., 56. o.

²¹ Vö. uo., 82. o.

lentését, többet fog egybe („Horchen – einholende Ausbreitung [nousz], entrückte Sammlung [logosz]”)²² „...a fülnek kellett a nyelv első tanítómesterévé lennie... Az emberhez tehát mint figyelő, észlelő teremtettséghez (ein horchendes, merkendes Geschöpf) természeténél fogva illik a nyelv... a természet meg fog nyilatkozni számára a fül segítségével... lelke nem nélkülözi majd egészen a nyelvet.”²³ A szó irányába tett fordulat nem jelenti a *logosz* időtlen érvényű jelentésrögzülését. A *logosz* éppen az a teret és időt engedő viszonylat, amely állandóan a megfeszített figyelmen keresztül adja értésre az embernek a létől való függését, ami soha sem foglалható a szóba. A szándék mindketekükönél közös: megtörni a logikai hatalmát, megrendíteni az eltárgyasított nyelvfelfogást (kratülizmus). Heidegger az előadás végén a nyelv és szó viszonyáról megjegyzi: a beszéd hatalma és hatalomvesztése egyben az a nyelvhasználat, amely a rendelkezésre bocsátás eszközeként az embert ugyan uralomhoz segíti, de messzire távolítja a szabadságnak attól az előnyétől, amiről Herder beszélt egykor. A szó tapasztalatáról pedig ki jelenti, az ember útra kel, hogy annak mértéke szerint nyerjen tapasztalatot („die Fahrt in die Gestimmtheit und Stimmung” – „Erfahrung”), ami a szón keresztül magát intonálja, ami benne kap hangot anélkül, hogy egy-be esne tárgyával. Ebbe, a szó halkuló intonációjába jutva van az ember a nem-tárgyi létnél, és kerül abba a köztes térbe, ahol különbözővé válik a létező és a lét (ontológiai differencia!). Ahol a döntés rólunk esik, s nem mi teszünk különbséget – ez az értelme az *igenelni* a *lemondást* fordulatnak. Hogy mennyire jelen volt ez a XVIII. századi gondolkodó művében – jöllehet Herder nem beszélt a létfelvetés ellenében a második kezdetről –, ahhoz elegendő bepillantunk az egy évvel későbbi *Vom Erkennen und Empfinden der menschliche Seele* című munkájába, amelyben arra figyelmeztet, hogy még a legmélyebb nyelv is csak fogalomná és dologgá teszi az ést és a szót. A szó többlete abból a *belső szóból* születik, amely szinte isteni adományként mint értelem érinti meg a lelket.²⁴ Ami nem a dolog értelme, hanem egy értelmes vonatkozás/viszonylat, ami által a szón keresztül értjük a dolgot. A hermeneutika botrányát ha nem is számolja fel teljességgel a *belső szó*, a *logosz endiathetosz* (Augustinus) ragyogó gondolata, ám mégis annak lehetőségét foglalja magába, hogy az ember a rögzült és külsővé vált megkopott beszéd szavai ellenében részesüljön valami nem vártban, amit mégis a szó tesz hallhatóvá a számára. A hermeneutikai történet ez, miként Gadamer írta főművében,²⁵ amiben a szó, a minket döntés elé állító nyelv egyben azzal szembesít, azt adja értésre, hogy miként különbözik a rögzített, tárgyi létező és a lét. Joggal mondta, persze Herder felismerését követve, Heidegger, hogy a hallás az az érzék, amely a leginkább illeszkedik a nyelvhez („der füglichste Sinn zur Sprache”),²⁶ s ez az illeszkedés az a mérték, amit mindig a hallott szó kényszerít ki és ad értésünkre. A hallás mint hermeneutikai történet lényege éppen a *szólításban áll*,²⁷ amely a *logoszt* tudja hallgatni, azt a nem nyilvánvaló illeszkedést, amelynek mindig a mondottnak adnak mértéket, és amely egyben minden előre kész értelemelvárást destruál.

Heidegger ahhoz a nyelvi tradícióhoz kapcsolódott, ami még Herdernél és Humboldt nál érvényesült, amelyben a hallásnak, a beszédes hallgatásnak, a felénk irányuló szó iránti figyelemnek oly nagy szerepe volt, s amit manapság éppen Gadamer hermene-

²² Uo., 137. o.

²³ Herder, i. m., magyarul 228–229. o., németül 127. o.

²⁴ Vö. Herder: „Vom Erkennen und Empfinden der menschlichen Seele”, in: *Herders Werke*, 3. kötet, R. Otto (kiad.), Aufbau, 1982., 371. o.

²⁵ Gadamer, i. m., 321. o.

²⁶ Heidegger: *Vom Wesen der Sprache*, id. kiad., 139. o.

²⁷ Gadamer, i. m., 320. o.

utikája nyomán Manfred Riedel²⁸ és Jürgen Trabant elevenítette fel. Heidegger egy későbbi, 1957-ben tartott előadásában²⁹ ismételten George verséhez kapcsolódóan írt a hallásról mint odahallgatásról, ami által kivesszük a választ a szóból, a szót mint megfelelést fogjuk fel. A nyelv azt mondja, annak mondása, amire nincs más bizonyíték csak ön maga, *a nyelv tehát ígéret*, annak ígérete, hogy a dolog van, és úgy van. A halló ember mint a leginkább illeszkedő érzékre hagyatkozó lény kihallja, félrehallja vagy éppen meg sem hallja a felhívást, ami a szóból felé irányul. Illeszkedik az elhangzotthoz lelke érintettségé szerint. Amikor pedig Gadamer az *Über das Hören*³⁰ című írásában felelevenítette a görög *logosz* gondolatot, akkor éppen ezt a tradíciót követte, amely Heideggernél is fennmaradt, s amely nála a következőképpen összegződött: *a szó az nem a szavak*. („Das Wort ist nicht die Wörter.”) Az ember akkor ért, ha a szavak helyett a szót hallja, ami elől nem térhet ki, aminek szemléletes tárgya érinti őt. Így tartozik össze hallás és engedelmeskedés, amit a lemondásban gyakorol az ember, ami persze nem aszkézis és nem misztika, hanem odaadó figyelem a szóra, ami egyedül az embert tünteti ki az élőlények közül. A tét pedig nem kevés, a szóban rejlő igaz mondást érteni, és ennek megfelelni.

²⁸ M. Riedel: „Die akroamatische Dimension der Hermeneutik”, in: *Philosophie und Poesie*, kiad. A. Gethmann-Siefert, frommann-holzboog, 1988., uő.: *Hören auf die Sprache. Die akroamatische Dimension der Hermeneutik*, Suhrkamp, 1990., J. Trabant: *Traditionen Humboldts*, Suhrkamp, 1990. És legutóbb H. Schmid: *Kunst des Hörens. Orte und Grenzen der philosophischen Spracherfahrung*, Böhlau, 1999.

²⁹ Heidegger: „Das Wesen der Sprache”, in: *Unterwegs zur Sprache*, id. kiad., 179–180. o.

³⁰ Gadamer: „Über das Hören” (1998), in: *Hermeneutische Entwürfe*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 2000.

ESZTÉTIKAI IDENTIFIKÁCIÓ, SZUBLIMÁCIÓ, KATARZIS

Köztudott, hogy az *Igazság és módszer* nagyszabású univerzálhermeneutikai gondolatmenetét Hans-Georg Gadamer az esztétikai tapasztalat problémájának újraértelmezéséből bontakoztatja ki, mégis gyakran megválaszolatlanul marad az a kérdés, hogy miért éppen itt nyílik lehetőség a megértés történetiségének hatástörténatként való újraszituálására.¹ A Gadamer-recepció – nyilván főként a heidelbergi filozófus klasszikus műalkotáseszménye, illetve allegorézisre hajlamos műértelmezései által elvakítva – sokszor nem is ismeri fel vagy nem hangsúlyozza kellőképpen annak a kritikai munkának a jelentőségét és radikalitását, amelyet az *Igazság és módszer* első része végrehajt, és amelyet kézenfekvő az esztétikai tudat destrukciójaként értelmezni. E munka sokat idézett végkövetkeztetése („Az esztétikának fel kell oldódnia a hermeneutikában.”)² nemcsak az *Igazság és módszer* hermeneutikai projektumának további alakulása szempontjából értelmezhető (például a hermeneutika univerzalitásiigényének bejelentéseként), hanem az esztétikai tudat, illetve – Gadamer kifejezésével – az „esztétikai megkülönböztetés” konzekvens kritikája eredményeként is.

Mint azt már Gadamer egy korábban megjelent írása is tanúsítja, az esztétikai tudat elkülöníthetőségének lehetősége számára egy történeti folyamat eredménye, amely ízlés és ítélet disszonanciájának egyfajta kompenzációjaként áll az esztétikai reflexió rendelkezésére,³ s amelynek éppen a történetiség (a megértés történetisége) nyújtja a kritikáját is egyben. Gadamer már itt is a műalkotás történeti tapasztalatának mint „az értelem-történet anonimitásának” azon teljesítményét szegezi az esztétikai szférát kitüntető (és mind a produkció, mind a recepció oldalán körvonalazható) zsenifogalommal szembe, amely „létünk történetiségét veszi igénybe”, és amely a hagyománytörténet tapasztalatában „a saját jelen történeti mélységét tárja fel.”⁴ Az esztétikai ítélet így másodlagos, privatív (megfosztó) aktussá degradálódik, amely a műalkotás történeti tapasztalatának egy mozzanataként csak az értelemalkotás sikertelensége esetén lép elő, illetve zárul vissza az esztétikai tudat reflexív önélvezetébe. Sőt, mint Gadamer már ekkor felhívja rá a figyelmet, az, ami a műalkotásban „művészi”, az maga is a mű értelem-történetének egy történeti momentumaként ragadható meg érvényesen.⁵

Az „értelem-történet” fogalma azt is magával vonja, hogy a műalkotás megértése – mint hermeneutikailag minden megértés – egy olyan folyamatként ragadható meg, amely a megértett létehez tartozik, amit Gadamer a legmegkapóbban a játék közismert példáján fejt ki az *Igazság és módszer*-ben. Az esztétikai tudat szubjektivizálódásának kri-

¹ Gadamer magyarázatát l. H.-G. Gadamer: *Igazság és módszer*, Budapest, 1984, 22., 86–87. o.

² Uo., 126. o.

³ Uő.: „Zur Fragwürdigkeit des ästhetischen Bewusstseins”, in: uő.: *GW 8.*, Tübingen, 1993, 6. o.

⁴ Vö.: uo., 16–17. o.

⁵ „[D]ie Kunst ist keine selbstverständliche und eindeutige Gegebenheit, durch die sich etwas als ein Kunstwerk bestimmt, sondern eine Auffassungsform, die selber ihre geschichtliche Stunde hat.” (Uo., 11–12. o.)

tikája az *Igazság és módszer*ben éppen ezért kivonja az esztétikai tapasztalatot a szubjektív tudat hatásköréből, megfosztva evvel az „élmény” (Erlebnis) fogalmát az esztétikai hatásfolyamatra adott magyarázat potenciáljától. E kifejezés fogalomtörténete, mint Gadamer megmutatja, az élet kontinuitásából való kiragadottság és a saját élet egészére való vonatkoztathatóság dialektikájában szituálja az esztétikai tapasztalatot,⁶ ami az esztétikumot a valósággal szembehelyezett „látszat” (Schein) karakterével ruházza fel, amely így – hasonlóan például az álomhoz – a valóság tapasztalatával szemben érvényét veszti.

Az esztétikai szféra elkülönítése (az „esztétikai megkülönböztetés”), az esztétikai tudat leválasztása vagy absztrakciója tehát egy olyan művészetfelfogást szolgál ki vagy éppen hív életre, amelyben a mű elveszti minden kapcsolatát mind létrejöttének, mind befogadásának kontextusával, illetve – amit Gadamer visszatérően a múzeum példájával illusztrál – egyfajta történeti szimultaneitás (valójában történetietlen) fikciójába illeszkedik, melynek illuzórikusságát Gadamer a „tisztá érzékelés” kritikájával⁷ tárja fel. A valósággal szembeállítható esztétikai szféra (s ezzel a szublimáció mint a műalkotás voltaképpeni teljesítménye) képzete a művész mint zseni (az Immermanntól vett kifejezéssel: a „világi üdvözítő”)⁸ századfordulós szerepválságával rendül meg: a műalkotás befejezhetetlenségének vagy lezárhatatlanságának új tapasztalatával szemközt – mint azt Gadamer Valéry példáján megmutathatónak véli – a művészet „tiszta” esztétikai tapasztalata immár csak a zseni funkciójának a befogadói oldalra való áthelyezésével őrizhető meg. Ez azonban – amit Gadamer gondolatmenete Lukács és Kierkegaard szövegien keresztül igazol – az élmény lehetőség-jellegével, sokféleségével és pillanatyniságával a műalkotás, illetve a megértő (a befogadó) identitásának megszűnéséhez vezetne, ismét elszakítva a kapcsolatot a mű és önnön történetisége között.⁹ Az „élmény”-fogalom operacionalizálhatósága tehát ott ütközik saját határaiba, ahol elvileg lokalizálható lehetne: a megértés mindenkori jelenében. Gadamer ezzel a mindenkori önmegértés kontinuitásának megőrzését (azaz az élmény diszkontinuitásának megszüntetését) helyezi szembe, amivel az esztétikai tapasztalat is az önmegértés (a más általi önmegértés) egyik módozataként válhat felfoghatóvá, azaz részesülésként a megértés lezárhatatlan történetiségében.

Az esztétikai tudat destrukciója tehát a megértés hermeneutikai fogalmának szerves következménye. Mindez több kérdést is maga után vonhat, amelyek több irányba is elmozdíthatják az esztétikai kommunikáció látens képletét Gadamernél. Egyfelől láthatóvá válik az, hogy az esztétikai tapasztalat hermeneutikai fogalma saját igazságánál fogva rendíti meg a „művészet” időtlen szférájának illúzióját, sőt függetlenségének tételezését: az esztétikai tapasztalat mint az önmegértés egyik formája éppen azáltal lehetséges, hogy a közvetlen élmény mint a befogadás feltételezett alapmodalitása tarthatatlannak bizonyul. Ezzel együtt – másfelől – megrendül az „esztétikai megkülönböztetés” lehetősége, azaz a művészet és befogadásának tapasztalata elveszíti a valóság tapasztalatához viszonyított kompenzációs szerepét, mint az önmegértés egyik lehetősége viszont felruházzódik a megismerés képességével („a művészet megismerés, és a műalkotás tapasztalata ebben a megismerésben részesít bennünket”).¹⁰ Ezzel az *Igazság és módszer* a közvetlen esztétikai élményt mint a művészet igazságára vonatkozó kérdés akadályát, a művészetet mint a megismerés egy fundamentális módját pedig a megértésfolyamat történeti síkjának tapasztalataként értelmezi át. Feltűnő azonban, hogy az esztétikai diskur-

⁶ Gadamer, 1984, 68–69. o.

⁷ Uo., 82–84. o.

⁸ Uo., 80. o.

⁹ L. uo., 84–85. o.

¹⁰ Uo., 85. o.

zus ezen alapfogalmainak újraértelmezése egy meglehetősen platonikus séma segítségével történik meg: azzal, hogy Gadamer az élményesztétika alapvető bírálata végén az élmény pontualitásában a műalkotás egységének, a művész és a befogadó identitásának veszélyeztetését s így az önmegértés kontinuitásának megszüntetését jelöli ki az élményfogalom operacionalizálhatóságának végső határaként, egyben az identitás megrendítésének fenyegető potenciáljával ruházza fel a közvetlen esztétikai tapasztalatot. A művészet ezen képességének bírálata legalábbis emlékeztet az *Állam* művészetkritikájának (605d-606b)¹¹ agresszivitására, ami Szókratésznek abban a figyelmeztetésében csúcspontot képez ki, amely a tragédia hőségének szenvedése iránti részvét azon destruktív hatására emlékeztet, amely a befogadó saját identitását veszélyezteti („mert ha a mások bajain nagyra növeljük siránkozásai hajlamunkat, ezt a magunk szenvedéseiben már aztán nem egykönnyen tudjuk féken tartani”).

Az esztétikai dimenzió függetlenségének kérdése tehát Gadamer újfogalmazásában sem képes egyértelműen megszabadulni az esztétikai identifikáció vagy legalábbis az identitás esztétikai provokációjának ősi problematikájától: feltételezhető, hogy az esztétikai tudat destrukciója nem teljesen érintetlen e kritikai művelet lehetséges restauratív vagy defenzív aspektusától, amely az identitás fogalmával hozható kapcsolatba. E séma szerint ugyanis az esztétikai illúzió, az irreálissal való azonosulás látenszen a valós identitás kritikájának bizonyul, míg az esztétikai illúzió leleplezése az identitás megőrzését (történeti síkon: a megértés történeti kontinuitásának megőrzését) szolgálja. Némiképp óvatlanul ugyan, de ez a chiasztikus viszony egy irodalomelméleti síkra is kivetíthető, ami a mögötte rejlő nyelvi modell esetleges feltárulkozásával is kecsegtethet: a fiktív hőssel való naiv azonosulásnak a befogadó identitását veszélyeztető képlete állítható szembe egy reflektált befogadás- vagy olvasásmóddal, amely a fikciót mint fikciót (és ezzel a fikció/realitás-különbség felfüggesztését) leplezi le, s amely így az esztétikai tapasztalatot egyfajta „kívülrőlként”, a befogadó valós identitását helyettesítő, tehát avval nem érintkező állapotként feltételezi. Szem előtt tartva azt, hogy ez a problematika már ókori megjelenése idején is a retorika kérdéséhez kapcsolódott, feltételezhető, hogy megközelíthető a retorika fogalmaival is. Ha az, ami nem valóságos, a retorika eszközeivel hihetővé, illetve hatékonyvá tehető, akkor a nyelv meggyőzőereje, performativitása az esztétikai illúzió (egyik) nyelvi lehetőségfeltételének tekinthető. Az esztétikai illúzió leleplezése, érvénytelenítése ebben az összefüggésben a költői nyelv referenciális polivalenciájának tudatosulásával modellálható, egy olyan reflektált folyamattal, amely a nyelv kognitív működésére irányul, s amelyet Paul de Man retorikai olvasásnak nevez.¹² Feltehető, hogy ennek a modellnek juthat némi szerep az esztétikai identifikáció problematikájának végiggondolásában, ám amilyen csábítóan kínálja a gyors azonosítás lehetőségét, olyannyira bizonytalan az a nyereség, amelyet ez az azonosítás magával von. Mindenesetre az esztétikai identifikáció különböző 20. századi elképzelései nem feltétlenül teremtenek olyan összefüggést, amelyet éppen ez a feltételezett nyelvi modell világít meg, sőt az is elképzelhető, hogy éppen fordított a helyzet.

Az identitás fogalmának problémátörténete a 20. századi szellemtudományok különböző diszciplínáiban arról tanúskodik, hogy a kifejezés sokkal inkább olyasvalamit jelöl, ami bizonyos körülmények között létrejön és operacionalizálódik, mintsem például valami eleve adottat vagy adottként felfogottat, s ilyen értelemben világosan elkülöníthető például az individualitás fogalmától – a szociológia diskurzusában például sokkal inkább a „szerep” konstrukciójával kerül összefüggésbe. Ez azt is jelenti, hogy – legalábbis

¹¹ Platón: „Állam”, in: *Platón II.*, Budapest, 1984, 679–681. o.

¹² P. de Man: „Ellenszegülés az elméletnek”, in: *Szöveg és interpretáció*, Bacsó B. (szerk.), Budapest, (é. n.), 103–112. o.

Heidegger óta – csakis a differencia fogalmának korrelatívumaként gondolható el. Niklas Luhmann például a differencia fundamentális tapasztalatából kiindulva írja le az identitás konstrukcióját az autopoietikus rendszerekben, amely tulajdonképpen önreflexív processzusok ismétlődéseként fogható fel, melyek a rendszer / környezet-differenciát a rendszer komplexitásának csökkentésével stabilizálják, azaz az identitás létrejöttének egy „komplexitás-lejtő” (Komplexitätsgefälle) a feltétele.¹³

Ha viszont az identitás bármifajta konstrukciója nem függetleníthető a különbség, azaz a máság tapasztalatától, vagyis nem szakítható el az identifikációtól mint processzustól, akkor az esztétikai identifikáció problémája valóban kitüntetett hozzájárulást jelenthet az önmegértés eseményének megközelítéséhez. Az irodalomelméleti gondolkodás számára e téren a pszichológia kínálta a legelső inspirációkat, elsősorban Freud bizonyos írásai. Azzal, hogy a művészi tevékenységet a regresszív lelki folyamatokhoz hasonlítva Freud az identifikáció és a regresszió kettős szublimációs potenciáljában, illetve ezek egymást kiegészítő mozgásában lokalizálja az esztétikai élvezetet, ez utóbbiban ismeri fel azt a médiumot, amelyben lehetővé válik „legyőzni azt a taszítást, ami bizonyára összefügg az én és a másik között emelkedő korlátokkal”.¹⁴ Ez a fogalmazás láthatóvá teszi, hogy az identifikáció és az esztétikai élvezet között ily módon megteremtett kapcsolat legalábbis implikálja az identitás megrendítését mint az esztétikai élmény platóni teljesítményét, rávilágítva arra a látens összefüggésre, amely a szublimáció pozitív és az én határainak elbizonytalanításában rejlő skizoid tapasztalat negatív processzusa között létrejön. A pszichológiai irányultságú irodalomelméletben azonban – nyilván nem véletlenül – döntően az identitás megőrzésének mechanizmusai határozzák meg a befogadói aktivitás leírását, például Norman N. Holland azon tételében, amely szerint az interpretáció valójában nem más, mint az identitás egy funkciója,¹⁵ s amely nyilván nem független attól, hogy Holland a befogadási folyamatot tulajdonképpen a fantázia provokációjának „megszelídítéseként” és – például a defenzív reakciók és a szublimáció kölcsönhatásának folyamatában – egy alapvetően restauratív transzformációsorozatként ragadja meg, amivel végső soron egy meglehetősen sematikus, kiegyenlítő logikájú katarziszfelfogást érvényesít.¹⁶ Azzal, hogy visszaradi az esztétikai élvezetben kiszolgáltatott identitás feltételezésétől, amelyet Freud felfogása még implikál, az irodalompszichológia bizonyos értelemben rászolgált Adorno ironikus ítéletére, mely szerint „ami a szexus minden hangsúlyozása ellenére nyárspolgári benne, az abban leplezhető le, hogy a vonatkozó munkák [...] neurotikusokként hordják le azokat a művészeket, akik műveikben cenzúrázatlanul objektívalják a jelenlévő negativitását.”¹⁷

Az identifikáció mint a másik tapasztalata, mint „önélvezet az idegen élvezetében”¹⁸ mindazonáltal alapvető paradigmáját nyújtja az esztétikai élvezet, illetve az élmény provokatív teljesítményének, noha nem minden megszorítás nélkül: míg egy társadalmi szisztémában meghatározott vagy éppen egy mindennapi kommunikatív helyzetben az idealizált vagy bármilyen oknál fogva vonzó másik az azonosulásnak egy ele-

¹³ Vö.: N. Luhmann: *Soziale Systeme*, Frankfurt, 1988², 111–112., 249–252. o., továbbá uő.: „Identitätsgebrauch in selbstsubstitutiven Ordnungen, besonders Gesellschaften”, in: *Identität*, O. Marquard – K. Stierle (szerk.), München, 1996², 316–322. o.

¹⁴ S. Freud: „A költő és a fantáziaműködés”, in: *Művészetpszichológia*, Halász L. (szerk.), Budapest, 1973, 200. o.

¹⁵ N. N. Holland: „EGYSÉG IDENTITÁS SZÖVEG ÉN”, in: *Testes könyv I.*, Kiss A. A. – Kovács S. s. k. – Odorics F. (szerk.), Szeged, 1996, 291–292. o.

¹⁶ Vö. elsősorban uő.: *The Dynamics of Literary Response*, New York, 1989³, 277–280., 312. o.

¹⁷ Th. W. Adorno: *Ästhetische Theorie*, Frankfurt, 1970, 19. o.

¹⁸ H. R. Jauss: *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*, Frankfurt, 1984⁴, 86. o.

ve adott vagy egy meghatározott kontextus által kijelölt lehetőségét kínálja fel,¹⁹ az irodalmi művek befogadását tekintve aligha lehet eltekinteni attól, hogy az irodalmi hős nem fogható fel jelenlévőként, mint ahogy az irodalmi szöveg is inkább érvénytelenít, mintsem előír egy pragmatikailag meghatározott szituációkontextust. Ebből a szempontból viszont elgondolkodtató, hogy az irodalmi hőshöz való viszony pszichológiai modellje sokkal inkább a gyászmunka, sőt még pontosabban – a Freud kidolgozta értelmében – a melankólia lehet,²⁰ amelyet azonban az tüntet ki, hogy a másik megőrzésére, illetve bekebelezésére tett kísérlet az én kiüresítését is magával vonja,²¹ ami egy újabb adalékot jelenthet arra vonatkozólag, hogy Freud művészetfelfogása nemcsak a szublimációval, hanem az identitásvesztéssel is számol mint az esztétikai élvezet egyik komponensével.

Hans Robert Jauss az esztétikai élvezet újraértékelését célzó vállalkozása során felhívja a figyelmet arra, hogy Freud elemzése a regresszió és az identifikáció kettős élvezetforrásáról lehetővé teszi e gondolatmenet kiegészítését a Freudnál hiányzó „interszubjektív szempont” irányába, ami egyben feltárja az esztétikai élvezet egyik alaptapasztalataként rehabilitálandó „katharszis” teljesítményét.²² Visszautalva az imént felvázolt chiasztikus viszonylatra, amely az esztétikai dimenzió függetlensége és a befogadói identitás ellentétesen feltételes viszonyában mutatkozhat meg, úgy lehetne fogalmazni, hogy Jauss az „önélvezet az idegen élvezetében” tételével egyfajta egyensúly megteremtésére tesz kísérletet, amennyiben az esztétikai élvezetet a katharszis síkján egyszerre a tiszta, érdek nélküli élvezet, illetve az önmegértés provokációjának közegeként írja le. Ez a kettősség igazítaná ki a katarzis egyoldalú elképzelését: „Annak a nézőnek és hallgatónak az identifikációja, aki önmagát idegen történetekben vagy a nem mindennapos példaképekben élvezzi, kommunikatív vonatkoztatási keretként képes a magatartásminták továbbhagyományozására vagy újak kialakítására”, de – másfelől – „kedélyének magányos felszabadításában tisztán privát élvezetet is találhat”.²³ Éppen a katarzis ezen kettős teljesítménye teszi azonban lehetetlenné a „tökéletes” identifikációt, amelyet Jauss egy „distanciateremtési folyamat” fázisaként interpretál újra.²⁴ Jauss értelmezésében az esztétikai identifikáció egyszerre antropológiailag és történetileg is meghatározott folyamatként világítja meg az esztétikai interakciós minták egyik leglényegesebb aspektusát.

Eszerint az identifikáció igényének történeti eredete egyfajta antropológiai hiány- vagy tökéletlenség-tapasztalatban s ezáltal a tökéletesség, az idealizáció vonzerejében, így eminensen a vallási tapasztalatban,²⁵ majd a példaszerűség értelemképző teljesítményében fedezhető fel, esztétikai szerepkörének kialakulását Jauss tehát (nem is annyira) látenszen egyfajta szekularizációs folyamatként ábrázolja, s az irodalmi hőssel való azonosulás interakciós sémáiról alkotott modellje láthatóvá teszi e folyamat további történeti fázisait is.²⁶ A modellnek elsősorban az a jelentősége, hogy – a kizárólag az olvasó

¹⁹ Berger és Luckmann szerint pl. a közösség tett szituációs keret egyenesen előfeltétele az identifikációnak, vö.: P. L. Berger – Th. Luckmann: *The Social Construction of Reality*, New York, 1967², 160. o.

²⁰ Paul Ricoeur szerint egyébként a két fogalom amúgy sem válik el szigorúan Freud diskurzusában, vö.: P. Ricoeur: *Freud and Philosophy*, New Haven/London, 1970, 132. o.

²¹ Vö.: Freud: „Trauer und Melancholie”, in: uő.: *Psychologie des Unbewussten (SA III)*, Frankfurt, 1982, 200. o.

²² Jauss, i. m., 87. o.

²³ Uo., 170. o.

²⁴ Uo., 244. o.

²⁵ Uo., 304–306. o.

²⁶ Uo., 247–251. o.

pszichikai diszpozícióira koncentráló irodalompszichológiai kezdeményezésekkel ellentétben – az esztétikai élvezet kommunikatív teljesítményére alapul. Az interakciós modell öt modalitása (a játék, ünnep vagy rituálé vonatkozásaiban alapvető szerepcse-re-lehetőség asszociatív, a tökéletes hősről vonatkozó admiratív, a résztvevőként megnyilvánuló szimpatetikus, az arisztotelészi értelemben vett kataritikus és végül az elidegenítő, tehát az azonosulást magát meggátoló ironikus modalitás) a másikhoz való viszonyulás lehetséges realizációit illusztrálja, amelyek Jauss munkáiban a tökéletességtől mint a megértésfolyamat megelőlegezett instanciájától a másik (a „felebarát”) kontingenciájáig mint a megértés körülményeinek esetlegességéig (azaz a felső instanciát nélkülöző megértésig) terjednek.²⁷

Az itt felvezetett problematika szempontjából ennek az általánosításnak a jelentősége, hogy az esztétikai identifikáció képlete általában igényt tart egy olyan megelőlegezett instanciára, amely értelmet ad a másikkal való azonosulásnak, vagy biztosítja az identifikálódás nyújtotta értelemtöbbletet (s ezáltal tulajdonképpen a másik vonzerejét), például az idealizáció sémája szerint.²⁸ Hogy ez mennyire általánosan integráns eleme a dialogikus folyamatoknak, az nemcsak abban válik láthatóvá, hogy a szövegek megértésének lezárhatatlan folyamatában még Bahtyin is csak egy felsőbb instancia feltételezésével látja biztosítotttnak egyáltalán a megértés lehetőségét,²⁹ hanem például a „tökéletesség megelőlegezésének” gadameri fogalmában, amely abból a téziséből következik, mely szerint csak az érthető meg, ami tökéletes értelemegésszel rendelkezik, s amely így minden megértésfolyamat (s egyáltalán a hermeneutikai kör) alapvető struktúramozzanata.³⁰ Ezt Jauss egy másik szinten az esztétikai kommunikáció kikerülhetetlen momentumaként maga is érvényesíti.³¹ Az esztétikai identifikáció műveletének jaussi modelljében azonban mégis csak korlátozott szerep jut ennek az elvnek, amennyiben magának az azonosulásnak a folyamata itt tulajdonképpen mediális funkciót tölt be: az esztétikai tapasztalat kommunikatív aspektusa ugyanis az esztétikai reflexió mozzanatát is tartalmazza, amivel az azonosulás az esztétikai esemény egyetlen mozzanataként stabilizálható csupán, egy önmagát törölő folyamatként, amelynek láthatólag az a leglényegibb teljesítménye, hogy megteremti a katarzis kettős teljesítményének feltételét (vagyis az esztétikai élvezet médiumát) s így biztosítja az esztétikai dimenzió – legalábbis pillanatnyi – függetlenedését.

Mint látható, az esztétikai tudat függetlenedése tehát a „tökéletesség” struktúramozzanatára is igényt tart, feltehetően azonban a kérdés, hogy miként alakul át az esztétikai élvezet és az identifikáció feltételrendszere egy olyan megközelítésben, amely eleve a „tökéletlenség”, pontosabban a töredékszerűség létmódját tulajdonítja a művészetnek? Az élvezet és megértés kölcsönviszonyára épülő esztétikum kommunikatív teljesítményének megalapozásánál Jauss legfőbb vitapartnere az az Adorno, kinek számára ez a kölcsönviszony kizárólag egyfajta negatív dialektikaként, sohasem összebékülésként mutatkozik meg az esztétikai folyamatban.

Adorno az esztétikai dimenzió függetlenedése és a művészet konstitutív negativitása közötti összefüggést (az esztétikai szublimáció egyfajta képletét) a modern társadalmak elnyomó mechanizmusaival magyarázza: „A neutralizáció az esztétikai autonómia tár-

²⁷ A kontingens másik kérdése Jauss utolsó írásaiban lép elő központi problémaként, l. elsősorban Jauss: „Probleme des Verstehens”, in: uő.: *Probleme des Verstehens*, Stuttgart, 1999.

²⁸ Identifikáció és idealizáció pszichológiai összefüggéséről l. Ricoeur, i. m., 215–222. o.

²⁹ Vö.: M. M. Bahtyin: „A szöveg problémája a nyelvészetben, a filológiában és más humán tudományokban”, in: Uő.: *A beszéd és a valóság*, Budapest, 1986, 511. o. Jauss kommentárját ehhez l. Jauss, 1984⁴, 682–683. o.

³⁰ Vö.: Gadamer: „Vom Zirkel des Verstehens”, in: uő.: *GW 2*, Tübingen, 1993², 63–65. o.

³¹ L. Jauss, i. m., 324. o.

sadalmi ára.”³² Ez egyben azt is jelenti, hogy a befogadás kultúrája a nyárspolgári műélvezetben nyeri el társadalmilag támogatott formáját, ami éppen élvezet és megértés kölcsönviszonyának az előbbi oldalán való homogenizálásában tárul fel: a „Kunstgenuss” kritikája elsősorban azoknak a „jótékony kultúrjavak”-nak a szublimációs (ál)potenciáljára irányul, amelyek lényegében egyedül a művészet kompenzációs teljesítményét engedik érvényesülni, s így elrejtik a műalkotás eredendő negativitását. Minthogy az ember „valójában annál kevésbé képes élvezni a műalkotásokat, minél jobban megérti őket”,³³ a szublimációs élvezet sémája mindig a fennállót és vele együtt a szubjektumra kényszerített identitást erősíti meg: az esztétikai identifikáció Adorno számára a műkedvelő befogadasmódját tünteti ki, amely végső soron – mint azt éppen az iparszerű tömegkultúra tanúsítja – a befogadó identitásának reprodukciójához vezet.³⁴ Mint ismeretes, a modern tömegkultúra Adorno számára lényegében a „magas” művészet felemás autonómiájában is benne rejlő ideologikus mechanizmusok leplezetlen feltárulkozásának színtere, míg hasonlóképpen a tömegkultúra kritikájában válik láthatóvá az is, hogy a „katarzis” képlete voltaképpen nem más, mint az egyfajta „pótkielégülésként” felfogott esztétikai szublimáció maszkja, vagyis – megfordítva – a „műélvezet” nyújtotta szublimáció voltaképpen csak leleplezi azt az ideologikus mozzanatot, amely szerves eleme a „katarzis” fogalmának is.³⁵

A műalkotás valódi hatását Adorno a katarzistól világosan elkülönítve egyfajta „megrendülésként” (*Erschütterung*) interpretálja, amely tulajdonképpen a befogadó énjének önelvesztését, önmagáról való megfeledkezését, saját végességének megtapasztalását, valamiféle lenyűgözöttséget implikálja: a „megrendülés” nem azonos azonban az „élmény” szokványos fogalmával, sokkal inkább „az én likvidálásának mementójaként” fogható fel. A művészet hatalmának ezen tapasztalata a mű „szuggesztív erejéből”, önmegerősítő, önmagát létesítő aktusából ered, amit Adorno szemléletes példája Beethoven IX. szimfóniájának értelmezésével mutat be („A Kilencedik szimfónia reprízének beköszöntése a szimfonikus folyamat eredményeként annak eredeti létesítését ünnepli. Az »így van ez« lenyűgöző erejével dördül fel.”).³⁶

Jauss Adorno negativitás-fogalmában, és így az esztétikai tapasztalat és az identitásvesztés összefüggésének képletében is a „szigorú puritánok” Platónról Rousseau-n át – némi megszorítással – de Manig terjedő tradícióját³⁷ ismeri fel. A két pozíció, vagyis Jaussnak az esztétikai tapasztalat kommunikatív teljesítményére épülő, illetve Adorno bizonyos értelemben akommunikatívnak nevezhető művészetfelfogása közötti viszony legszemléletesebben talán egy – bár nyilván nem annak indult, mégis – szövegértelmezési vitában válik megragadhatóvá. Adorno és Horkheimer köztudottan többek közt az *Odüsszeia* elemzésével kísérelték meg feltárni a felvilágosodás önmomboló mítoszát, s ebben az elemzésben Odüsszeusz és a szirének történetét az autonóm művészet neutralizálódásának allegóriájaként interpretálták.³⁸ Eszerint Odüsszeusz, illetve társai a művészet közvetlen hatását semlegesítő elnyomó mechanizmusok két útját testesítik meg: a társak

³² Adorno, i. m., 339. o.

³³ Vö.: uo., 25–27. o.

³⁴ Vö.: uo., 514–515. o.

³⁵ Vö.: pl. uo., 354., ill. M. Horkheimer–Adorno: *A felvilágosodás dialektikája*, Budapest, 1990, 174. o.

³⁶ „Der Eintritt der Reprise der Neunten Symphonie feiert als Resultat des symphonischen Prozesses dessen ursprüngliche Setzung. Sie erdröhnt als ein überwältigendes So ist es.” Vö.: Adorno, i. m., 246., 363–364. o. (az idézetet l. a 363. oldalon).

³⁷ Vö.: H. R. Jauss: „Brief an Paul de Man”, in: uő.: *Wege des Verstehens*, München, 1994, 301. o.

³⁸ L. Horkheimer–Adorno, i. m., 51–53. o.

kelhetik azt (csak a veszélyről tudnak, az ének szépségét, az esztétikum vonzerejét nem tapasztalják meg), a lekötözött Odüsszeusz viszont a közvetlen élménytől megfosztva csak a szirének „retorikájának” való ellenszegülés társadalmilag megszabott formáját valósítja meg, amivel a szirének csábítása „művészetté” semlegesül: Odüsszeusz „mint-egy koncerten vesz részt”, mozdulatlansága Adorno és Horkheimer olvasata szerint a közvetlen tapasztalás és az esztétikai élvezet kettéválásának, az esztétikai tapasztalat kontemplatív válságának pillanatát ragadja meg allegorikusan. Ez az allegorikus értelmezés Odüsszeusz távolságtartását éppen az identitásvesztéssel, illetve az identitásvesztéstől való félelemmel indokolja, a „félelemmel önmaga elvesztésétől és ezzel együtt a saját és másik élet közötti határ felszámolásától”. (Érdemes figyelni arra a – nyilván nem szándékolt – intertextuális kapcsolatra, amely ezen megfogalmazás és Freud korábban idézett tanulmánya, *A költő és a fantáziaműködés* zárata között létesül!) Odüsszeusz lekötöttsége tehát az én elvesztése, illetve az életben maradás dilemmájában az „Erschütterung” és a „Kunstgenuss” ellentétét is kirajzolja.

Jauss azon a ponton száll szembe ezzel az értelmezéssel,³⁹ ahol *A felvilágosodás dialektikája* olvasata megáll: rávilágít arra, hogy a mítoszkritikai allegorézis figyelmen kívül hagyja az *Odüsszeia* XII. énekének 188., Odüsszeuszra vonatkozó sorát („benne gyönyörködven ment el, gyarapodva tudásban” [Devecseri Gábor ford.]), amely azt támaszthatná alá, hogy élvezet és megismerés sokkal inkább kölcsönhatásba lép Odüsszeusz „befogadásában”, amely így az esztétikai magatartás paradigmájává válik. Ez a sor ugyanis azt igazolja, hogy éppen a distancia teszi lehetővé az esztétikai reflexió szabadságát. Jauss válasza még akkor is meggyőző, ha olvasata a „szabadság” mozzanatát éppen a megkötöttség állapotában véli felfedezni (a szabadság és rabság ily módon megállapítható egymásba olvadása nyilván az Adorno és Horkheimer nyújtotta olvasatnak sem mond ellent: a szabadság érzetét lehetővé tévő társadalmi elnyomás képlete legalábbis nem idegen a frankfurti iskola legendás alapművének gondolatrendszerétől). Az viszont már sokkal meggondolkodtatóbb, hogy Jauss olvasata tulajdonképpen „eltöröl” egy idézőjelet az *Odüsszeia* szövegéből: az idézett sort ugyanis a szirének szájába adja az eposz, ami meglehetősen elbizonytalanítja a passzus retorikai módusának megállapíthatóságát. A közlés ugyanis azoktól származik, akikről a történetben már kiderült, hogy csábító „diskurzusuk” éppen a félrevezetést szolgálja (a vonzó ének elleplezi hatásának végzetességét), ami legalábbis felveti annak lehetőségét, hogy Odüsszeusz bölcsőbbé válása is pusztán illúzió csupán. Másfelől viszont éppen Odüsszeusz az, aki már eleve is számol a szirének hamis csábításának veszélyével, azaz a szirének énekének „ironikus”, retorikailag reflektált olvasója: ez az összefüggés viszont egy olyan interpretációt indíthat útjára, amely feltételezi a valós megismerés lehetőségét Odüsszeusz „befogadási stratégiájában”.

Ez a figyelemreméltó kétértelműség vagy eldönthetetlenség megismerés és esztétikai élvezet kapcsolatának egyik „alaptörténetében” megválaszolhatatlannak nyilvánítja a katarzis tapasztalatának kommunikatív teljesítményére vonatkozó kérdést, ugyanakkor rávilágít a közvetlen esztétikai tapasztalat lehetetlenségére is: a homéroszi történet logikája kizárja a szirének énekének azonosíthatóságát az ének hatásáról tett idézett kijelentéssel, s így maga az ének ismeretlen marad az eposzban, aminek mélyértelmű oka van. Adorno imént idézett leírása a művészet elementáris hatásáról (az önnön létesítését ünneplő, ahhoz visszatérő vagy azt megerősítő-beteljesítő művészi aktus, amely destruálja a – befogadó – én identitását) azt egyfajta totális performatív aktusként jellemzi, amivel ismét feltárul az egész problematika mögött sejtett vagy sejtethető nyelvi modell, amely a jelen gondolatmenet egyik kiindulópontja is volt: a tisztán performatív nyelvi esemény

³⁹ L. Jauss: „Negativitás és esztétikai tapasztalat”, in: *Magyar Filozófiai Szemle*, 1982/2, 193–194. o.

megragadhatatlansága (a végzetes erejű ének elbeszélhetetlensége), illetve visszahanyatlása a megértés során a nyelv kognitív működésébe (a referenciális státusz dilemmájába) a nyelv kettős természetét igazolja vissza.⁴⁰ A közvetlen esztétikai tapasztalat lehetetlenségének nyelvi oka van, mint ahogy – másfelől – annak is, hogy az esztétikai tapasztalat kommunikatív, kognitív teljesítményének lehetősége (amit e durva azonosításban a nyelv tropológiai karaktere modellálhat) a nyelv retorikai kétarcúságának s így az eldönthetetlenségnek szolgáltatódik ki.

Ez természetesen még nem zárja ki az identitásvesztés (vagy legalábbis az önmegértés provokációja) és a katarzis hatásfolyamata között feltételezhető kapcsolat lehetőségét. Figyelemre méltó ebből a szempontból Mihail Bahtyin ifjúkori főművének (*Avtor i geroj v esztyetyicseszkoj gyejatyelnosztyi*) alapfeltevése, mely az önmegértés egyetlen esztétikailag lehetséges formáját a mássághoz való viszony aszimmetriájában jelöli ki, jóval G. H. Mead alapvető és hasonló irányú szociológiai felismerései előtt. A szerző és a hős viszonya, amelyet Bahtyin elemzése előterébe helyez, nem zárja ki következtetéseinek átfordítását a hős és a befogadó viszonyának síkjára, amennyiben Bahtyin elsősorban a kifejezésesztétika beleélés- vagy átélésfogalmával vitázva fejti ki az identitás esztétikai provokációjának konzekvenciáit.⁴¹

A hős Bahtyin munkájában egyszerre jelenik meg kompozíciós elvként (melynek részletesen elemzi például tér- és időbeli „formáját”), illetve a – szerző szempontjából – mindenkor másik külső pozíciójaként, amelyet – mindkét esetben – a szerzővel ellentétben a lezártág, a befejezettség mozzanata különít el az esztétikai folyamatban résztvevő valós szubjektumtól:⁴² a hős képi vagy nyelvi megragadhatóságát tekintve is befejezett, ellentétben az alkotóval, akinek a hőshöz való viszonyulását a folyamatszerűség, az eseményileg határozza meg. A hőssel való azonosulás (s így mindenfajta átélés) nem lehet tehát tökéletes, az esztétikai tevékenység két szerves alkotóelemére bontható szét, az „átélésre” és a saját tudathoz való – vagyis ellentétes irányú – visszafordulásra, ami annak újraalkotásához vezet, s ez már csak azért is szükségszerű, mert az én kizárólag önmagából kilépve, mintegy mássá válva képes csak megtapasztalni, illetve egyáltalán megte-

⁴⁰ Szem előtt tartva azt, hogy a retorika kettős természetének ezen modelljét de Man az „esztétikai ideológia” történeti kritikájának projektumában bontakoztatta ki, minden képtelensége ellenére is nehéz megállni a felvetést: lehet, hogy éppen az itt szóba hozott problematika volt az, ami arra készítette de Mant, hogy e nagyszabású, de befejezetlenül maradt kritikai munka tervezetében Adornónak is szenteljen egy fejezetet, amely azonban halála miatt már nem készülhetett el. A szándékról l. S. Rosso: „An Interview with Paul de Man”, in: de Man: *The Resistance to Theory*, Minneapolis, 1986, 121. o.

⁴¹ Első pillantásra különösnek mondható, hogy Jauss interakciós modelljének leírása során nem hivatkozik Bahtyin ezen írására, noha az *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik* más passzusában fontos szerep jut a „vnyenahogyimosztyi” (kivüllét) itt megalapozott fogalmának (l. Jauss, 1984⁴, 680–682. o.): a magyarázat feltehetőleg abban rejlik, hogy Jauss – a németországi Bahtyin-recepció fellendülésével párhuzamosan – a 70-es évek végén, 80-as évek elején ismerte meg a bahtyini dialogizmus koncepcióját. Ennek első nyomait l. egy 1980-as konstanzi konferencián elhangzott előadásában: Jauss: „Zum Problem des dialogischen Verstehens”, in: *Dialogizität*, R. Lachmann (szerk.), Frankfurt, 1982. Ez az írás képezi az alapját az *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik* Bahtyin-kommentárjainak. Az esztétikai identifikáció történeti modelljét megalkotó tanulmány jóval korábban készült, első – angol nyelvű – változata még a 70-es évek elején jelent meg (Jauss: „Levels of Identification of Hero and Audience”, in: *New Literary History*, 1974/2). Bahtyin itt tárgyalt, feltehetőleg a 20-as évek közepén, még a Dosztojevszkij-könyv előtt készült művét már csak azért sem ismerhette ekkor, mert az csak 1979-ben jelent meg először.

⁴² L. pl. Bahtyin: „Avtor i geroj v esztyetyicseszkoj gyejatyelnosztyi”, in: uő.: *Raboti 1920-i godov*, Kijev, 1994, 89. o.

remteni önnön identitását. A „kivüllét” (vnyenahogyimoszty) vagy kívülkerülés ezen kettős formája⁴³ a személyiség létrejöttének feltételeként határozza meg a másikat, a másságot, ezt ugyanakkor Bahtyin nem egy kiegyenlítő, a pozíciók felcserélhetőségét előfeltételező struktúráként írja le: az én külső önmegtapasztalása egyfajta „léteseményként” (szobityije bityija) megy végbe, vagyis az én egy aktusban éli át önmagát, és így a kívülkerülés és visszafordulás kettős mozgásában (amely tehát az önmegtapasztalás feltételeként a mássá válást írja elő) – mint azt Bahtyin hangsúlyozza – nem eshet egybe önmagával mint szubjektummal.⁴⁴

A „vnyenahogyimoszty” fogalma így szembeszegül a (legalábbis az átélés értelmében vett) identifikáció lehetőségével, amit Bahtyin a legegyszerűbben az élet időbeli határainak (születés, illetve halál) példáin világít meg, amelyekben az önmegtapasztalás és az „átélés” fundamentális különbözősége, illetve viszonyuk aszimmetriája a leglátványosabban feltárul: ezek mint a saját lét eseményei nem állnak értelmeként rendelkezésre a tudat számára, csakis a másik életének történéseiként élhetők meg. A saját lét megértése így eleve csak a másik tapasztalatának bevonásával történhet meg (azaz a saját lét tapasztalatának elidegenítésével), ez nem jelentheti ugyanakkor a mindenkori másik tapasztalatának átsajátíthatóságát, amit Bahtyin a másik szenvedésének átélhetetlenségében, az átélés és a saját szenvedés tapasztalata egybeesésének lehetetlenségében, azaz a másik egyfajta „belső kivüllétében” mutat meg.⁴⁵ Ez a gondolatmenet egyben egy implicit dialógust kezdeményez a platóni művészetkritika korábban idézett érvével („mert ha a mások bajain nagyra növeljük siránkozásai hajlamunkat, ezt a magunk szenvedéseiben már aztán nem egykönnyen tudjuk féken tartani”), a totális azonosulás (amelyet Platon a művészet meggyőzőerejével igazol) antropológiai lehetetlenségére utalva.

A szerző és a hős viszonyának azon formáit, amelyekben az én képezi a megnyilatko-

⁴³ Vö.: uo., 74., ill. 95–96. o.

⁴⁴ Vö.: uo., 98–100. o. A másikhoz való viszonyulás eseménykarakterére utaló kifejezés (szobityije bityija) mindig olyan pozícióban tűnik fel a szövegben, amelyet Bahtyinnál később a „dialógus” tölt be. Kérdés lehet tehát, hogy a dialógus fogalmával, illetve a dialogizmus szimmetrikus koncepciójával (ehhez l. de Man kritikáját: de Man: „Dialogue and Dialogism”, in: uő., 1986, 111–113. o.) nem egyfajta visszalépés megy-e végbe, vagy talán éppen a terminus ezen lehetséges előzménye világítja meg a bahtyini dialógusfogalom radikalitását?

⁴⁵ Vö. ehhez elsősorban Bahtyin, i. m., 169–179. o. Érdemes volna egyszer végiggondolni annak lehetőségét, hogy a saját halál átélhetetlenségének, illetve csupán a másik halálaként való elgondolhatóságának tézise egyfajta impulzust jelenthet a másik megérthetőségének hatáira vonatkozó hermeneutikai problematika számára. Jauss ugyanis – Reinhart Koselleck egy tézisére hivatkozva (R. Koselleck: „Historik und Hermeneutik”, in: R. K. – Gadamer: *Hermeneutik und Historik*, Heidelberg, 1987, 13–14. o.) – a történeti lét dialektikus dimenziójában, a halál elkerülhetetlenségének tudatában és a másik élet kioltásának képességében sejtí a megértés igazságosságának antropológiai provokációját (Vö.: *Das Ende*, K. Stierle – R. Warning [szerk.], München, 1996, 642. o.). Legutolsó tanulmányának zárlatában pedig egyenesen a megértés végső határait lokalizálja a gonoszságra való képesség megérthetetlenségében: „Ha az, ami a történelemben embertelen – a *homo homini lupus* keserű igazsága –, számunkra megmagyarázhatatlan marad, ha nem vagyunk képesek megérteni, hogy az ember – ellentétben az állattal – képes rosszat tenni felebarátjával, akkor talán a gonoszság maga az, ami megérthetetlen, amibe a megértés mint önnön végső határba ütközik?” (Jauss: „Das Verstehen von Geschichte und seine Grenzen”, in: Jauss, 1999, 210. o.) Lehetséges, hogy a gonoszság megérthetetlenségének egyik oka éppen abban rejlik, hogy – a saját halál átélhetetlensége következtében – a másik halálának tapasztalata nem sajátítható át, azaz a halál csak mint a másik halála tehető értelmessé, amivel a tapasztalat megoszthatóságának vagy felcserélhetőségének mint a megértés kölcsönösségét biztosító előfeltevésnek az antropológiai határai tárnak fel.

zás tárgyát is (gyónás, vallomás, önéletrajz és – részint – a költészet), s amelyekből így hiányzik a szubjektum megalkotásának vagy körülhatárolásának immanens kényszere, amely ezzel egy külső instancia megerősítésére van utalva, Bahtyin némi gyanúval szemléli, hiszen ezekből hiányzik a saját élet határainak transzgressziója.⁴⁶ Az, hogy ezek a megnyilatkozási formák az esztétikai tevékenység határait is jelentik egyben, azt tárja fel, hogy Bahtyin számára az élet határainál jelenik meg az esztétikai tapasztalat, amely így a másság kitüntetett közegévé válik.⁴⁷ Ezzel egyben az esztétikai identifikáció egy olyan képlete bontakozik ki, amely egyrészt elutasítja a hőssel való totális azonosulásra s ezzel együtt az ennek mintegy médiumául szolgáló esztétikai csábításra épülő közvetlen hatásfolyamat lehetőségét, ugyanakkor azáltal, hogy éppen az esztétikai tevékenységben lokalizálja a szubjektum határainak átjárhatóságát s ezáltal a szubjektum megalkothatóságának feltételét, a (befogadói?) identitás játékba hozását kommunikatív folyamatként ábrázolja. Akárcsak Jauss interakciós modellje, Bahtyin identifikációfelfogása is a katarzis hatásfolyamatának egy olyan elképzeléséhez vezethető vissza, amely a másság vagy az idegen tapasztalatának szerepét nem korlátozza egyszerűen a felkeltett szenvedélyektől való megszabadulás egyirányú, és lényegében identitásreprodukcióként modellálható mozgására, hanem az én idegenként való megtapasztalásának lehetőségét is magába foglalja (és valóban feltehető a kérdés: a saját szenvedélyektől való megszabadulás folyamata nem tartalmazza-e eleve ezek idegenné, „külsővé” válásának, azaz a „saját” „másikként” való érzékelhetőségének kommunikatív, ám egyben az identitást provokáló mozzanatát?).

A másság esztétikai közvetíthetőségének bahtyini feltevése ugyanakkor ott ütközik saját határaiba, hogy az egész gondolatmenet egyik előfeltétele a zárt műalkotás képzetében fedezhető fel, abban tehát, hogy az önmagát eseményszerűen átélő én önnön „másikát” egy már befejezett, tökéletes formában ismeri fel, azaz itt is döntő szerep jut a lezártság, a tökéletesség megelőlegezett mozzanatának. A „tökéletesség megelőlegezésének” gadameri formulája ugyanakkor sokkal inkább a megértésfolyamat eredményére, illetve – pontosabban – egy állomásra vonatkozik, kevésbé a műalkotás létformájára. Miként azt például egy Rilke-olvasat igazolhatja, a modern művészet számára nagyon is tudatosul ez a kérdés: a töredékként elgondolt mű már nem veszi igénybe az önnön létesítését visszaigazoló, önbeteljesítő performatív aktus illúzióját, amivel a befogadó közreműködését helyezi szembe. Rilke *Archaikus Apolló-torzó* című versének már csak azért is fontos szerep juthat ebben a kontextusban, mert a színre vitt esztétikai aktusban éppúgy tematizálódik az élmény kommunikatív teljesítménye vagy a befejezettség kérdése, mint a „tökéletesség megelőlegezésének” gadameri képlete, illetve a műalkotás negativitásának Adorno által kiemelt potenciálja (amelynek értelmében az empirikus világtól elváló műalkotás annak kritikáját jelenti be, illetve annak megváltoztatására szólít fel).⁴⁸

A „tárgyias költészet” („Dingdichtung”) műfaji logikája szerint építkező vers diszkurzív alapját a leírásban, egy látvány leírásaként lehetne azonosítani, amelyben maga a leírás változtatja meg, illetve alakítja vissza (?) eredeti befejezettségébe vagy lezártságába a torzót. A szövegen első pillantásra feltűnik, hogy a tárgyának multbelisége és a leírás jelene közötti feszültséget a vers az élő/élettelen oppozíció mentén ragadja meg. A szobor hiányzó vagy a tökéletlenségre utaló részei a múlt időindexét viselik magukon

⁴⁶ Vö.: pl. Bahtyin, i. m., 239. o.

⁴⁷ Bahtyin, i. m., 155. o. Bahtyin ezen feltevése figyelemreméltó közelségbe kerül Jauss azon gondolatával, mely szerint a másság a leghatékonyabban esztétikailag közvetíthető, vö. pl. Jauss, 1984⁴, 683. vagy Jauss: „Rückschau auf die Begriffsgeschichte von *Verstehen*”, in: Jauss, 1994, 23. o.

⁴⁸ L. Adorno, i. m., 264. o.

(„reiften”, „trug”, illetve magának a hiányzó fejnek a megnevezése). Ezzel szemben a leírás – amelynek értelmeként a torzó „kiegészítése” jelölhető ki – az életszerűség konnotációjával látja el a szobrot, ami egyrészt annak antropomorfizálásában, másrészt abban ismerhető fel, hogy a leírás sűrűn él a mozgásra utaló igékkel („Drehen”, „gehen”, „flimmerte”, „bräche [...] aus”). Azaz, miként Käte Hamburger megállapítja,⁴⁹ tulajdonképpen a leírás nyelvi aktusa az, amely visszahelyezi a torzóra a fejet, s amely így életre kelti (hiszen például a látás vagy legalábbis a nézés képességével látja el) azt.

A leírásban tehát a torzó egyrészt egykori teljesebb önmagának nyomaként, másrészt egy – a leírás által létrehozott – teljesebb egész előzményeként jelenik meg, két metonimikus összefüggés metszeteként: a töredék a maga „hiányával” mintegy nyomszerűen utal az egykori egészre, a leírásból kibontakozó antropomorf alak pedig értelemszerűen érintkezik a holt anyaggal (például tekintetét a leírás „visszacsavarja” az anyagba), még a legmateriálisabb szinten is, például ahol az annak megjelenítésében kibontakozó alliterációsor („stünde”–„Stein”–„entstellt”–„Sturz”) a vers a szobor kiteljesedésének képeiben csengeti vissza az utolsó tercettben („Stern”, „Stelle”). Ebben a kettségben – mint de Man megfigyeli⁵⁰ – egy chiasztikus szerkezet ismerhető fel: a szobor éppen azért ruházható fel a látás tulajdonságával, mert valójában nincs szeme, s ezáltal teljesebb egész lehet, mint a feltételezett eredeti. A torzó, a töredék tehát kétféle kiteljesedés találkozáspontjaként fogható fel, amelyek között a fundamentális különbség a képzelet teljesítményéből, illetve egyáltalán abból fakad, hogy a leírás szituációja eleve feltételezi egy szemlélő jelenlétét. Éppen ez bontja meg a szobor egyszerű „helyreállításának” képletét: aligha téveszthető szem elől ugyanis az, hogy a szobor „megelevenedését” jelző tulajdonságok nem a saját, vagyis nem a szobor anyagszerű tulajdonságai, hiszen azokat a leírás maga rendeli hozzá.⁵¹ Ennek már csak azért is kitüntetett szerepe lehet a versben, mert az életre kelő szobor új tulajdonságait a szöveg eleve hasonlatokban („und flimmerte nicht so wie Raubtierfelle; / und bräche nicht aus allen seinen Rändern / aus wie ein Stern [...]”) fogalmazza meg, elkülönítve tehát a szobrot a „fénylő” tulajdonságoktól.

A fejnélküli és „eltorzított” („entstellt”) szobor anyagszerűsége és a leírásban létrehozott antropomorf alak közötti különbség legalapvetőbb kódja éppen a fény és a látás képzeleteiben ragadható meg, ami egyértelművé teszi, hogy a szobor megelevenedése, illetve kiteljesedése a látás, illetve a szemlélő feltételéhez kötődik (a vers szinte minden sorában tartalmaz a nézésre, illetve a fényre utaló kifejezéseket: „Augenäpfel”, „glüht”, „Kandelaber”, „Schauen”, „glänzt”, „blenden”, „durchsichtigem”, „flimmerte”, „Stern”, „sieht”). Csak ennek az – egyébként teljességgel szembeötlő – kódnak (a fény és a megelevenedés azonosítása, ami aligha lehet más, mint a látás) a felismerésével válik megérthetővé a vers talányos zárlatát bevezető magyarázó (vagy feltételes jelentéstartalmú) mellékmondat („[...] denn da ist keine Stelle, / die dich nicht sieht. [...]”).

Ez ugyanis az egész addigi leírás feltételrendszerét teszi láthatóvá, amennyiben a szobor nyelvi megjelenítésének teljesítményét, a szobor láthatóvá válását a szobor nézésével, ahogy de Man az imént idézett helyen fogalmaz, „egyetlen hatalmas szemmé” való átalakulásával magyarázza. Ez a mondat feltehetőleg felfogható egy szintaktikai transzformációként, egy referenciálisan értelmes kijelentés olyan átalakításaként, amelyben az egyes szám második személyű névmás alanyi alakját a tárgyas forma, a második személyű igét pedig a harmadik személyű váltja fel. Az ily módon „rekonstruálható” alapmondat („Denn da ist keine Stelle, die du nicht siehst”) ugyanis éppen a vers szceni-

⁴⁹ K. Hamburger: *Rilke*, Stuttgart, 1976, 29. o.

⁵⁰ de Man: *Allegories of Reading*, New Haven, 1979, 44–45. o.

⁵¹ Vö. Hamburger, i. m., uo.

kájának alaphelyzetét vázolja fel (amely szerint tehát valaki nézi a szobrot – ebből a szempontból nem jelent különbséget, hogy a vers beszédhelyzete megszólítónak vagy önmegszólítónak tekintendő-e inkább, hiszen a szöveg első szava, a többes szám első személyű névmás mindkét lehetséges „szereplő” elé tárja a szobor látványát). Ezzel egyben az is feltárul, hogy a vers eme grammatikai szintjén is jelentkező chiasztikus forma lényegében a szobor és a szemlélő azonosíthatóságává egyszerűsödik. Ha a szobor és a szemlélő egyaránt nézi és látja a másikat (mintegy tükörbe néznek, aminek az értelmezés további menetében még lehet szerepe), akkor szemlélő és szemlélt pozíciói elkülöníthetlenné válnak, s ez – tekintve a nézés jelentésmozzanatának fundamentális szerepét a vers retorikai stratégiájában – behatárolja a verszárlat értelmezhetőségét.

Ha ugyanis a szobor átalakulása vagy átlényegülése nem mehet végbe a szemlélő átalakulása nélkül (amit az utolsó rímpár is hangsúlyoz: a széleiből, azaz addigi kereteiből „kitörő” [„Rändern”) torzó átalakulása eleve magába foglalja a szemlélő megváltozását [„ändern”), akkor a vers nevezetes zárata („[...] Du musst dein Leben ändern.”) aligha érthető másként, mint a szoborral való találkozás esztétikai eseményének szükségszerű következményeként, tehát nem a morális megvilágosodás pillanataként, amint azt – Tóth Árpád (felszólító formulával és felkiáltójellel élő) közismert fordítása („Változtasd meg élted!”) által is inspiráltan – a magyarországi recepció sokáig feltételezte, éppen ezáltal a művészet „jobbító” hatásának iskola- és iskolai példájává téve a verset. Aligha nem a (másként nehezen megoldható) fordításnál is nagyobb szerepet játszott ebben például Lukács György értelmezése, amely az „élmény előtti én” kritikájaként interpretálta a zárómondatot, mely szerint a szobor megszólalásának pillanata a versben (ami a szövegből aligha támasztható alá).⁵² Ez az olvasat elvileg azzal volna alátámasztható, hogy az élmény (amely – a szöveg tropológiájának tanulsága szerint – a szobor és a néző azonosulásában ragadható meg) szükségszerűen megváltoztatja a szemlélőt, amennyiben a szobor kiteljesedése eleve önnön tárgyiasságának megtagadásával, azaz a realitás adottságainak negációjával jár együtt, ez azonban aligha lehet az életre kelt szobor imperatívusza: az átváltozásnak s így a szobor esetleges megszólalásának ugyanis eleve a néző, azaz a befogadási aktus a feltétele.

A totális identifikáció katartikus teljesítményét azonban megzavarja valami Rilke versében: a látásra és a fényre utaló kifejezések között található ugyanis egy olyan ellentétpár, amely csak első pillantásra illeszkedik be zökkenőmentesen a torzó materialítása és a befogadás általi megelevenedése közötti oppozíció szerkezetébe. A szobor holt anyagszerűségének egyik sajátosságát a 10. sor az „átlátszó” jelzővel nevezi meg („unter der Schultern durchsichtigem Sturz”; Tóth Árpád fordítása – „lecsapott vállall meredő” – eltünteti ezt a kifejezést), míg látványának a szemlélőre gyakorolt hatását (a szobor nézésének egyik metaforáját) a 6. sor a „blenden” (elvakít) ige érzékelteti („[...] Sonst könnte nicht der Bug / der Brust dich blenden, [...]” – Tóth Árpád fordításában: „[...] Különben nem hintene / melle káprázatot [...]).

A két kifejezés illeszkedik ugyan a látás és a fény attribútumaitól megfosztott („átlátszó”) torzó és a kiteljesedett, fénylő egész ellentétsorozatába, ugyanakkor ez az a két jelző, amelyek egyértelműen rendelkeznek a sima üveg és a tükör ellentétének konnotációjával is. Ez azért juthat kitüntetett jelentőséghez a versben, mert a szemlélő és a szobor összeolvadása révén a tükör a szöveg egyik látens metafiguratív trópusának tekinthető. Ebben az értelemben azonban a „blenden” kifejezés azt a totális azonosulást vonja kétségbe, amelyre a vers zárlatának jelentése épül, pontosabban az azonosulás katartikus teljesítményét ruházza fel pontosan avval a kétértelműséggel, amelyre Adorno és Jauss *Odüsszeia*-értelmezéseinek tanulsága mutatott példát. Ha ugyanis a szobor

⁵² Lukács György: *Az esztétikum sajátossága I*, Budapest, 1975², 758–759. o.

látványa ily módon kapcsolatba hozható a tükörbe pillantással, akkor ismét a chiasztikus alapstruktúra azonosítássá egyszerűsödésének folyamata válik láthatóvá: a szoborral való azonosulás és ennek következményeképpen a (szemlélő) én megváltozása az élmény hatására (a katarzis) az énreprodukció egyfajta narcisztikus önélvezetének elmaszkírozásaként lesz interpretálható és leleplezhető. Igaz – és ez lehet Rilke végső érve a katarzis mint kommunikatív, az identitást megkérdőjelező esemény, azaz végső soron esztétikai élvezet és megismerés kölcsönhatása mellett –, ez a látens tükör elvakítja nézőjét, és így felismerhetetlenné teszi a szemlélőt az esztétikai eseményben. A néző tehát nem láthatja viszont magát a képben, a vele való azonosulásban megtagadja, de legalábbis felfüggeszti identitását. A kérdés tehát (ismét) csak az marad, hogy a műalkotás ezen negativitása, az én elidegenítése az esztétikai tapasztalatban átfordul-e az új önmegértés pozitívitásába? Rilke verse erre nem ad választ: bár a „téged” második előfordulásánál a látás („[...] denn da ist keine Stelle / die dich nicht sieht [...]”) váltja fel a káprázatot („[...] Sonst könnte nicht der Bug / der Brust dich blenden [...]”), lehet, hogy éppen ez a végső illúzió?

„AZ ÉLET ÉPÍTÉSZETE”

*Renzo Piano kiállítása Berlinben**

A berlini Neue Nationalgalerie-ben 2000. június 1. és augusztus 20. között megrendezett kiállítás a Daimler Chrysler támogatásával jött létre. A Potsdamer Platz 1994–1997 közötti „Rekonstrukcióját” jelentős részben a nagyvállalat finanszírozta, s az új konstrukció kidolgozásával az olasz Renzo Piano-t bízta meg. Ugyanakkor a Daimler Chrysler dicséri, hogy a kiállított tervek, makettek, fotók átfogó képet adnak Renzo Piano, illetve a Renzo Piano Building Workshop egész eddigi működéséről, a hatvanas évek közepétől egészen a ma még csak projekt formájában megtekinthető munkáig. S a Potsdamer Platz-on található Chrysler-épületek, mint például a Chrysler székház vagy a debis-Centrum tervei, makettjei nem kapnak kiemelt szerepet a tárlaton belül.

A kiállítás a nyári berlini kulturális ajánlat fontos része, az egyik leglátogatottabb rendezvény, a galéria legsikeresebb időszak kiállításainak egyike lett. Nemcsak a szakma, de a közönség is nagy érdeklődéssel fogadta a tárlatot. A népszerűség egyrészt a kiállítás egyedi profiljának tudható be, másrészt valószínűleg a Potsdamer Platz közvetlen közelségének, ahol is az „Élet építésze” *életnagyságban* is megismerhető. A tárlat, amelynek létrehozásában maga Piano is közreműködött, s amelyet „Imaginárius városnak” nevezett el, a kiállított makettek, tervrajzok, nagy formátumú fotók elrendezését tekintve is figyelemreméltó. A diák, modellek damilhuzalokra függesztett, lebegő üvegasztalokon kaptak helyet, amelyek a látogató első óvatlan mozdulatára hintázni kezdenek. A kiállítással kapcsolatban a leggyakrabban elhangzott jelzők, mint például a mobilitás, könnyedség, itt a szó szoros értelmében megtapasztalhatókká váltak. Néhány épület, mint például a Centre Pompidou, a Kansai reptér egyes alkotórészeit (tartóíveket, fa alkotóelemeket, az épületekben helyet kapott műalkotások modelljeit) a mennyezetre függesztették, ugyanígy az épületekről készített fotókat. A kiállítás egészében leginkább a Renzo Piano Building Workshop tervezőirodájára emlékeztet, amelynek makettjét és terveit szintén megtaláljuk a kiállítási tárgyak között (Punta Nave, Genova, 1989–91). A tárlat éjjel-nappal meg van világítva (az éjszakai világítás Piano kívánsága volt, mely a Mies Van der Rohe tervezte Nationalgalerie-ben az üvegfalaknak köszönhetően különös intenzitással jut érvényre), s a felfüggesztett tárgyak a perspektívának és a különleges fényviszonyoknak köszönhetően valóban meglepő könnyedségre tesznek szert. A katalógusban a szervezők a kiállítás „paramétereként” jelölték meg, hogy az két szinten teszi lehetővé a Renzo Pianoval való találkozást. Egyfelől a kiállítási tárgyak szintjén, ame-

* Renzo Piano, olasz építész, 1937-ben született Genovában. 1964-ben végez a milánói műegyetemen, ahol később maga is oktat. 1965–70-ben Philadelphiában Louis I. Kahn, Londonban Z. S. Mankowsky tanítványa. 1971-ben Richard Rogers-szel közösen irodát nyit Londonban. 1977-től Peter Rice-szal dolgozik együtt, 1992-ig, Rice haláláig. Megalapítja a Renzo Piano Building Workshopot, irodáik Genovában és Párizsban találhatóak. Piano számos nemzetközi kitüntetéssel és díjjal jutalmazták: a párizsi Legion d'Honneur, valamint a Royal Institute of British Architects tiszteletbeli tagja, ugyanitt elnyeri a Royal Gold Medal for Architecture-díjat, birtokosa a Pritzker Architecture Prize-nak.

lyek tevékenységének teljes spektrumát felölelik, és amelyek segítségével bepillantást nyerhetünk a tervezés és a kidolgozás különböző fázisaiba, másfelől a prezentáción keresztül; a felfüggesztett fotóablók és modellek flexibilitása, könnyedsége Piano-nak az építészethez való alapvető viszonyát hivatottak érzékeltetni.

Renzo Piano, aki a Richard Rogers-szel közösen tervezett Centre Georges Pompidou átadása (1978) után vált ismertté a nagyközönség számára (paradox módon a Pompidou Központ az egyetlen mű, amely egyáltalán nem illeszkedik a pianói „életműbe”),¹ elsősorban a nyolcvanas évek végétől kezdődően kapta azokat a nagyszabású megbízásokat, amelyek aztán a nagyközönség számára is ismertté váltak. Ilyenek például az osakai Kansai reptér (1988–94), az új-kaledóniai Tjibaou Kultúrközpont (1993–98), a rieheni (Svájc) Beyeler Múzeum, a Sydney-ben épülő Aurora Place lakó- és irodakomplexum (1996–) vagy éppen a Potsdamer Platz (1992–97) rekonstrukciója.

A következőkben elsősorban az 1997-ben átadott rieheni Beyeler Múzeum példáján keresztül szeretnék néhány, Piano számára a tervezés és kivitelezés során fontos aspektust bemutatni, különösen azokat, amelyek egy múzeum építéskor bírnak jelentőséggel.

Kétségtelen tény, hogy a kilencvenes évek időszaka a múzeumépítéskor „aranykoraként” is számon tartható. A sokat emlegetett „múzeumi boom” következtében egy múzeum építése a legrangosabb feladattá lépett elő az építészek számára, a „robbanás” jött a megbízóknak és a kivitelezőknek egyaránt. A múzeumok dominanciája egyre nyilvánvalóbb, ami egyértelműen ezek külső megjelenésében tükröződik. Hogy mindez a művészet „továbbélését” (Danto kifejezésével)² tekintve ugyanilyen előnyökkel jár-e, már nem annyira egyértelmű.

Ami Piano tevékenységét illeti, kevés múzeum építése fűződik a nevéhez, míg a hozzá hasonló neves építészek (Daniel Libeskind, Frank O. Gehry, Tadao Ando) munkásságát a kilencvenes években éppen „múzeumaik” fémjelzik.

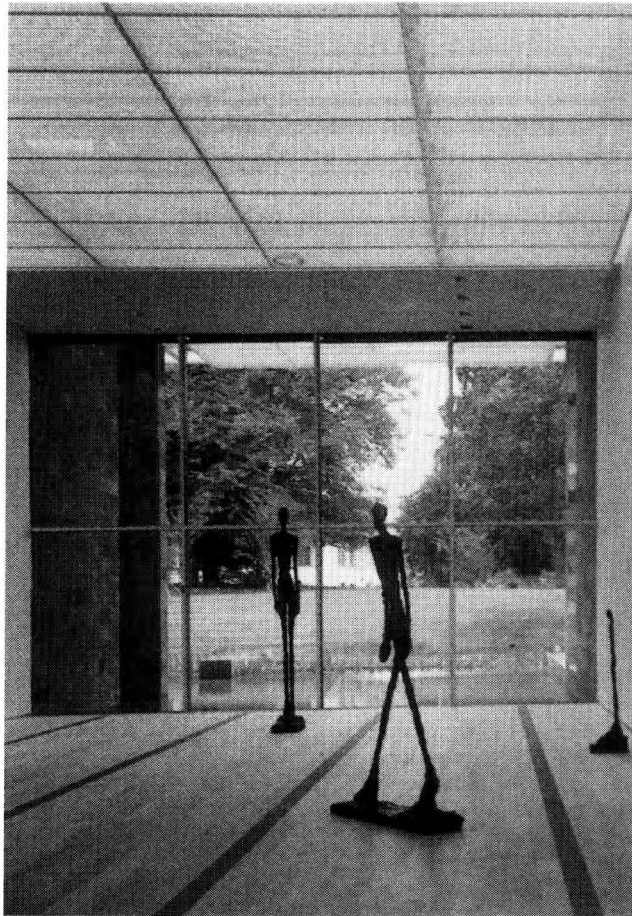
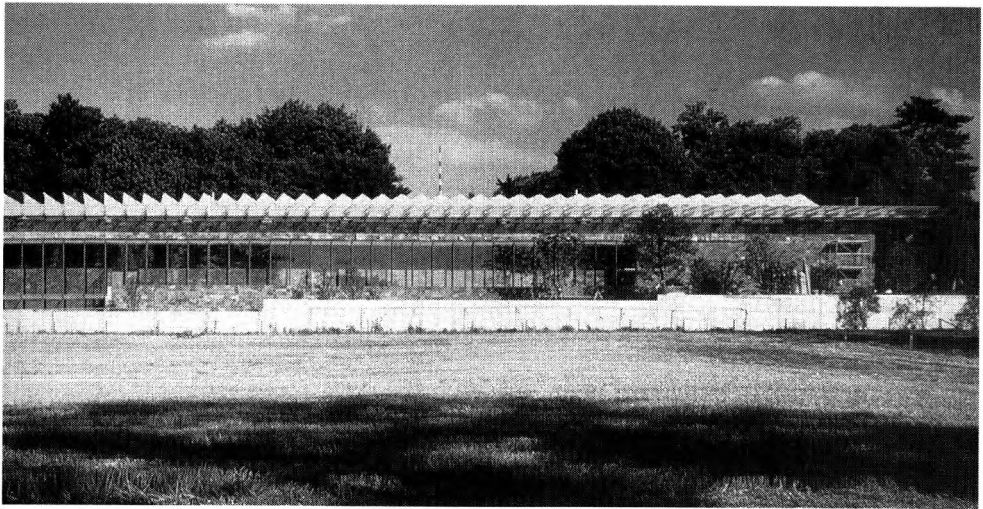
Amennyiben az 1978-ban átadott Beaubourg-t nem múzeumként, hanem kultúrközpontként tartjuk számon, jóllehet a múzeumi részleg a kétéves átalakítás, felújítás (1998–2000. január 1.) után nagyobb alapterületen, de mégis csak két szinten kap helyet ebben az épületben (a Centre Pompidou, a megbízók és a közönség elképzeléseinek megfelelően, „multifunkcionális” kultúrcentrum), akkor Piano ez idáig két, kizárólag múzeumként működő épületet tervezett.

Az első az 1987-ben átadott Menil Collection Múzeum Houstonban. A múzeum Dominique de Menil magángyűjteménye számára készült, ugyanúgy, ahogy az előbb már említett Beyeler Múzeum is egy magángyűjteménynek ad otthont. A megbízók, Dominique de Menil, valamint Ernst Beyeler konkrét elképzelésekkel rendelkeztek, s az építésznek összhangot kellett teremtenie ezen elképzelések és saját tervei között.

A két múzeum nyilvánvaló hasonlóságokat mutat, ami a különleges tetőszerkezetek és az ezek által létrejövő fényviszonyokat illeti. Piano már korai munkáiban is a kü-

¹ A párizsiak által Beaubourg-nak elnevezett Centre Pompidou leginkább egy gépezetre emlékeztet. A mesterségesen megvilágított belső tereket elsősorban variálhatóságuk teszi érdekessé. Az épület legfontosabb ismertetőjegye, hogy mindaz, aminek rejtve kellene maradnia, a technikai és funkcionális elemek, mint pl. a szellőztetőberendezés, a vízvezetékek, elektronika, stb., a felszínre kerülnek a technika „esztétizálásának” jegyében. Az építészek tudatosan a kultúrközpont „deszakralizációját” hajtották végre, és az épület nyugati oldalán a természetes kivülről elhelyezett, üvegborítású mozgólépcsővel, amely pompás kilátást nyújt a városra, a „gépezetet” végérvényesen a turisták zárandokhelyévé tették.

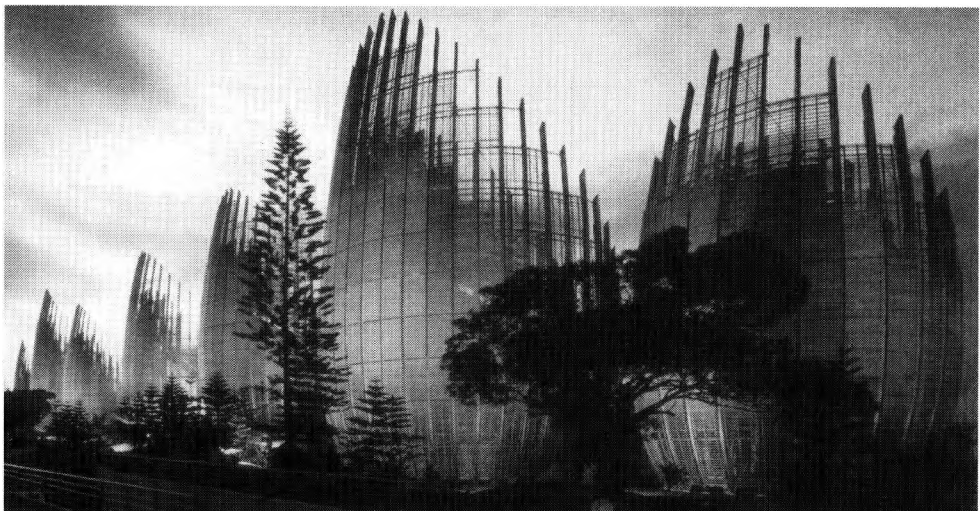
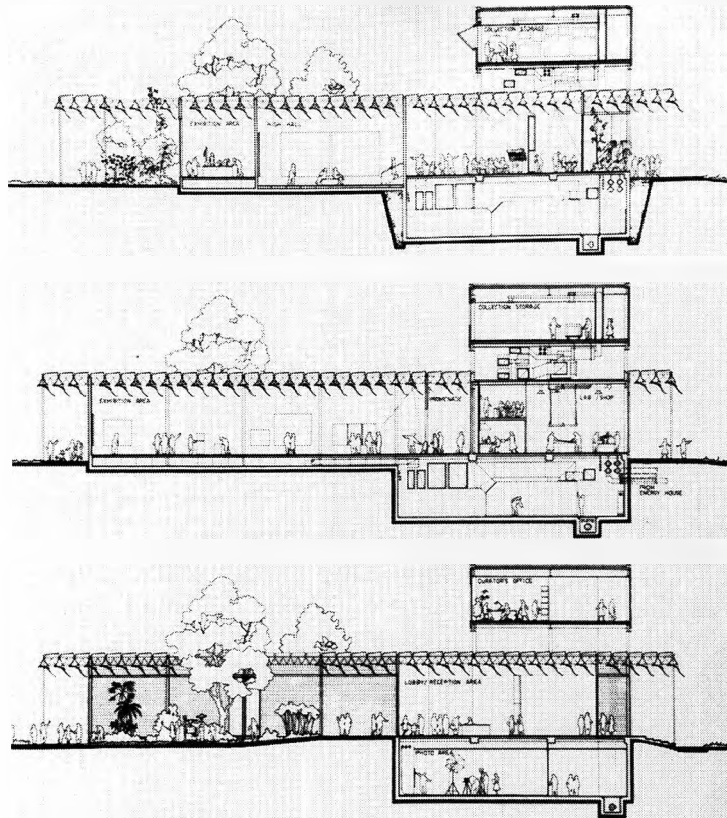
² In: Arthur C. Danto: *Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet?*, Babarczy Eszter (ford.), Atlantisz, Budapest, 1997.

lőnböző anyagok, konstrukciós lehetőségek, dinamika, forma és funkció egymásra hatását, összefüggéseit vizsgálta, s az általa tervezett épületekben az esetek többségében természetes fény a kezdetektől jelentős szerepet játszik.

A kevesek által ismert Menil Collection Múzeum különlegessége, hogy a műveket egy úgynevezett „rotációs eljárás” segítségével mutatják be a látogatók számára, amelynek előnye, hogy azokat átmenetileg viszonylag erős nappali fényhatásnak tehetik ki. A tetőszerkezet hullámszerűen meghajlított, modulálható lemezekből áll, amelyek a természetes fényt a kívánt fényhatás elérése érdekében megszűrik. A Piano által „Village Múzeumnak” nevezett épület szerkezetét és külső formáját tekintve a régió tradicionális építészeti stílusához alkalmazkodik, s nem szokatlan formájával, hanem az állandó kiállítás anyagát képező „primitív” művészettel, valamint a modern gyűjteménnyel vonzza a látogatókat. Csakígy a Beyeler Múzeum, ami a kortárs múzeumépítészetben többek között például a Daniel Libeskind vagy Frank O. Gehry által tervezett múzeumok ellenpontjának tekinthető. Míg az utóbbiak tervezte épületek, mint például a Bilbaóban található Guggenheim Múzeum (Gehry, 1991–97) vagy a Berlini Zsidó Múzeum (Libeskind, 1989–99) a múzeum reprezentatív funkcióját hangsúlyozva szinte autonóm műalkotásoknak tekinthetők, feltűnő külsejükkel alig hagyva esélyt a bennük kiállított (vagy kiállítandó) műveknek, addig Piano a művészet „érdekeit” szem előtt tartva tervez. A Beyeler Múzeum külső formáját tekintve hosszan elnyúló, vörös kőépület (a terrakottán vagy a krémszínen kívül a Piano által leggyakrabban alkalmazott színek egyike a vörös). A hosszan elnyúló forma akár Mies Van der Rohe épületeire is emlékeztetheti a szemlélőt, az épületek közti hasonlóság a kiállítás helyszínén még szembeszökőbb. A Beyeler Múzeum falait a beton tartóoszlopok között egy keskeny fuga választja el a talajtól, hogy az épület szinte lebegni látszik, ezt a hatást az északi és déli oldalon található üvegfalak csak felerősítik. Piano itt is konzekvensen ragaszkodott a természetes megvilágításhoz, amit ez esetben is a tetőkonstrukció tesz lehetővé. A tető rácsos hordozó szerkezete az épület alaprajzát tükrözi, s a fentről jövő megvilágítást lehetővé tevő üveglemezek a rácsos szerkezet részét képezik. Az üvegfaloknak valamint az üveg tetőszerkezetnek köszönhetően a múzeum a nap minden órájában kizárólag természetes megvilágítást kap, s a látogató a múzeumon belül is követheti a napszakok váltakozását.

Ezzel elérkeztünk a Beyeler Múzeum másik jellegzetességéhez: a közvetlen környezettel, valamint a természettel való szoros kapcsolathoz. A kortárs múzeumépítészetben a múzeumnak a természethez, illetve a közvetlen környezethez való viszonyára vonatkozó kérdés máig eldöntetlen. Egyes építészek, mint például Gehry, azt a véleményt képviselik, hogy a klasszikus múzeumok példáját követve a múzeum izolációjának sértetlennek kell maradnia, a természettel való közvetlen kapcsolat csak megzavarja a látogatónak a művekkel való kontemplatív viszonyát. Piano a Beyeler Múzeummal ez esetben is az ellenpéldát hozta létre. A múzeum szinte egynek látszik az azt körülvevő parkkal, az épület s környezete harmóniája zavartalan, vagy talán túlságosan is zavaró? A Beyeler Múzeum esetében ugyanis a természetközelséggel új konkurencia lépett a korábban említett műalkotás-szerű múzeum helyébe. Az üvegfalakon keresztül a múzeumot körülvevő park szinte belép a kiállítóterembe, a külső és belső terek közti határvonal tökéletesen elmosódik. Piano véleménye szerint a múzeum teljes integrációja környezetébe, a látogató és a külvilág közötti állandó kapcsolat biztosítása élesíti a befogadó érzékelőképességét, a múzeumlátogatás nem válik egyoldalúvá, a látogató, úgymond, kipihenheti magát, miközben a természet segítségével „kikapcsol”. A kérdés, hogy a Beyeler Múzeumban nem maga a harmónia válik-e túlságosan zavaróvá, valószínűleg eldöntetlen marad, pontosabban, minden múzeumlátogató maga dönti el, mennyire képes az idilli környezetben a helyenként szinte „nem odaillő” műalkotásokat kontemplatív módon érzékelni.

Mindenesetre Piano mindkét múzeuma a kritikusok elismerését váltotta ki, a kritikák szerint az épületekben uralkodó nyugalom, a látogatók és a külvilág között megteremtett dialógus, a múzeumok belső tereinek semlegessége mind a művészet, a kiállított művek javát szolgálja, s ennyiben valóban az öncélúvá vált, a művészettől mindinkább függetlenedni kívánó múzeumok ellenpéldájának tekinthető.

Az azonban egyértelműnek tűnik, hogy a Renzo Piano tervezte múzeumok valamiféle középutat jelenthetnek a „műalkotás”-múzeumok és a „White Cube” hagyományát követő, a *Neue Sachlichkeit* jegyeit magán viselő minimalista múzeumépítészet között.

A tárlaton vázlatok formájában megtekinthető, valószínűleg a következő néhány évben átadásra kerülő berni Paul Klee Központ, valamint a cambridge-i Harvard Egyetem múzeuma a kiállított tervek szerint szintén ezt a tendenciát követik majd.

A múzeumok példáján keresztül bemutatott karakterisztikus jegyek, a természetes fény meghatározó szerepe, valamint az épületeknek a környezettel való harmonikus viszonya a többi Piano tervezte épületre ugyanígy jellemző. Ez a kiállított makettek közül talán a nouméai Tjibaou Kultúrcentrum (1993–98) esetében a legnyilvánvalóbb. A tíz különálló épületből álló központot Piano mind formáját, mind a felhasznált építőanyagot (a „kunyhók” külső borítása mandulafenyő) illetően a csendes-óceáni szigetlakók kunyhóinak mintájára tervezte. Az épületeket, amelyekben színházterem, auditorium, könyvtár, konferenciatermek kaptak helyet, csak eltérő nagyságuk különbözteti meg egymástól. A nagyrészt üveg tetőszerkezetek itt is lehetővé teszik a természetes fény dominanciáját. Az épületek tökéletes integrációjával az azokat körülvevő természetvédelmi területbe (a központ csak gyalogosan közelíthető meg a parkon keresztül), valamint a tradíció és a modern konstrukciós eljárások összekapcsolásának segítségével Piano egy minden kultúrkör számára hozzáférhető „nemzetközi” kultúrközpontot hozott létre a Szigetvilág közepén.

A berlini kiállítás a fentiekben említett műhely-karakter ellenére (vagy éppen azáltal) igen átfogó képet nyújtott Renzo Piano munkásságáról, amihez a kiállítóteremben található számítógépek információi is nagyban hozzájárultak. A Renzo Piano Building Workshop home page-einek segítségével Piano életrajzát, a művek részletes leírását, a munkák különböző fázisait ismerhette meg a látogató. A számos nyelven (angol, német, francia, japán, holland, orosz, stb.) olvasható Piano-irodalom – biográfiák, monográfiák, elemzések – szintén ezt a célt szolgálta.

Mindent összevetve, de korántsem összefoglalva, a Piano által a Neue Nationalgalerie falai közé tervezett „Imaginárius város” még a kényelmes városnézők számára is megért egy többórás látogatást.

Képek:

1248. oldalon: Potsdamer Platz, Berlin (Christoph Kohlbeckerrel közösen)

1250. oldalon (fent): épület a Potsdamer Platz-on: színház és kaszinó

1250. oldalon (lent): lakóházak a Potsdamer Platz-on

1252. oldalon (fent): a Beyeler Alapítvány Múzeuma, Riehen, Svájc

1252. oldalon (lent): kiállítási tér a Beyeler Alapítvány Múzeumában

1254. oldalon (fent): Menil Collection Museum, Houston, USA

1254. oldalon (lent): Tjibaou Kultúrközpont, Nouméa, Új-Kaledónia

FÉKTELEN ÉS RENGETÉS

Parti Nagy Lajos: Hősöm tere

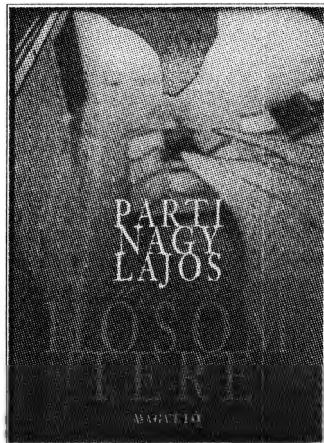
„Ránézek... egy utcakövrer galambra...”¹

Parti Nagy Lajos első regényét nem elsősorban a technikai és nyelvi bravúrok felől szeretném olvasni; nem a posztmodernnek nevezett regényformálásra jellemző írói fogásokat emelném ki: a szerzői trükköket, önreflexiókat, elbizonytalanításokat, a reális, fiktív és álomszerűen imaginárius állandó átjátszását, a detektívregény modelljének alkalmazását, korábbi művének (*A hullámzó Balaton*) bejátszását és elmozdítását, a napló-, levél-, jegyzet-forma váltakozásait, a heteroglossziákat, a végtelenítést, a megtévesztő intenciókat. Nem részletezném azokat a nyelvi jellemzőket, amelyek ismerősek lehetnek mind verseinek, novelláinak, mind színműveinek és publicisztikájának világából. Egy ilyesfajta számbavétel talán még a „túl sok” érzetét is kelthetné, mintha ennek az eszköztárnak a birtokában már képtelenség lenne regényt – vagy egyáltalán – írni. Holott ellenkezőleg: hiszen a *Hősöm tere*, a fragmentumokból és heterotópiákból, az imagináriusból, fiktívből sikeresen rajzolja ki a realitást a szerzői szavahihetőség köré.

„...az eset maga, az én konkrét esetem lassan anyaggá szárad, képzeletté. Fölbátorodván úgy is kezdtem hívni: az elvetélt regénykezdet. Azt remélem, a képzeletétől talán kevésbé tart az ember.” (83–84. o.)

Parti Nagy Lajos magától értetődően használja, ki-beforgatja az említett technikákat, egyszerűen tényként, lehetőleg kiaknázva mindazokat a lehetőségeket, amelyek benne vannak; kívülről, távolságtartóan alkalmazza őket, valóban elengedhetetlen technéként, melyet így át tud fordítani játékba, ironiába, hogy összeszőhesse azzal, amiről szólni szeretne. Mert ez a szerkezetében töredékes-vázlatos levélregény arról szól, amit a szerző *itt és most* fenyegetőnek és félelmetesnek érez és lát, s amit egy fergeteges negatív utópia (vagy másként: disztópia) műfajában ír le. Tény, hogy a regényhagyománynak ez a vonala sem

mond ellent a posztmodern újrafelhasználási törekvéseinek, de Parti Nagy Lajos sajátosan fanyar és keserű világához illeszti ezt az önmagában üres keretet. Óhatatlanul eszünkbe ötlük a XX. század talán legismertebb negatív utópiája, Orwell *Állatfarmja*, melynek antropomorf disznóira Parti Nagynál a galamb(szerű forma) játszik rá, vagy az 1984, melynek diktatúrája aktualizált formában íródik újjá.

¹ Parti Nagy Lajos: „Félterpeszben”, in: Keresztury Tibor: *Félterpeszben*, JAK-füzetek 54., Magvető Kiadó, Bp., 1991. 162. o.

Magvető Kiadó
Budapest, 2000
288 oldal, 1690 Ft

De a magyar irodalom egyik remek negatív utópiáját is az elődök közé sorolhatjuk: Déry Tibor *G. A. úr X-ben* című regényét, melynek levélformája, szerzőjének és közreadójának azonosíthatósága és az aktualizálás nyilvánvaló lehetősége nyit utat a két szöveg átjárhatóságának. Parti Nagy elhelyezi mindeme hagyományt sajátos világában, amint nem csupán ironiába, de még inkább szatírába fordítja disztópiáját, melyet átszőnek a „külső” világra való utalások.

„...az írói játék részének tekintették, és meglehetősen élvezték. Mikor írod meg, kérdezték. ...az a baj, kedveseim, hogy ez most nem vicc...” (76–77. o.)

E szatirikus negatív utópia keretei jelölhetik ki a *Hősöm* terének koordinátáit; a könyvet nyitó tér mintha emlékeztetne Umberto Eco könyvének a *Foucault-ingá*nak a kezdetére. Amennyiben ez a cyberter – a számítógépen érkező fenyegetés az alaphang –: személytelen, de éppen ezért félelmetes, kiszámíthatatlan, és a „bármilyen lehetséges” nyitottságát a „bármilyen borzasztó megtörténhet” irányába szűkíti. De valójában inkább játszik a regény a térfogalommal: a cím allúzió, nyilvánvalóan erőteljes utalás a magyar olvasók számára egy valószínűsítően létező térre (vagy terekre?), amelyen és amely környékén név szerint az események zajlanak. Ugyanakkor az egyes szám első személy többszörözi a regényben kibomló vagy inkább lebomló/lebontó, hősről vonatkozó jelentést, belépve a szereplők privát, sőt intim terébe is. A szerző és a hős bensőségességét jelölő látzó személyrag valójában egy szövevényes, kibogozhatatlan és tisztázhatatlan viszony, a szerző meghasonlásának jelölőjévé lesz. Számára nemcsak az írói tér kitöltése adatik meg, hanem mintegy testi valójának átváltoztatását, identitásának metamorfózisát is meg kell élnie: a hős a szerző léte és vére árán születik meg, és fokozatosan tör teremtője elpusztítására. Tiszta képlet, de azért nem ilyen egyszerű.

„Ott ültem tehát egy általam írt e-mail előtt, melyet nem én írtam.” (84. o.) „Illetőnek hívom, néha hősömnek, de jobb híján és rossz szájjal.” (87. o.) „Olyasmiket írtam, hogy akárki volna is ő, semmi közöm nincsen hozzá, viszont arra kell kérnem, hogy a nevemben meg a saját fikciómban se intézkedjék.” (258. o.)

Parti Nagy Lajos azt a gondolatot indítja útjára, hogy korábban teremtett figurái önálló életre kelnek e regény lapjain, és megalkotják külön világukat, melyek túlnőnek a szerzőn, akinek intellektuális világa mindegyre kiszorul, elszigetelődik, lepusztulásra ítéltetik, míg a belőle leváló-kiváló (!?) hős karriert fut be egy mélységesen kíméletlen, emberellenes, primitív és az embert halálra szánó diktatúrában, mely a szerző közvetlen tere körül szinte észrevétlenül épül ki. A levél(regény)forma, mely a XVIII. század óta a legszemélyesebb és legintimebb közlések keretét szolgált, a *Hősöm* terében az egyoldalú információküldés, utasítás és a névtelen fenyegetés médiumává válik, így kerül összhangba más regénybeli toposzátalakításokkal is, melyek közül a tradicionálisan pozitív jelentésű galamb-fogalom ellentétbe fordítása a legfontosabb.

„Legyetek, baszki, szelídek, egyszerűek, mint a galambok! És semmi flanc... Krisztus a mi ékes szavú szellemi gerlénk. ...Tubica ... kicsit elpirult. Mondjuk az igaz, hogy a szentlélek hét adománya órá eléggé passzol, úgy mint bölcsesség, értelem, fajtana, fajerő, fekvényomás, jámborság, istenfélelem, és az ilyesmiket is frankón hét galamb jelképezi.” (160–161. o.)

A regény egyik lényeges eleme a test és az intellektus viszonyának egymásba fonódó, egymást lebontó-átjáró, küzdelmes viszonya. A testépítés jelenkori divatjának átfor-

dítása horrorba a mítoszok antropomorf figuráit negatív és negáló módon idézi be. A testre szabás ember és állat morfológiai határait töri át, s a képzelet minden ebből következő határmódosítást felvázol. Az ember (anyagi) határait és személyes szféráját kijelölő test durva megsértése, a végsőkéig kiszolgáltatott teremtmény meghasonlása a tehetetlenség végső világainak határait érinti. Semmi sérthetetlen nem marad. A morfológiailag szirénekre emlékeztető fajgalambok létre-manipulálják a galambszabású embert, de kísérletük tárgya túlnő rajtuk. Ez azonban nem az ember győzelmét jelenti, hanem ellenkezőleg: egy a testében, lelkében, nyelvében meghasonlott-megnyomorított, diktátorrá váló meghatározhatatlan lény hatalomátvételét. A szöveg érzékenyen és szinte pszichológiai pontossággal ábrázolja azt a folyamatot, amely során az eszközként használt kísérleti alany kiagyalójával és vezérével szemben az ellenállásból egyetértésbe, majd támogatásba megy át, végül magához ragadja az uralmat, mely mindenkire, köztük megtagadott kitalálójára, a közreadó-szerzőre is végső fenyegetettséget jelent. A szerző és hős kapcsolata kivetített belső párbeszédbe, eldönthetetlen vitába torlik, amely éppen a hősiesség és hősalkotás lehetetlenségét mutatja fel az írói intenció kiszolgáltatottságával együtt. Míg Swiftnél a yahook országa a deformálódott emberi világgal szembehelyezett állati lét természetes egyszerűségét jelenti, Orwell disznói az ad absurdumon túl is disznók, Parti Nagynál a galambok „szelídlelkűsége” ellenkezőjébe fordul át, megvonva minden ideális megoldás lehetőségét: még a galambok is.../már a galambok sem.

„Ha te találtál ki, ami még mindig a fixa ideád, akkor mért ilyenek, megmondva őszintén, ilyen kis gecinek találtál ki?” (259. o.)

Mindig, minden író számára kérdés marad: megteremti-e a világot, megteremtődik-e az a világ, amit leír, vagy egy már teremtett, adott világot ír le? Az átjárások mindig is hozzátartoztak a regényhez, de Parti Nagynál ez még élesebben kerül a szerzői tehetetlenség nézőpontján át a szöveg előterébe. Az intertextuális és heterotópikus zónák összekeverednek, keresztül-kasul bonyolítják egymást és a valóság(os)ként megjelenített tereket.

„A fikciók fölött rég eljárt már az idő, dokumentálni pedig e leveleken kívül semmit nem tudtam...” (177. o.)

Parti Nagy Lajos regénye az ember humanitáson alapuló fogalmának érzékelhető változásait teszi beszéde tárgyává, azt, ahogy az „ismerd meg önmagad” évszázadokon át kultúraformáló érvényessége képtelenséggé, lehetetlenné válik. „Ne keresd magadat magadon kívül” – írja Persziusz századokkal ezelőtt *Szatíráiban*,² és a regény most ennek fordítottját, paradoxonná válását kénytelen rögzíteni. Mi történik akkor, ha az ember akarata ellenére kerül kívül önmagán? Milyen kényszereknek esik áldozatul, és marad-e esélye a megmaradásra? Lehet-e még élete főszereplője? Ha lehet is, hogyan, minek az árán? A főszerep csupán önző önérvényesítés, mely szükségszerűen szembefordul minden korábbi értékkel?

„Hova mehetnék rajta kívül, aki amúgy is eljön értem?” (284. o.)

Ugyanakkor arra is rávilágít, hogy alapjában véve semmi új nincsen az önérvényesítő, embert felszámoló technikákban, a diktatúra ugyanazon klisé alapján működik, csupán a felszín, az eszközök változnak. Ez a nevetséges, unalomig ismert ismétlődés lesz a szatíra alapja, a „szemenszedett valóságok” (201. o.) sorozata, mely egyben kérdések sorát veti föl. Egy jelenné tett negatív utópián tűnik át az *itt és most* iszonyata, egy igazságot

² Idézi H. Bloom: *A Map of Misreading*, Oxford U. P., 1975. 27. o.

kisajátító, előíró, a vád beszédére épülő diktatorikus világ lehetősége és jelenvalósága, mely minden emberi megnyilvánulás megszüntetésére tör, s melyet a közvetlen függő beszéd technikájára épülő nyelvi megformálás hoz közel és tart távol: rémítő és megdöbentő közelségét – *hic et nunc*-ját – az ironikus-szatirikus distancia beszédébe vonja.

Parti Nagy Lajos korábbi írásai sem nélkülözték a valóságérzéklet és a társadalmi érzékenységet,³ s ez a *Hősöm terében* sincs másként, de továbbmegy, még inkább rávilágítva a torz tudás és akarat, a hamis ideológiák zsákutcájára, a kizárólagosságon alapuló gondolkodás útvesztőire, melynek következményei kiszámíthatatlanok. Parti Nagynál a karkai elbeszélői módnak egy változatát ismerhetjük fel, mely az abszurdról, a hihetetlenről a tényszerű, objektív beszédmód látszatát keltve szólal meg, s amely hangsúlyozottabban teszi nyilvánvalóbbá, hogy a tárgyilagosság kimódolt: az idézett, változó beszédek és a beszélők szempontjainak folyamában a szerző úgy teremt koherenciát, hogy mindegyikük „igazságát” komolyan veszi, mintegy belülről véli érteni és bemutatni őket. Éppen ezért lesznek még szembetűnőbbé hamisságaik és hazugságaik, melyekben az általuk létrehozott világ torz volta és romlottsága határozottabban és kirívóbban mutatkozik meg. Az egyigazságok és egyszempontúságok egymás mellé helyezése szintén az ironikus szerzői diskurzus és a satirikus ábrázolásmód felerősödésének irányába hat.

„Lényeg a lényeg, ő mély bűvárolója a jövőnek, egyszersmind orientálja, s vagy igazol vagy begazol, ahogy a költő mondja... mert ő biztos benne, hogy a galambok ősei már erre az egészre rájöttek a szárnnyal meg az izével, és már a kis kőbaltájukkal mütötték be az embert, illetve azt a félmajomi nyamnyamot...” (168. o.)

De ha csupán ennyi volna Parti Nagy Lajos regénye, akkor egyszerűen nem lenne más mint röpirat vagy politikai pamflet.⁴ Azonban ezt a rendkívül tragikusként és félelmetesként (megjértett létet sajátos és fergeteges nyelvi világként-világban jeleníti meg, annak ellenére vagy inkább azzal együtt, hogy a *Hősöm terében* a valamilyenként–valahogyan értett világra kerül a hangsúly. Vélhetően Parti Nagy ars poeticája egybecseng Tandori Dezsőével, amennyiben utóbbi a *Töredék Hamletnek* című kötet harmadik kiadásának utószavában óv attól, hogy csupán a nyelv felől olvassák szövegeit: „Hogy nálam egyáltalán nyelvről lett volna szó. Nálam mindig arról van szó, hogyan lehet létezni, mikor igazából nem lehet. Nem a nyelv, hanem a meglét lehetőségei kerültek kérdőjelek közé nálam.”⁵ Az emberként és emberiként megélt lét lehetőségeinek kimerüléséről és visszavonódásáról, egy végsőig kiszolgáltatott létbevetettségről szól Parti Nagy Lajos első regénye is, mely jelzi, hogy a szerző nem vonhatja ki magát ebből a világból, mégis a sorok közti ironia és a satirikus megformálás távolságtartásával veti fel a túl- és megélés lehetőségét.

Vajon félreolvassa-e a *Hősöm tere* szerzője a világot? Ha fél-re is, akkor az egész iránti kívánságért, a hely-re-hozás iránti vágyból, egy más megoldás lehetősége miatt, hogy „humánminiszter” nélkül lehessen emberi megoldásokat találni a lehetetlen létre. Parti Nagy Lajos ebben a kereső olvasásban-írásban továbbra is „tudja a humor helyét, és nem félti tőle a tragikumot”, az ironiát pedig a „részvét, alázat és szeretet” hármasságában tartja fenn és hozza beszédbe.⁶

³ Vö. erről Balassa Péter: „Liedérc. Parti Nagy Lajos a szociális realista”, in: *A bolgár kalauz*, Pesti Szalon, Bp., 1996.

⁴ Radnóti Sándor közlése nyomán.

⁵ Tandori Dezső: *Töredék Hamletnek*, Utószó, Fekete Sas Kiadó, Bp., 1999. 126. o.

⁶ „Félterpeszben”, in: i. m., 164. és 167. o.

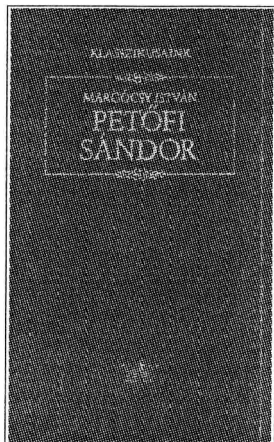
EGY SIKERES KÍSÉRLET TANULSÁGAIRÓL ÉS VÁRHATÓ KÖVETKEZMÉNYEIRŐL

Margócsy István: Petőfi Sándor. Kísérlet

A Korona Kiadó *Klasszikusaink* című heroikus vállalkozása a magyar irodalmi kánon legnagyobbjairól ígér sorozatot. A könyvek címeként megjelölt szerzői nevek azt sugallják, hogy az olvasó olyan monografikus feldolgozásokkal szembesülhet az olvasás során, amelyek a műfajnál fogva jól ismert módszertani mátrixban helyezik el adott klasszikusunkat. A monográfia *hagyományánál* fogva egy szerzői névvel jelölt korpuszt dolgoz fel; mindig a teljesség igényét sugalmazza; többnyire nem szabadulhat az affirmáció gesztusától – hiszen a feldolgozandó életmű (már a feldolgozás miatt is) értéktelnek mutatkozik, amivel egyben a feldolgozást magát is szentesíti –; valamint kimondva-kimondatlanul az életművet a szerző (fikciója) *felől és afelé* olvassa, háttérben persze az életrajz legitimáló erejével. (Akár szimbolikusan is értelmezhető, hogy a könyveket *Életrajzi kronológia* zárja.) Természetesen a monográfiák készítőinek névsora (vagy annak többsége) biztosítékul szolgál arra, hogy bizonyosan nem annak a pozitivista hagyománynak a szolgálatában születnek a feldolgozások, amelyből a monográfia mint műfaj megszületett. Mégis várhatóan a műfaj kényszerítő hatására számolnia kell az olvasónak azzal, hogy az affirmatív kényszerből következően például az adott író kánonbeli helye radikálisan nem kérdőjeleződik meg, legfeljebb hangsúlyok változhatnak, vagy az adott névvel jelölt szövegek koherenciája is magától értetődő lesz (háttérben a fejlődési ív, pályakép romantikus csábításával stb.), csakúgy mint a szerzői szubjektum egysége stb. Az bizonyosnak látszik, hogy a sorozat hatását tekintve várhatóan a klasszikus szerzői kánon megerősítését eredményezi, de a róluk való beszéd, vagyis az értelmezői nyelv kanonikusságának

kialakítása és megerősítése is kockán forog. (Amennyire tudom, a sorozat megcélzott olvasói többek között azok a magyartanárok, akik azután igen széles körben terjeszthetik az itt szerzett tudásukat.)

Margócsy István Petőfi Sándorról írott könyve már az *Előszó*ban lemondani látszik a monografikus feldolgozásról, ám nem a műfajjal szembeni fenntartások, hanem a munka elvégezhetetlen mennyisége miatt: „Nem monográfia: egy új és összefoglaló Petőfi-monográfiához annyi új előmunká-

Klasszikusaink sorozat
Korona Kiadó
Budapest, 1999
312 oldal, á. n.

latra lenne szükség, amennyit egy ember most akár egy teljes életpálya során sem tudna elvégezni...” (5. o.) A könyvet szerzője (az alcímben is jelezve) *kísérlet*nek nevezi – vélhetőleg az essay, essai mintájára – elhatárolva munkáját a szigorú tudományosság műfaji kánonjától (lásd: monográfia!). Az *Előszó*ban több definíciós lehetőséget is kínál az olvasó számára, nevezve tanulmányát mélyfúrásnak, vitairatnak, interpretációs javaslatnak, teszi mindezt igen-igen távol a monográfia objektív igazságokat kinyilatkoztató narratív hagyományától. Természetesen nem véletlen mindez, hiszen célja éppen a Petőfiről szóló diskurzus élénkítése: „...a jelenlegi kutatásokat úgyis csak az elevenítené fel, ha egyszerre több és többféle határozott koncepció is megfogalmazná önmagát.” (8. o.)

Margócsy István könyve megítélésem szerint nem egyszerűen „élénkíti” a Petőfi-irodalmat, hanem számos elemében igyekszik „lebontani” azt a vélekedéskomplexumot, amely mindmáig uralja a Petőfiről szóló lehetséges megszólalások rendjét. Ennek ellenére a könyv nyelvezete sehol sem agresszíven dekanonizáló vagy deheroizáló, radikalitása szinte észrevétlenül, ám annál módszeresebb alapossággal alakítja át az olvasó Petőfiképét. A könyv elolvasása után az ideális olvasó ugyanis nem (vagy legalábbis nem nyugodt lelkiismerettel) beszélhet többé az „üstökös zseniről”, a „nép egyszerű fiáról”, az „öszönös, természetes, verseiben az életét közvetlenül megéneklő költőről”, sőt csak fenntartásokkal szólhat a „szabadság apostoláról” stb.

A Margócsy könyvét alkotó öt – tulajdonképpen önálló – tanulmány azokat a problémákat tematizálja, amelyeken a Petőfi-diskurzus nyugodni látszik: (1) Petőfi kultuszát, (2) fellépésének és fogadtatásának történetét, (3) a költői szerepek problémáját, (4) a romantika és realizmus kérdését, valamint (5) a szabadság-fogalom működését és működtetését. Mivel „az a Petőfi-kép, amely [...] ránk hagyományozódott, rendkívül erős és egységes” (136. o.), a vitairatnak szánt tanulmány időnként kénytelen az ellenbeszéd retorikáját és pozícióját felvenni, amely azonban mégsem uralkodik el a könyvön – még a romantikus Petőfiről szóló fejezeten sem, amelyben pedig az elmúlt negyedszázad realizmus-elvű szakirodalmával vitatkozik a szerző. (Annyit azonban megjegyeznék, hogy mivel a realizmus vagy romanticizmus bináris kódoltsága meghatározza a választás kényszerét, az adott fejezet végére túlságosan is *meggyőző* lesz a romanticizmus kizárólagossága, amely megint egyoldalúvá teszi a színesíteni kívánt képet.)

A könyv első tanulmánya a Petőfi-kultuszról értekezik, pontosabban arról beszél, hogy Petőfi kultikus megítélése mindenfajta – a költőről szóló – értekezői nyelvet meghatároz: „...a tudományos szakirodalomban is lépten-nyomon jelen vannak ama kultikus gesztusok, melyeket pedig szeretünk tudományon kívüli »laikus« megnyilvánulásoknak tartani; sőt, nemcsak hogy jelen vannak, hanem tulajdonképpen paradigmateremtő erővel is fel tudnak lépni...” (26. o.) Ezt a tételt olyan szerzők (például Horváth János, Pándi Pál) retorikájával és vélhető beállítódásával példázza, akik pedig szigorú tárgyilagosságot, rigorózus és pontos tudományosságot ígérnek Petőfiről szólván. Margócsy tétele szerint a Petőfiről folyó diskurzus retorikáját alapvetően nem a tanácsadó (genus deliberativum), hanem a bemutató beszéd (genus demonstrativum) uralja, dicséret (laudatio) vagy ritkábban a feddés (vituperatio) formájában. Ennek a retorikai megközelítésnek a termékenységről bizonyára senkit sem kell meggyőzni, ugyanakkor talán alapjául szolgálhat annak a kevésbé differenciált elképzelésnek, amely a Petőfi-kultusz Margócsy-féle interpretációját meghatározza. Margócsy megpróbálkozik azzal, hogy néhány alapfogalomra vezesse vissza a Petőfit tárgyaló tudományos értekezések kultikus hagyományát, s így talál rá többek között a „kultusz központi feltételezését” adó problémára, az „igazság” (31. o.) kérdésére. Ugyanakkor azok az alapfogalmak („kritizálhatatlanság”, „összemerhetetlenség”, „tökéletes öntörvényűség”, „zseniális emberfelettség” 41. o.), amelyekkel Margócsy a Petőfivel kapcsolatos kultusz alapszerkezetét igyekszik leírni, nem

speciálisan és kizárólagosan Petőfihez mint a kultusz tárgyához kötődnek, hanem inkább a kultikus nyelvhasználati módra magára jellemzők általánosságban. A kérdés a továbbiakban úgy vetődik fel, hogy vajon a kultikus retorikai gyakorlat mennyiben tárgy-specifikus, azaz vannak-e csak Petőfihez köthető, speciálisan a Petőfi-jelenségből eredő kultikus trópusok, alakzatok, vagy pedig csupán egy homogén nyelvhasználati attitűd alkalmazott formáival szembesülhetünk Petőfi kapcsán. A fenti dilemma eldönthetetlennek tűnik, amennyiben nem teszünk különbséget az egyes korszakok kultikus nyelvhasználatának eredője, célja, lehetséges korabeli értelmezései stb. között. Margócsy tanulmányában találhatunk utalást arra, hogy a kultikus nyelvhasználat bizonyos történeti kontextusokhoz köthető. („Hogy a Petőfi-kultusz működését valamelyest közelebbről is láthassuk vagy megérthessük, kezdeteinek kialakulását kell megvizsgálnunk. Petőfi [...] kultusza rögtön *abban a pillanatban* kezdődött el, amelyben tudatosították eltűnését...” [36. o.]) Ugyanakkor – mivel alapvetően egy általános retorikai szemléletet próbál érvényesíteni – előbb-utóbb homogenizálni kénytelen, és a kultikus beszédmódot történetiségétől elszakítva, egyfajta irodalmi univerzáléként vonatkoztatja Petőfire. Jellemző például, hogy a Dobrossy Istvántól (Szeverin álnéven) származó idézetet (42. o.) elszakítva korabeli kontextusától valóban a „későbbi [nyilván kultikus – megj. tőlem – M. R.] recepciók stratégiák formális jellegű gesztusainak” (42. o.) egyik első megnyilvánulásként értelmezhetjük. Szimplán kultikus megnyilvánulásként értelmezve, a Margócsy szövegében kurzivált félmondat funkciója (az idézet Margócsy által is használt, származási helyén kiemelés nélküli) a Petőfi összevethetetlenségével kapcsolatos kultikus alapítélet demonstrálása lenne: „Petőfit egészen más szempontból kell felfogni...”. Azonban eredeti összefüggésében az idézet nem *ellenőrizhetetlen kijelentésként* funkcionál, hanem egyszerűen Császár Ferenc hírhedt kritikájára tett utalásként, amelyet a bekezdésben a következő két mondat előzött meg: „Olvasta-e kegyed Császár bírálatát Petőfi valamennyi költeményeiről? – Ha igen, akkor bizonyosan tudom, hogy kegyed is velem, s többekkel együtt bosszankodott azon bírálat méltatlanságán, s ferde, félszeg felfogású nézetein.”

Viszont Margócsynak annyiban mindenképpen igaza lehet, hogy az irodalomról való beszéd retorikai sémái alapvetően (főleg a keresztény hagyományt jellemző) szakrális nyelvhasználati formák szekularizált (ám nem mindenképpen profán!) változatai, s így már minden kultikus intenciót megelőzően eleve kultikus jellegűek, ennyiben tehát az irodalom(kritika) nyelve már önmagában kultikusnak minősíthető. Csakhogy éppen a kultikus eredetű nyelvhasználat általánosságban használt, standardizált formái és az egyes jelenségekkel kapcsolatos sajátos megnyilvánulásai közötti *különbségek* adják az irodalmi kultusz kutatásának izgalmét. Petőfi esetében például igen érdekes lehet kultuszának alakulását nyomon követni; vagy például a korai kortárs köszöntők metaforarendszerét közelebből megvizsgálni, illetve a kor egyes szereplői (például Arany, Erdélyi) Petőfi-kultuszának sajátosságait, indíttatását, struktúráját feltárni stb.

Margócsy István könyvén azonban mindezt nem sportszerű számon kérni, hiszen nem ezt tűzte célul maga elé, hanem a „Petőfi-kultusz rejtettebb aspektusairól” (47. o.) értekezik, leginkább arra látszik vállalkozni, hogy a jelen Petőfi-olvasóit (lásd: a könyvsorozat megcélzott közönségét!) gyanakvásra és így reflektáltabb olvasásra készítse. Ennek a célnak az elérése maradéktalanul sikerült.

A könyv második tanulmánya egy ugyancsak sokak által, ugyanakkor eddig nem túl sok szempontból tárgyalt témát jár körül, tudniillik Petőfi fellépésének és fogadtatásának történetét. Margócsy javasolt szempontja ugyancsak érdekes megvilágításba helyezi a sokat és (nyilván kiválasztottsága folytán) könnyedén alkotó zseni irodalmi fellépésének alapmotívációit. Martinkó András *Költő, míl, környezet* című könyvében foglalkozott az-

zal a kérdéssel, hogy bizony a túl sok írás végső soron minőségi romlással is jár, s az irodalomban büntetlenül nem „termelhet” senki. (A mai magyar irodalomban ehhez hasonló kritika fogalmazódott meg Farkas Zsolt egy írásában Tandori Dezső befog(ad)hatatlan életművével kapcsolatban.) Margócsy az irodalmi „termelés” okának jár utána, s ezt a piac metaforájának segítségével végzi el. Petőfi ezek szerint olyan „pozitív iparlovag”, akinek az a feladata, hogy a „piacon állandó keresletet gerjesszen és tartson fenn, s ennek a keresletnek a kielégítésével teremtsen meg saját anyagi egzisztenciáját.” (52. o.). Egyrészt szó van tehát arról, hogy a sok írás a honoráriumokból befolyó összegek kapcsán jövedelmet jelentett Petőfinek, másrésztől fontos volt fenntartani, illetve kiépíteni a Petőfi körüli botrányok rendszerét, hogy állandóan legyen szó róla, hiszen mindez reklámként szolgálta a pénzkeresést. A fenti tétel természetesen profanizálja Petőfi kultuszának azon aspektusát, amely az üstökösként az irodalomba robbanó zsenihez magától értetődő természetességgel tartozónak véli a gyors sikert és az igen kis idő alatt (hiszen bizonyára tudta, hogy kevés ideje van megírni az életművét!) írt nagyszámú művet (például 1844–1845-ben hat kötete jelent meg, plusz a *Robin Hood*-fordítás). Margócsy kultuszromboló szándéka tökéletesen telibe talál, és a bálványt leszállítván magas talapzatáról, új szempontú Petőfi-értésnek ad helyet. Ugyanakkor nála is tetten érhető a kultikus szemlélet, amikor ezt írja: „Aligha lenne túlzás, ha azt állítanánk: Petőfi költői zsenialitásának sokoldalúsága abban is megnyilvánult, hogy az irodalom külső, társadalmi, intézményes meghatározóinak gyökeres (mondhatnánk: kapitalizálódó) megváltozását észlelte, alkalmazkodott hozzájuk, a maga érdekébe állította őket, élt velük, s *rajtuk keresztül* hagyta kibontakozni költészetének belső modernségét.” (50. o.)

Csakhogy: Margócsy végletekig kihasználta piac-metaforáját, mint minden segédegyenes, törlendő volna, hiszen félő, hogy tökéletesen eluralkodik a vizsgált anyagon. A fejezet szépen sorra veszi azokat az elemeket, amelyek valóban igen jól illeszkednek a piac-segéd-egyenes segítségével kijelölt irányba: például Petőfi az első (gyanús ez az „elsőzés” Petőfi kapcsán, hiszen éppen Margócsy fejtegeti, hogy ez a kultusz egyik alaptétele) író, „aki kizárólagos szerződést is kötött [...] arra, hogy bizonyos ideig csak egy folyóirat számára termel...” (53. o.). Ugyanakkor Margócsy nem említi, hogy egyáltalán nem bizonyos, hogy egyedül Petőfinek tulajdonítható az a szándék (amit különben neki *tulajdonít*), hogy kizárólagos szerződést kössön, mert ez például Vahot Imre kiadói (profitorientált) gyakorlatának inkább lehetett része, amit mi sem bizonyít ékeesebben, mint hogy 1847-re Arany Jánossal kötött egy ugyanilyen szerződést, nem kis zavart okozva Petőfi és Arany viszonyában. Úgy tűnik azonban Margócsy nemcsak metaforaként használja a piac fogalmát, hanem betű szerinti értelemben is (ezért lehet a szándéktulajdonítás), azaz valóban komolyan gondolja, hogy Petőfi irodalmi életben való működésének majd minden eseményét a profitorientált, rafinált marketingmunkán alapuló, piaci mechanizmusok uralják. Ez a szemlélet a piac működését abszolútumként kezeli, minden történetiségtől mentesnek találja, tehát a fogalomhasználatát visszavetítésen alapszik, ami azt sugallja (természetesen nem kimondva), hogy Petőfi és kortársai számára ugyanazt jelentette a kapitalizálódás, sőt a pénz fogalma maga, mint a huszadik század végi értelmezőnek. Legalábbis nemigen látok törekvést arra vonatkozólag, hogy Margócsy feltárja a korban használt (és speciálisan az irodalmi nyilvánosságra vonatkoztatott) piac, pénz, kapitalizálódás jelentéseit, holott például a tanulmány elején az „iparlovagság” vagy az „irodalmi iparúzás” kifejezések elemzése még ezzel kecsegtették az olvasót. A piaccal kapcsolatos fogalmak működését bizonyítja Margócsy a fejezet összegzésében is, amikor így ír: „S mindezt, a kapitalizálódó kor merész vállalkozójaként, indulótöke nélkül, kapitalista módszerrel: bekerülése a pesti irodalmi centrumba lényegében *hitelből* történt; az is ismeretes, hogy első kötetének finanszírozása nem mecénási ajándék, hanem polgári, megelőlegezett kölcsön alapján történt...” (71. o.) Valószínűleg itt végképp eluralkodott a metafora a szövegben, tudniillik nemigen lehet tudni, hogy a szerző

mit is állít. Petőfi első kötete ugyanis *A helység kalapácsa* volt (ez a könyv 245. lapjáról kiderül a szakirodalomban kevésbé tájékozott olvasónak is), amely azonban nem kölcsönből adott ki, hanem, ahogyan az a Pesti Divatlap 1844-es 13. számában olvasható, „Geibel könyv-árú vásárolván meg tőle [ti. Petőfitől], ez nem sokára közre fogja bocsátani.”; valószínűleg Margócsy a Polgári Kör által finanszírozott *Versek* kiadásával kapcsolatban beszél kölcsönről (tudniillik a majdani bevételből a kiadás költségeit vissza kell fizetnie Petőfinek), csak hogy ez a kötet nem az első. Persze mindez lehet egy egyszerű elírás is, ugyanakkor észre kell vennünk azt a szándékot, amely a piac-metaphora kapcsán mindvégig irányítja a szerző tollát, tudniillik, hogy mint a kapitalizálódás lehetőségének első (ki)használóját láttassa Petőfit, s nagyon messziről, de mégiscsak ahhoz a hagyományhoz kapcsolódik Margócsy, amely Petőfi majd minden tettét primordiális aktusként igyekezett felmutatni.

A vizsgált kötet legterjedelmesebb tanulmánya Petőfi költőszerepeinek dilemmájával foglalkozik. Margócsy azzal a szakirodalmi beállítódással száll vitába, amelynek végső soron (mint mindennek) kultikus alapja van, tudniillik, hogy „egy vezérlő princípium mint domináns faktor uralma alá szervezzenek össze” (78. o.) Petőfivel kapcsolatban minden tudáselemet. A tétje ennek persze az lenne, hogy sikerüljön felmutatni az igazi, a semmilyen szereptől el nem torzított Petőfit a maga valóságában. Még Horváth János nagy Petőfi-könyve sem mentes attól a vágytól, hogy a szerepjátszás szétartó sokféleségét egyetlen princípiumra vezesse vissza. Horváth ugyanis „a szerep fogalmát általában is, értékelőleg is túl radikálisan elhatárolta egy »igazi« líra »őszinte« és »természetes« tartományától” (88. o.), és a szerepek mögött tételezett *igazi* Petőfihez viszonyította. Margócsy a „költői szerepet” „folyamatosan alakuló, a hagyomány során igen sokféle formában megjelenő figuraalkotásnak vagy figuravételnek” (89. o.) gondolja el, vagyis történetileg lokalizálható, a korban jól ismert szabályok szerint működő mechanizmusként.

Margócsy a költői imágók „sokféleségének” fenntartását tartja ugyan üdvösnek, azonban végül ő is redukálni kénytelen Petőfi költészetének sokarcúságát, így részben kénytelen a bírált szemléleten belül maradni: „Petőfi a romantika által kínált nagy költőszerepek közül hármat fogadott el, tett magáévá és *mondott ki* verseinek beszédszólamában: egyrészt a szélsőségesen individualista vallomások költőjét, másrészt a természetbe és a közösségbe beleolvadó, bennük tökéletesen feloldódó »természetes« költő szerepét, harmadrészt pedig a népet vezető és irányító profetikusan költő szerepét...” (104. o.). A könyvben így megfigyelhető bizonyos meghasonlottság, mely abból fakad, hogy a szerző egyszerre bírálja a költői szereppel kapcsolatos felfogást (különösen azt, amely az igazi Petőfihez viszonyít), ugyanakkor a szerep-fogalmat magát nem teszi radikális vizsgálódások tárgyává, hanem megelégszik (a különben nagyon termékeny) *módosított* értelmezésével.

Holott talán azt is érdekes lenne megvizsgálni, hogy miképp viszonyulnak egymáshoz a kortársak Petőfivel kapcsolatos figura-konstituáló eljárásai és metaforái (például az ifjú lelkes barátoknál: „pogány Anakreón” típusú képzetek, miként kötődnek a radikális ellenzőknél feltűnő Sátán-metaphorákhoz stb.), Petőfi szövegeiben megképződő beszélők, valamint a diakrón recepció által felépített Petőfi(k). Sőt talán az sem lenne szentségtörés, ha a naiv pozitivisták pszichologizálást elhagyva, megpróbálkoznánk a Petőfivel kapcsolatos (ön)életrajzi vonatkozású adatok újraértelmezésével, és így a Petőfivel kapcsolatos diskurzus szerkezetének újragondolásával. Persze mindezt csak annak tudatában érdemes elkezdni, hogy „ahhoz [...] újra kellene gondolni... a teljes kategória-készletet, mellyel egyébként többé-kevésbé zavartan vagy zavartalanul, de folyamatosan élünk...” (5. o.).

Úgy tűnik, hogy Margócsy könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy ugyan él maga is a Petőfi-diskurzus alapkategóriáival (például a szerepfogalommal), ám az elvitathatatlan, hogy nem hagyja „zavartalanul” érvényesülni azokat.

Annak a Margócsy-féle „kísérletnek”, amely az ideális olvasó Petőfi-értésének reflektáltabb újragondolását célozza, utolsó két állomását a romantikus és a szabadelvű Petőfiről alkotott szakirodalmi tételek átértelmezése alkotja. A romantikus Petőfiről szóló tanulmány azzal a negyedszázados szakirodalmi törekvéssel szemben érvel igen meggyőzően, amely mindenképpen realistának szeretné beállítani Petőfi költészetét, s ezzel természetesen „haladóként” definiálni törekvéseit. Margócsy bemutatva és egyben tisztázva a realista és romantikus fogalmak használata körüli metodológiai következtetlenségeket és zűrzavart, Petőfi költészetének kétségtelenül romantikus aspektusát elemzi végig.

A Petőfi szabadelvűségét tárgyaló utolsó tanulmány érdekessége abban áll, hogy Margócsy kimutatja azokat a következtetlenségeket, amelyek nagy forradalmi költőnk szabadság-értelmezését jellemzik: „...Petőfi valóban »szabadon« bánt önmaga szabadságának és szabadságfogalmának értelmezésével és alkalmazásával; a differenciálatlan szabadságfogalomnak általános értékállítása [...] ugyanis *önmagában* nem könnyen értelmezhető...” (219. o.). Margócsy szerint Petőfi nem is nevezhető a szó szoros értelmében szabadelvűnek, hiszen ugyan kimutatható a liberális eszmekör számos eleme költészetében, ugyanakkor „gondolataiban rengeteg olyan elem [volt], sokszor messzemenően *döntő* mozzanat, mely a *par excellence* liberális gondolkodással közvetlenül össze nem férhet” (217. o.). A legfőbb ellentmondás abban az attitűdben rejlik, amely egyszerre állítja a népből származás felhatalmazása nyomán a közösség legitim képviselőjének feladatát, és a radikálisan individualista (felkent) próféta-vátesz-apostol a néptől elkülönülő, annak (vélt) érdekeit akár vele szemben is érvényesítő terrorját. Ez a magatartás egy radikálisan republikánus politikai beszédmód hagyományába (Vö.: Takáts József: „Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején. (A keret)”, in: *ItK*, 1998/5-6.) illeszkedik, amely történeti megvalósulását a jakobinus ideológiában találta meg. Margócsy abban leli meg a magyarázatot Petőfi politikai nézeteinek inkoherenciájára, hogy „*politikai* tájékozódásának elsődleges forrása nem közvetlenül ideológiai, hanem *történeti* jellegű volt [...] elsősorban nyilván mint példa, nem pedig mint elvont teoretikus tanulság érinthette.” (234. o.). A „következtetlenség” kategóriája látszik felváltani a mindig és mindenben koherenciát tételező (és kereső) irodalomtörténet-írói gyakorlatot Margócsy István könyvében, vagyis az adott életművet nem folyamat(osság)ában, homogenitásában vizsgálja, hanem éppen a tételezett egyöntetűséget, következtetességet igyekszik felülvizsgálni. A könyv ezen szemléletbeli váltása igen jól kamatoztatható lenne Petőfi szövegeinek metafora-használatát vizsgálándó, ugyanis az alkalmazott (többnyire biblikus) intertextuális utalások olyan inkoherens embléma-rendszer hoznak létre, amelyet *hibaként*, de értelmezendő jelenségként is kezelhetünk, amely Petőfi önstilizációs törekvéseit szolgálva, a megváltó-vátesz-népvezér képzetkörrel kapcsolatos metaforák tökéletes deformációját és ezzel kisajátítását (lásd például *A magyar ifjakhoz* képrendszerét) hivatott elvégezni.

Margócsy István régóta várt Petőfi-könyve hosszú idő óta elsőként olyan szempontokat kínál a Petőfiről való gondolkodáshoz a szűkebb szakmai és tágabb közönségnek egyaránt, amelyekkel végre érdemben lehet vitatkozni. És ha a vita termékenynek bizonyul, akkor Margócsy könyve tökéletesen betöltötte vállalt feladatát, és elindított valamit a kultikus vakságban szenvedő, és így régóta a tautologikus retorika katatóniájába merevedett Petőfi-kutatásban.

A KÁRMÁN-REJTÉLY

(„Ami tudható és ami nem”)

Szilágyi Márton: Kármán József és Pajor Gáspár Urániája

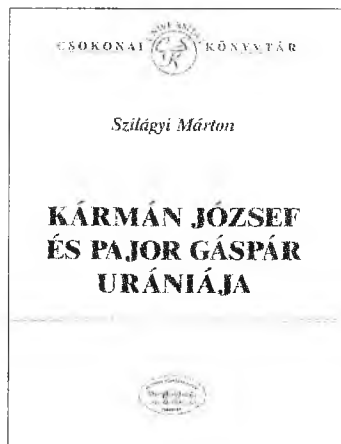
„Bármennyire is palástolta érzelmeit, láttam rajta, hogy fojtott izgalomban ég, én pedig a vadászat és a szellemi sport gyönyöreivel egyszerre kecsegtető érzést éreztem, mint mindig, ha részt vehettem Sherlock Holmes nyomozásában.

– Elmondom szépen sorjában, hiszen mi magunk is akkor látunk a legtisztábban, ha elmondjuk az esetet valakinek, és aligha számíthatok a maga segítségére, ha nem árulom el, honnan kell kiindulnunk.”¹

Egyszerű lenne Szilágyi Márton munkáját Kármán-könyvként emlegetni, ám ebben az esetben a kötet alapkonceptiója maradna figyelmen kívül. A szerző Kármán József és Pajor Gáspár *Urániájáról* írt könyvet, arról a 18. század végi folyóiratról, amelyről talán az a legismertebb (a középiskolai tankönyvek által is kanonizált) „irodalmi tény”, hogy itt jelent meg Kármán értekezése: *A nemzet csinosodása*, valamint a *Fanni hagyományai* című kisregény. Szilágyi Márton tanulmányainak ismeretében azonban ez a mondat egyáltalán nem tűnik problémamentesnek. Könyve éppen azért érdekfeszítő és egyben „zavaró” olvasmány, mert vizsgálódásai biztonságosnak remélt kijelentéseinket (szerző, mű, műfaj) kérdőjelezi meg.

A kötet első fejezete az irodalomtörténet-írás által forgalmazott Kármán-kép alakulástörténetét követi nyomon, s ennek jelentős állomása Toldy Ferencnek 1843-ban a Kisfaludy-Társaságban tartott előadása, amelyben Toldy egy írói életmű megkonstruálását végzi el: „Kármán József nevű író ugyanis addig nem létezett a magyar irodalomtörténeti hagyományban. Többek között azért sem, mert ilyen név alatt ez idáig egyetlen önálló könyv sem látott napvilágot.” (15. o.) Toldy ezzel a gesztussal egy három

számot megért folyóiratnak (*Uránia*) anonim írásaiból hoz létre egy *markáns írói oeuvre-t*, néhány prózaí szöveget és verset életműként prezentálva. Mindehhez hozzárendel egy szerzői nevet, amely Szilágyi szerint ebben a funkciójában mindenképp új, Foucault szempontjaival is támogathatóan: „Toldy eljárásában ott

¹ Arthur Conan Doyle: *Sherlock Holmes emlékiratai*, Katona Tamás (ford.), Kriterion, Bukarest, 1976. 141. o.

Csokonai Könyvtár 16.
Kossuth Egyetemi Kiadó
Debrecen, 1999
494 oldal, á. n.

munkál a kényszer: az anonimitásban rejtőző szövegek csak akkor válhatnak az irodalmi s ezzel a nemzeti múlt integráns részévé, ha névhez köthetők.” (16. o.) Azonban a Kármán névvel fémjelzett, *Fanni hagyományai* címen ismert írás – Toldy előadásában – csak áttételesen része az életműnek. Toldy elfogadja az életrajzi hitelű, referenciális olvasat lehetőségét, ezáltal pedig Fanni szerzőségét. Szilágyi később azokat az értelmezési lehetőségeket is figyelembe veszi, amelyek alapján a *Fanni hagyományai* Kármán műveként legitimálódik.

A szerzőség kérdéseit boncolgató tanulmány és a szöveg határaitra vonatkozó vizsgálódások a kötet utolsó fejezetében olvasható *Fanni*-értelmezés előkészítői. Tanulásaiból kiindulva *problematicussá* válik a szerzői életműre vonatkozatható interpretáció (releváns kontextussá viszont az *Uránia* többi szövege!), másrészt megkérdőjeleződik az értelmezés szabadsága: „[n]em nagyon érdemes »eltekinteni (...) az irodalomtörténeti kontextustól«. Ettől a kontextustól ugyanis csak akkor tekinthetünk el, ha a lehető leg-részletesebben megismertük – hiszen ellenkező esetben a korábbi fejezetekben áttekinített Kármán-tradíció régi közhelyei lépnek óhatatlanul működésbe, akkor is, amikor a szerző, hite szerint, éppen radikálisan felfüggesztené a hagyományt.” (366. o.)

Toldy forrásainak feltárása és ellenőrzése legalább annyira nehéz, mint amennyire szükséges feladat. Nem kívánom Szilágyi Mártont az „eposzi hős”² erényeivel felruházni, de csak azért nem, mert roppant sikeresen küzd meg a feladattal. Szembe mer nézni azzal a kihívással, hogy Toldy olyan információk birtokában lehetett, amelyek számunkra nem ellenőrizhetők: egyrészt a szóbeli információ természete miatt, másrészt azért, mert az írásos források az elmúlt százötven év során nemcsak gyarapodtak. Meggyőződésem szerint a Toldy-mítoszt jelentős mértékben az információkban gazdag, „paradicsomi állapot” feltételezése tartja életben, és az a Toldy-féle igény, hogy semmit sem fogadhatunk el igaznak megfelelő források hiányában. Ha nem találjuk igazolhatónak Toldy állításait, előbb fogunk kételkedni saját információs lehetőségeink korlátaiban, mint Toldy Ferencben.

Szilágyi a filológia módszerével mérlegeli a lehetőségeket, s így fény derül arra, hogy Toldy Kármánra vonatkozó információinak jelentős része nem állja ki a forráskritika próbáját. Szilágyi részint a Toldytól örökölt módszertan segítségével mutat rá, hogy irodalomtörténeteiben a jegyzetekben gondosan adatolt „tények” mellett a fikció szerepe sem elhanyagolható. Ez persze még egyáltalán nem lenne meglepő, hiszen éppen eleget hangsúlyozták az utóbbi időben a történetírás fikcionális jellegét. Mindezt azért tartom fontosnak, mert világos, hogy Szilágyi nem „csak” a Kármán-mítosz, hanem a Toldy-mítosz racionalizálását is elvégzi. A Toldy által klasszifikált/kanonizált Kármán-képet Szilágyi interpretációjában „nem az igazság státusa, hanem a lehetséges státusa illeti meg” (119. o.). A Toldy-féle Kármán-kép nagyon fontos, bár nem az egyedüli viszonyítási pont. Szilágyi az utó- és az előtörténetnek, valamint a szinkron jelenségeknek is figyelmet szentel. Toldy Kármánra vonatkozó információinak egy része Schedius Lajostól származik, így a Kármán-kép konstruálójából Szilágyi nem épít olyan Toldy-képet, amely a „semmiből világokat teremtő” irodalmárral lenne azonosítható.

A *Fanni hagyományai* szövegét illetően Szilágyi megint csak előszeretettel teszi fel kényelmetlen kérdéseit, és ad rájuk még kényelmetlenebb válaszokat: „A magyar irodalomnak egy olyan művéről van szó, amelynek határai nem világosak: a kiadástörténetben (...) különböző terjedelmű és autoritású textusok viselték ugyanezt a címet...” (369. o.) Itt csak részben van szó annak a belátásáról, amelynek alapján a szövegekritika egy tá-

² Arany János értelmezésében használva a fogalmat: „a tragikai hős bátor a sors ellen, míg leküzdhetőnek hiszi; az eposz hőse bátor, noha nem hiszi annak.” Idézi: Dávidházi Péter: *Humyt mesterünk*, Argumentum, Budapest, 1994. 138. o.

gabb értelemben vett szövegfogalom megalkotásához jutott el, és arról, hogy általában véve bizonytalanok ezek a határok. A *Fanni hagyományai* ugyanis három részletben jelent meg az *Urániában*, anonim, s nem köti őket össze azonos cím. Amennyiben ezt tekintjük a „hiteles” szövegváltozatnak, akkor éppen a hagyományos interpretációs eljárás válik kétségesé: „...az egységek összetartozásának deklarálása pedig, ami előfeltétele a regényként való interpretálásnak, óhatatlanul a Toldy Ferenc-i kiadástörténeti hagyományban történik csak meg, ideértve természetesen a címadást is.” (370. o.) Vagyis Kármán József *Fanni hagyományai* című műve olyan munka, amelyet ebben a formában a saját értelmezéstörténete teremtett meg. Toldy kiadói tevékenységéhez köthető az is, hogy római számokkal látja el az eredetileg csak gondolatjelekkel elválasztott naplójegyzeteket (20. o.). Toldy ebben az esetben éppen úgy jár el, mint a gondjaira bízott történeti forrásokkal. Talán megfontolásra érdemes, hogy *történetírói vénájának* is szerepe van abban, hogy kezdetben fenntartja az *életrajzi hitelít, referenciális olvasat lehetőségét*.

Szilágyi Márton könyve szakít azzal az irodalomtörténeti és kiadói hagyománnyal, amely az *Uránia* neve hallatán kizárólag Kármán alakjára asszociál. Ez a „csőlátás” – mint Szilágyi figyelmeztet rá – megint csak nem független a Toldy Ferenc által megkonstruált Kármán-képtől, hiszen „az irodalomtörténésznek” a magányos, nagy egyéniség víziójára volt szüksége, ezért értelemszerűen elhalványította korabeli közegének rajzát, éppúgy, mint dokumentálható személyes kapcsolatait. Ennek a szemléletnek esett áldozatul az *Uránia* másik szerkesztője: „Pajor Gáspár, aki lényegében érdektelenné vált Toldy számára.” (121. o.) Sikeresen oldódik fel ez az aránytalanság az *Uránia* szerkesztői elveinek feltárásakor, Kármán filológiaiilag igazolható biográfiája mellett pedig a Pajor Gáspáré is olvasható.

Szilágyi Márton számára láthatóan fontos az irodalomtörténeti anomáliák kiegyenlítése, még akkor is, ha esetleg már csak a módosításukra van lehetőség. Arra gondolok, hogy az anonimitásban rejtőző szövegek valóban csak akkor válhatnak a nemzeti múlt integráns részévé, ha névhez köthetők, a nevek viszont jelentősnek tekintett szövegek nélkül aligha. A hagyomány erejének kirívó példája, hogy akkor is Kármánról beszélünk, amikor éppen az esetleges szerzőség megkérdőjelezése a célunk. Talán éppen ezt: az irodalomtörténeti hagyományhoz és a különböző státusú szövegekhez fűződő viszonyt érzékelem tisztázatlannak a kötetben.

Szilágyi a Kármán-tradíciót tágabb összefüggéseiben szemléli: a kritikákon és az irodalomtörténeti interpretáción kívül Kosztolányi vagy Vay Sándor (Sarolta) írásait is figyelembe veszi. Ez utóbbiról megállapítja: „...természetesen inkább tekinthető szépírói kísérletnek, mint irodalomtörténeti értekezésnek” (94. o.) Turczel Lajos például a Kármánnal kapcsolatban szívesen emlegetett üstökös-metaforával vitatkozik: „...csak-hogy nem egy tárgyiasabb, pontosabb fogalomhasználat érdekében, hanem egy újabb metafora bevezetése céljából.” (86. o.) Szilágyi Márton könyvének egyik nagy érdeme, hogy az „irodalomtörténeti értekezéseket” együtt értelmezi a Kármán-kultusz esetleges megnyilvánulásaival, pontosan érzékelve, hogy mindkettő részese a Kármán-kép kialakításának, bár azt hiszem, ez utóbbival szemben néha kicsit „türelmetlen”. Ebből a türelmetlenségből rajzolódik ki Szilágyi eszménye: a szépirodalomtól elválasztható irodalomtörténeti értekezés „műfaja”, a tárgyias, pontos fogalomhasználat és a filológiaiilag igazolható tényekből építkező biográfia. Éppen ezért lett volna érdekes megvizsgálni, hogy vajon hol és hogyan húzhatók meg ezek a határok, és azok a szövegek, amelyek nem felelnek meg ennek az eszménynek, vajon milyen funkciót töltenek be az irodalmi diskurzusban?

A kötet végén olvasható két kiváló szövegértelmezés mintha inkább függelék lenne a gondosan felvázolt előtörténethez. A *nemzet csinosodásáról* írott tanulmányban a „tsinosodás” fogalmának értelmezését más összefüggésbe helyezi a mendelssohni „Bildung”

fogalommal történő összehasonlítás. A *Fanni hagyományait* elemző dolgozatban különösen a narrációs technika által nyújtott lehetőségek vizsgálata figyelemre méltó.

A *Fanni hagyományai* mellett kitüntetett szerepet kap egy másik levélregény, Kazinczy Ferenc *Bácsmegyeyje*. A *Bácsmegyeyt* – mint egy korabeli Werther-utánpótlás magyar nyelvű fordítását – eddig nem tekintette különösebb kihívásnak az irodalomtörténetírás. Szilágyi azonban jó érzékkel veszi észre, hogy a Kazinczy által kiválasztott (az eredetiben egyáltalán nem konkretizált) helyszínek korántsem esetlegesek. A regény szereplői így többféle karrierlehetőséget képviselnek (398. o.). Megemlíti azt is, hogy a *Fannival* szemben itt a szerzőség kérdése nincs poétikai funkcióként beépítve a szövegbe (393. o.). Ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy az első változatban valóban nincs, viszont a Szilágyi által is emlegetett második változatról ez nem mondható el. Kazinczy átdolgozása a fikcionális és a referenciális olvasat különös játékát teszi lehetővé.

Szilágyi Márton könyve nemcsak a 18–19. századdal foglalkozó irodalmárok számára inspiratív olvasmány. Látszólag békés filológiai vizsgálódással indul, majd izgalmas detektívtörténetté válik, végül az irodalomtörténetírás paradoxonjaival szembesít. A Kármán-rejtély detektívtörténetként „...olyan ügy, melyben az embernek inkább a már ismert részletek megrostálásával kell foglalkoznia, mint új részletek kikutatásával (...) Meg kell tehát szabadítani a vázat, a tényeket – a megcáfolhatatlan és biztos tényeket – az elméletgyártók és az újságírók ékítményeitől, és ez nem könnyű feladat. Ha meg tesszük, ha már biztos talajon állunk, megnézhetjük, milyen következtetéseket lehet levonni, melyek a sarkalatos pontjai az egész rejtélyes esetnek.”³ Detektívtörténetről lévén szó, sajnos többet nem árulhatok el. Azt pedig különösen nem, hogy végül is ki a szerző: Kármán vagy Fanni?

³ Arthur Conan Doyle: i. m., 7. o.

FRIED ISTVÁN

KÉTFÉLE HAGYOMÁNYA

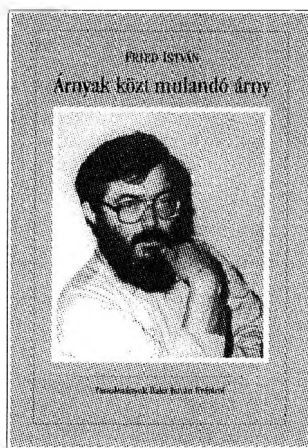
Fried István: Árnyak közt mulandó árny

Fried István tanulmánykötete Baka István lírájáról jól bizonyítja, hogy az egyetlen költőről szóló írások gyűjteménye (jó esetben) több is lehet, mint a különböző időkben és helyeken megjelent kritikák összessége. Az *Árnyak közt mulandó árny* sem csak Baka Istvánról rajzol portrét, hanem kritikusának „vonzásairól és választásairól”, irodalom-felfogásáról és az ezzel szoros összefüggésben álló elemzési stratégiájáról, az irodalomhoz fűződő „tündéri szálairól” is árulkodik. Hogy rögtön a legelején kezdjük: már a kötet Gadamer-mottójának kiválasztása is rendkívül beszédes. „Az irodalom létezése nem egy elidegenített lét élettelen fennmaradása, amely szimultán módon lenne adva a későbbi korok élményvalóságának. Ellenkezőleg: az irodalom a szellemi megőrzés és hagyományozás funkciója, s ezért minden jelenbe beleviszi rejtett történetét.” – írja Gadamer. De mit jelent ez Fried István számára, és miért függ össze olyan szorosan az ő belső gondolat- és értékrendszerében ez a hermeneutikus hitvallás Baka költészetével?

Noha joggal mondhatjuk, hogy az egész könyv, szőröstül-bőröstül (értsd: explicit kifejtett véleményeivel és implicit előítéleteivel) erről szól, mégis külön hangsúlyoznunk kell a bevezető tanulmány fontosságát e kérdésben. Ugyanis a kigyózó című *Líra, irodalomértelmezés, vers(kötet)* – az alcím első látásra beszédesebb: *Magyar költők, magyar költészet az 1990-es évtizedben* – tágabb, szinkrón és diakrón kontextusba helyezi Baka líráját, és megvilágítja a tanulmányíró ítéleteinek, értékrendjének történeti, elméleti hátterét. Mielőtt e gondolatmenetet folytatnánk, jegyezzük meg, hogy a *kontextusba helyezés* technikája több, mint módszer az összehasonlító irodalomtörténettel foglalkozó Fried István számára. Nemcsak azért, mert ez alfája és ómegája műelemzéseinek, az egyszerű olvasónak sokszor már-már követhetetlen műveltséget és összefüggéseket csillogtatva meg,

hanem mert az összehasonlítás szervesen kapcsolódik az ítéleteiben központi szerepet játszó hagyomány-értelmezéséhez. Itt jutunk vissza Gadamerhez, a kilencvenes évek költészetéhez és Bakához.

A bevezető tanulmányban, ahogy a későbbi elemzésekben is, a költői hagyomány-átértelmezést állítja Fried István a figyelem középpontjába, a kilencvenes évek és saját kánonjának egyik meghatározó tendenciáját fedezve fel benne. Így lesz kulcsszava ennek az írásnak a *szerep*

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 1999
208 oldal, 640 Ft

(ahogy egy későbbi tanulmány címében megfogalmazza ennek lényegét: *Egy és megkettőzöttség*), és az egyetlen szerep által létrehívott költői ciklus: Baka Tarkovszkija, Hárja, Visky András és Tompa Gábor négykezesei, Mócsi Ferenc *Maximái*, Kovács András Ferenc Lázár René Sándor-versei. A szerep azonban más jelentésben is középpontjába kerül ennek a tanulmánynak. Fried eszmefuttatása ugyanis nemcsak az évtized költői tendenciáiról szól, hanem a kritikai, irodalomelméleti és -politikai vitáiról, harcairól, szerepeiről is. Noha első pillantásra a szerzőt kiemeli történeti rálátása ezekből a polémiaíkból, az írás egyben határozott állásfoglalás is a vitás kérdésekben. Mindenekelőtt maguknak a vitás kérdéseknek a megfogalmazásában rejlik benne a később ki is mondott vélemény. Fried István határozott kézzel vázolja fel a rendszerváltás utáni irodalmi életben és gondolkodásban számára problematikus kérdéseket. A befogadó túlhangsúlyozása a művel szemben vissza-visszatérő bírálat tárgya. („A hagyományos munkamegosztáshoz és szereposztáshoz szokott, többnyire nyájasként minősített olvasó, értetlenkedései, ellenkezései és meghökken(t)ései ellenére, ugyancsak felértékelődött. Hiszen irodalom – mondogatják a magukra valamit is adó, általában az ifjabb évtárhoz tartozó kritikusok, ítések – csak értelmezett formában létezik, szélsőséges esetben az irodalom a befogadó(k) kénye-kedve szerint minősül” 7. o.). Ezzel kapcsolatban az irodalomtudós szerepének és írásainak túlértékelése is terítékre kerül („[a]z irodalomtörténész [...] helyet kér, és kapni látszik (nem utolsó sorban erőszakosságának következményeképpen) az irodalom mechanizmusában: nem pusztán értelmezői gesztusait hiszi-hirdeti egyenrangúnak a költők és írók alkotásaival, hanem olykor az irodalmat is a maga teremtményének tudja [...]” 8. o.). Ezt a kritikai magatartást, *szerepet* bírálja ironikusan Fried István, a rendszerváltás után is táborokra oszlott, átpolitizált irodalmi élet történetét áttekintve. (Talán túlzott részletességgel is. Hiszen már-már követhetetlenül sok szála bontja elemzését: az esszé és a széppróza közeledésének és távolodásának hullámszerűségét Máraitól Voltaire-ig, sőt Dantéig vezeti vissza. A következő oldalon már a mindenkor ifjú nemzedék kánon ellen forduló lázadását veszi célba, a jelenkori „ifjú kritikusoknak” szánva szavait. Ezután a kritikai szerepek történetét vázolja fel a pozitívizmusról napjainkig – ez az elemzés terjedelméből kifolyólag csak felszínes lehet –, hogy a következő kanyarral már a rendszerváltás előtti irodalmi élet hatalmi diskurzusain és jellemző vitáin fusson végig – gondolatmenetét Verseghegy Ferencen és Vörösmarty-n kezdve.)

Ebből a kacskaringós levezetésből azért mégis kikerekedik az a hagyomány, sőt *hagyományosság*-védő alapállás, amely Fried Istvánt Baka költészetéhez vezeti. A hagyomány jelszava azonban – mint ezt a későbbi tanulmányok és kritikák is bizonyítják két dolgot jelent a szerző számára, és e kettő nem egyszer egybees. Talán azért, és én itt látom a kötet egyik legfontosabb, immár költőn és kritikusán túlmutató elméleti tanulságát, mert a *hagyomány* és a vele szembeszegezett *korszerűség* fogalma tisztázatlan. Jól látja ezt Fried István az utóbbi esetében: „...még akkor is, ha az ideáltípusú korszerűség feltehetőleg fikció, s egy tiszta formában nemigen létező etalonhoz minősített egyidejűség alighanem szintén csupán kritikai fikció.” (13. o.) Az előbbinél viszont *egyszerre* értődik rajta a *hagyomány* költői átértelmezése és a formai úgynevezett *hagyományosság*. Fried István elsősorban az előbbivel foglalkozik. A már említett összehasonlító technikát alkalmazva Baka István szerepverseit, ciklusait elemzi, a hagyomány újraírásának csak Bakára jellemző alakzatát térképezi fel. Van olyan tanulmány a kötetben (*Puskin és Baka István sellője*), amely, mintegy ujjgyakorlatként, egyetlen motívum történetét vázolja fel egyetlen vers kapcsán, vannak egy-egy alteregó jelentéseit kutató írások (*Árnyak közt mulandó árny*: Caspar Hauser, *Baka István hetvenkedő katonája*: Hárja), és vannak egyes köteteket elemző kritikák (*Van Gogh szalmaszéke*, *Baka István „benső világter”-e*). Ezek az írások mindenekelőtt arra keresik a választ, hogyan éli és írja át Baka kiválasztott szerepeit, hogyan szubjektivizálja gondolatilag és nyelviileg a tudatosan felhasznált elődöket. Ezek-

ben az interpretációkban nagy szerephez jut az utalások, belső idézetek bonyolult szöveteinek felfejtése, a szövegközeli összehasonlító elemzés. (A bőség zavarával küszködve csak egyetlen példát emelek ki. A Háy János-versek előtörténetének megrajzolását Fried a hetvenkedő katona figurájának és variációinak sorra vételén kezdi, Plautustól Immermann *Münchhausen*éig. A hangsúlyok áthelyeződését, a figura szubjektívizálódását a továbbiakban az egyes verssorokra lebontva vizsgálja Baka és Garay János Háyjának összehasonlításával. Az elemzés középpontjában itt a Semmi, a Semmi-be hullás, a „Nix” tragikus motívuma kerül, ami újabb tárgytörténeti levezetés alapja lesz, Csokonait, József Attilát, Thomas Mannt és Klopstockot asszociálva. Ugyanígy előhívja Fried a műfaj, a népiesség kérdésének láthatatlan utalásrendszerét is, hogy végül a versek groteszk-tragikus látásmódját a *Don Quijoté*éval rokonítsa.)

Így kapcsolódik össze a gadameri megőrzés Baka költői világképével Fried István értelmezésében: „Baka kötetében a vers a kultúra emlékezetét építő kommunikáció eszköze”, „Így teremti meg a maga művelődéstörténetét, amely egyben önéletrajz, illetőleg Baka István akképpen önéletrajzi költő, hogy a bensővé tett kulturális világtérbe bolyong vissza (előre?)”. (112. o.) Gyakorlatilag ez igazolja Fried István számára Baka költői nagyságát, és emögé bújtatja a *hagyomány* másik, Bakára szintén vonatkoztatható értelmét, a *hagyományosság*ot, „Ott sem »költőietlen« Baka, ahol ironizál, parodizál, ahol időzjelbe tesz megszentelt hagyományt. Ha olykor elhagyja is a rímet, az időmértéket nemigen, képkötő képzelete pedig töretlen.” (122. o.) Noha, mint ez az előbbi idézetből is kitűnik, Fried itt is állást foglal a „költőiség” mellett, ezt a véleményét nem fejt ki olyan világosan, ahogy a hermeneutika megőrzés és hagyományozás fogalma és Baka alteregói között von párhuzamot. Rá nem jellemző rövideggel szinte elhárítja a kérdést („A formatisztelet egyben az esetlegességeken diadalmaskodó mesterséghez való ragaszkodás, a szóba, a rímbe, a jambusokba fogódzás, az általuk képviselt rend szembeszegezése a kaotikus környezettel/világgal szemben”): miért használ Baka István szinte kizárólagosan hagyományosnak mondható versformákat, és – ami még ennél is elevenbe vágóbb elméleti kérdés – miért jó költő (ennek ellenére?) Baka. Ez utóbbi problémát görgeti maga előtt Fried István egész kötetén át, és végül megválaszolatlanul hagyja. Pedig a „posztmodernnel” való feleselése, vitája az „ifjú kritikusokkal” erről is szól. Ezért is érzi szükségét, hogy a bevezető tanulmányban olyan sok oldalról megtámogassa magát, és ebben a vitában szegezi fegyverként maga elé Baka költészetét, mint minden oldalon elismert, ugyanakkor „hagyományos” költő művét. A kérdés benne rejlik a gadameri megőrzés-fogalom Fried-féle értelmezésében, ott lapul a tanulmányok belső logikájában: miért lehet nagy költő Baka István a huszadik század végén, nem hagyományossága *ellenére*, hanem *azzal együtt* vagy *éppen azért*.

PAULER ÁKOS ÉLETE ÉS FILOZÓFIÁJA

Somos Róbert: Pauler Ákos élete és filozófiája

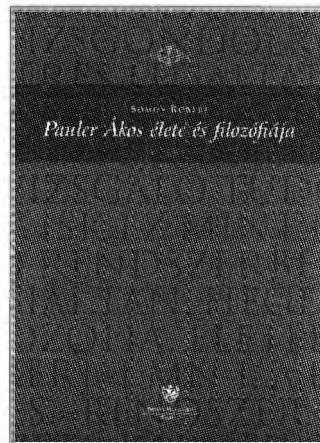
Közkeletű vélekedés, hogy a magyar nyelvű filozófiai gondolkodás szűkében van eredeti és jelentős gondolkodóknak. Noha kezdetei a 17. századig nyúlnak vissza – de legalább Kiss István *Magyar Philosophiájáig* (1730) –, ám önállóan tekinthető, magyar nyelven alkotó rendszeres gondolkodó Böhm Károlyig nem jelent meg. A nagy fejlődést, mint annyi más téren, a 19. század vége és a 20. század eleje hozta el. Ekkorra értek be a megelőző évtizedek erőfeszítéseinek gyümölcsei; ekkor kezdett kiteljesedni Böhm Károly és Alexander Bernát jótékony hatása a magyar nyelvű bölcseleti kultúrában. Az ebben az időszakban felbukkanó alkotók nagy száma, sokoldalú tehetsége és nemegyszer iskolateremtő kisugárzása azzal a reménnyel biztatott, hogy jelentős, magyar nyelvű filozófia jön létre, mely nem csupán a kortárs nyugati törekvések szűk körű befogadását végzi el, hanem önálló utakat keres és talál. Ezt a reményt jórészt összetörte az első világháború és a történelmi Magyarország politikai összeomlása. A magyar művelődés hagyományos központjai szakadtak le az országról, így Kolozsvár is, amelynek tudományegyeteme a bölcseleti megújulást jelentette a 19. század utolsó évtizedeiben. Ám a trianoni Magyarország szinte emberfeletti tűnő erőfeszítése annak érdekében, hogy kultúráját újjáteremtse, nemcsak az oktatásban és a kutatásban, nemcsak a természettudományokban és a technikában vezetett kiemelkedő eredményekhez, hanem a bölcseleti kultúrában is. Ennek megtestesítője volt Pauler Ákos.

Noha Pauler filozófiája nem állott az 1945 után kialakított és a megelőző időszak eredményeinek megsemmisítésére törekvő művelődéspolitikai célkeresztjében, a korszak szélsőséges kritikája közvetlenül vagy közvetve Paulert is elérte. Részben ennek köszönhető, hogy a hazai filozófiai köztudat nagyrészt ma sem tekinti olyan gondolkodónak Paulert, akit érdemes és szükséges tanulmányozni; akinek életművét – más országok hagyományaihoz hasonlóan – gondos összkiadásban kell hozzáférhetővé tenni; akinek tételeit az egyetemi tananyag részeként kell oktatni, és segíteni kell azt, hogy hallgatók és doktoranduszok foglalkozzanak az életmű egyes szeleteivel és összefüggéseivel. Noha számos kísérlet történt arra, hogy Pauler életművét kiragadják a feledésből, ennek több akadálya maradt fenn mind a mai napig. A gyanakvás légkörén túl említhetjük a kortárs hazai gondolkodás elszakadását attól a platonizáló-arisztoteliánus, az újszolasztikához közel álló felfogástól, mely Pauler életművét jellemezte. S egyáltalán: a lelkiismeretes filozofálásnak pauleri stí-

Paulus Hungarus – Kairosz

v. n., 1999

246 oldal, 2000 Ft

lusa nehezen egyeztethető össze az eszmetörténeti és szisztematikus félrevezetés azon hagyományával, amely a hazai filozófiai élet egy részét hosszú időn át meghatározta.

Mindennek összhatása abban mutatkozott meg, hogy Pauler életműve első átfogó méltatásának megszületése – számos korábbi kezdemény ellenére – 1999 végéig váratott magára. A szerző Somos Róbert, a Pécsi Tudományegyetem filozófiatanára. Somos korábban elsősorban patrisztikával és görög filozófiatörténettel foglalkozott (*Órigenész és a görög filozófia*, 1995), de visszatérően kinyilvánította érdeklődését a 20. századi magyar gondolkodás, elsősorban Pauler bölcselate iránt. E tárgyban írt tanulmányai már korábban is figyelmet keltettek, s elmondható, hogy idegen nyelven közreadott írásainak köszönhetően Pauler életműve – elsősorban a német nyelvterületen – mintha ismét kibontakozna a teljes elfeledettség homályából. E következetes kutatói munka összefoglalása a Pauler Ákos életéről és filozófiájáról írott könyve, melyet példásan kiegészít Pauler főművének, a *Bevezetés a filozófiába* szövegének kritikailag gondozott, jó jegyzetanyaggal ellátott kiadása.

A monográfia jelentősége mindennekefelett abban áll, hogy elkészült és megjelent. Ezzel új lendületet vehet az a kutatási-oktatási folyamat, mely a század e jelentős gondolkodóját várhatóan visszahelyezi arra a helyre, amelyet páratlanul kiérlelt, szisztematikus és elmélyült gondolkodása az értők szemében méltán biztosít számára. Pauler ugyanis – tanítványa, Brandenstein Béla mellett – azon szisztematikus gondolkodója ennek a századnak, akinek hagyatékát még akkor is nagy figyelemmel kell kezelnünk, ha a rendszeres gondolkodás manapság nem tartozik a filozófia népszerű változatai közé. Továbbá kiemelkedően fontos az a tény, hogy Pauler (még Brandensteintől is eltérően) lényegében magyar nyelven alkotta meg rendszerét. E tény figyelemre méltó; hiszen a kortárs hazai filozófiai művelődés ugyan szembeszökően gazdag, ám egyik legzetes hiányossága a hazai filozófiatörténet viszonylagos elhanyagolása. Semmiképpen sem vonható kétségbe mindazok érdeme, akik e filozófiatörténet feldolgozásán már hosszú évek óta munkálkodnak; ám a létrejött eredmények mellett még ma is némi magyarázatra szorul, ha valaki nem eszmetörténeti kuriózumként, hanem tartalmi értelemben is hivatkozni kívánna a hazai filozófia egyes eredményeire. S megfigyelhető, hogy míg az 1945 után érvényesülő felfogások még ma is nyomatékot élveznek, addig a két háború közötti időszak filozófiai teljesítménye nemegyszer csupán becsmértő megjegyzések tárgya.

Ne feledjük: Pauler a maga korában külföldön is megbecsült, önálló, jelentős gondolkodónak számított. Somos könyve külön fejezetben foglalkozik német nyelven kiadott munkáinak kiugróan kedvező fogadtatásával. Mindehhez szükséges volt Pauler tematikájának beágyazódása az akkor jellemző törekvések némelyikébe, különösen abba, amit manapság az „osztrák filozófia” hagyományával szokás kapcsolatba hozni. Pauler e filozófiai hagyomány képviselője volt, amely a 20. század legnagyobb hatású iskoláit teremtette meg: a fenomenológiát, a logikai pozitivizmust és a wittgensteinianizmust. Az osztrák hagyomány neves kortárs kutatója, Rudolf Haller szerint a 20. században két igazán jelentős gondolkodó alkotott: Wittgenstein és Heidegger. Mindkettő az osztrák filozófia hatóköréből lépett elő: Heidegger a fenomenológiából indul ki, Wittgenstein a logikai pozitivizmusból. Pauler ugyanehhez a körhöz tartozott, noha meghatározó jelentőséget tulajdonított a manapság ismét sokra tartott Bernard Bolzanónak, az osztrák hagyomány prágai megalapítójának. Somos monográfiájának komoly érdeme, hogy alaposan elemzi Pauler és Bolzano kapcsolatát; rámutat Pauler gondolkodásának gyökereire, melyek Bolzano mellett visszanyúltak a kantianus filozófiába, illetve a pozitivizmusba; s különösen tetszetős és korszerű annak a találó – és sokak szemében bizonyonyal meglepetésként ható – kritikának az ismertetése, amelyet Pauler gyakorolt Heidegger és Wittgenstein korai művei felett.

Mégis felróható a könyv néhány hiányossága. Noha bevett gyakorlatnak számít egy-egy gondolkodó világát élettörténetének függvényében bemutatni, e munkában a két szempont keveredése zavaró: nem tűnik alkalmasnak arra, hogy Pauler szervesen fejlődő gondolatvilágát megvilágítsa. Pauler életrajza ugyanis nem kínál kulcsot életművéhez; inkább fordított a helyzet, olyannyira, hogy életpályája tudományos alkotása függvényének tekinthető. Másrészt megemlíthető, hogy a monográfia túlságosan szűkmárkán bánik a pauleri gondolatok részletes mérlegelésével és alapos értékelésével. Ez a nehezebben megközelíthető gondolatok esetében, így Pauler elmélyült logikai felfogásának ismertetésében kifejezetten hiányérzetet kelt. Noha a szerző felrója Paulernek tömör stílusát, s azon jellegzetességét, hogy a filozófiatörténet egyes nagy kérdéseit egyetlen összetett mondatban kívánja megoldani – gyakran maga a könyv is így cselekszik (például a 165. oldal első mondata). Egy-egy összetett mondata olykor oldalas-féloldalas, máskor akár teljes fejezetnyi kifejtést tenne szükségessé. Az elmaradt kifejtésnek ráadásul azt a szempontot is meg kellene világítania, melynek alapján a szerző gyakran élesen megfogalmazott kritikája összefüggőnek és megalapozottnak tűnhet fel. Így például a 152. oldalon összefoglalt kritikát – mely Pauler gondviselés-fogalmát bírálja – már a hozzáfűzött lábjegyzet is erősen mérsékli; de ha valóban elolvassuk a hivatkozott arisztotelészi mű 10. fejezetét, Pauler álláspontja semmiképpen sem tűnik oly mértékben megalapozatlannak, mint azt a monográfus sugallja. S noha egy monográfia csak korlátozott lehetőséget nyújt az egységes kritikai szempont bemutatására, ez mégis fontos, szinte elengedhetetlen lenne ahhoz, hogy a szerző egyes kritikai megállapításait ne csupán a hazai filozófiatörténet-írásban megszokott túlzó hangvétel utóhatásának véljük, hanem olyan filozófiai álláspont megnyilvánulásának, amely az elemzett gondolatokat egy teljesebb egység összefüggésében képes méltatni és elbírálni. Ilyen összefüggés nélkül a pauleri rendszer leglényegesebb alapgondolatainak, vagyis a redukciós módszernek és az autotetikus ítéletnek a méltatása és bírálata némi hiányérzetet kelt az olvasóban. E gondolatok pauleri kifejtése ráadásul olyan világossággal történik meg, ami a találó bírálat számára is igen magas követelményt állít fel. Talán ennek felismerése vezette arra a monográfust, hogy a pauleri rendszer harmadik legfontosabb gondolatát, az Abszolútumét már jóval differenciáltabban és – a kezdeti bírálatkísérlet után (121. o.) – jelentősen nagyobb megértéssel kezelje (197. o. skk).

Am a pauleri logika ezzel együtt is inkább megértésre talál a monográfia szerzőjénél. Felfogása kétségkívül megalapozott, amit rövid elemzéseinek tükrében – olykor az elemzés elmaradásával (például 124., 139. o.) – a könyv olvasója inkább csak sejtethet. Ehhez vegyük hozzá, hogy a könyv alaposan beszámol Pauler kevésbé ismert tevékenységéről, melyet a *Napkelet* című konzervatív folyóiratban fejtett ki, és amelynek fontos művelődéspolitikai és egyáltalán politikai vonatkozásai is voltak. Pauler oly mértékben részt vállalt a trianoni Magyarország kulturális megújításában, hogy – a könyv utalásaiból láthatóan – neve kultuszminiszterként is komolyan szóba jött Klebelsberg Kúnó mellett. Klebelsberggel szemben Pauler a hagyományosabb, humaniorikus műveltséget hangsúlyozta, melyben például az ógörög nyelv alapos középiskolai oktatásának nagy szerepe lett volna. A monográfus nem tér ki Pauler olyan politikai vonzódásainak a tárgyalása elől sem, mint látható rokonszenve a korai olasz fasizmus iránt, amelyben az emberies, a modern tömegtársadalom igényeinek megfelelő, de mégis kulturált politikai rendszer lehetőségét látta kibontakozni. Somos rámutat arra is, hogy Pauler semmiképpen sem volt antiszemita, noha – különösen a Tanácsköztársaság eseményei után – osztozott a társadalom egy részének azon felfogásában, amely a zsidóság gazdasági és politikai szerepével szemben elutasító volt. Am ennek, mint írja, „nincs köze ahhoz a német típusú antiszemitizmushoz, melynek a biológiai fajelmélet képezte alapját”. (112. o.)

A monográfia egészének erényei, különösen a pauleri életmű átfogó ismertetése, az

alapos jegyzetanyag és a jó bibliográfia biztosítják a mű úttörő jelentőségét. Kiváló ugródeszkát kínál mindazoknak, akik a jövőben e jelentős gondolkodó életművével kívánnak foglalkozni; s különösen azoknak, akik alkotó módon kívánják továbbgondolni Pauler gondolatvilágát. E filozófia eszmetörténeti helye világos; amiképpen az is, hogy a magyar filozófiai gondolkodásnak minden mai gazdagsága mellett szüksége van az osztrák filozófiába nyúló gyökerei élénkebb tudatosítására. E gyökerek nemcsak a szabatos gondolkodás igényét közvetítik, nemcsak a klasszikus – arisztotelianus-platonikus – filozófia eleven hagyományát, hanem egy olyan metafizikáét is, amelyben a vallásfilozófia meghatározó szerepet játszik. E metafizikai gondolkodás talán túlhaladottnak tűnhet a kortárs német vagy francia filozófia fejleményeivel szembesítve; de már egyáltalán nem látszik ilyennek az angolszász filozófiához képest, melyben az elmúlt években megerősödtek a metafizikai és vallásfilozófiai törekvések. E törekvések nem kis részt az említett osztrák filozófiai hagyományokra utalnak vissza, illetve a skolasztikus gondolkodásra, mely Pauler számára is egyre inkább meghatározónak bizonyult. E hagyományban a metafizika és a vallásfilozófia – a természetes teológia körében – egymástól elválaszthatatlanok, amennyiben a metafizika kulcsproblémája vallásfilozófiai avagy teológiai: Isten létét és mivoltát érintő. Pauler Ákos világosan felismerte ezt az összefüggést, és az Abszolútum gondolatát posztumusz főműve, a *Metafizika* alapjává emelte. Filozófiáját érdemes kellő óvatossággal, de egyben értő megbecsüléssel méltányolnunk; ezzel azon törekvésekhez járulhatunk hozzá, amelyek a kortárs hazai filozófia megújulását nem annyira eklektikus elképzelések vállalásától, mint inkább az elmélyült és önálló gondolkodói teljesítmény szervesen kibontakozó hatásától várják. Az, hogy ez utóbbinak vannak bizonyos morális feltételei, Pauler életművében világosan megfogalmazódik.